

ОРАШК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

З культурної хроніки	
Теорії доби і сучасність	В. Крупницький
Коли сформувався український нарід	М. Береза
Спомини з минулого (1906—1942)	К. Гридень
Банкрот літератури	Д-р О. Грицай
Лист до голови «МУР-у» п. У. Самчука.	Д. Донцов
Думки про пізнання реального світу.	П. Герасименко
Хатня промисловість України (Наддніпрянина)	О. М.
Східня Європа в призмi книжкових повя ЗДА	В. Косаренко-Косаревич
Нова концепція в дослідженні укра- їнського фольклору	Проф. П. Ковалів
З пресового фільму	О. З.
Рецензії	
Бібліографія	

З культурної хроніки

В українській мові — на основі скороченого московського тексту — вийшла як оригінальне видання, повість «славнозвісної» **Ванди Василевської** «Коли загориться світ». Дія повісти розгортається в останні місяці війни, але намір письменниці йде далі — показати процес включення у «творчу працю мирного будівництва» людей, що повернулись з війни фізично й духово покалічені. Марні наміри!...

В журналі «**Вітчизна**» та «**Літературна Газета**» видруковано новий роман у віршах **Л. Первомайського**: «Молодість Брата». Цей твір, — що має бути типовий для сучасної творчості на тамтому боці, — показує долю людини, що, вступивши у життя ще за т. зв. горожанської війни, бере активну участь й у «великій вітчизняній війні» й зі советськими арміями переможно йде на Захід. З українською літературою цей твір не має, очевидно, крім мови (і то покаліченої!) — нічого спільного.

При **Київському університеті** з початку шкільного року повстануть відділи психології, логіки та журналістики.

На відділі журналістики готуватимуть «літературних робітників» для часописів та видавництва. Іншими словами — «спеців» по большевицькій агітації.

В **Харківському та Одеському театрах** відбулась прем'єра нової опери **М. Коваля** «Севастопольці». Хоч опера складена на основі останніх рішень ком. партії про мистецтво, навіть советська критика визначила її за невдалу.

В **Києві** відбулась прем'єра опери **Г. Жуковського**: «Честь». Само собою, з доби «великої Вітчизняної війни».

Інститут географії Академії Наук ССРСР і Географічне Т-во готують до випуску великий альбом «Русские географи та мандрівники». Очевидно, що до «русских» мандрівників зараховано й Федченка, М. Миклуху-Маклая, М. Пржевальського та інших українців!

На початку липня закінчив свої праці пленум правління «**Союзу советських письменників ССРСР**». З кінцевим словом виступив лавреат «сталінської премії» і т. д. **А. Фадаєв**, ствердивши, що советські письменники зможуть досягти ще більших вершин при допомозі зброї, яку дала їм партія, при допомозі... «гострої самокритики», що повинна бути «партійною метою» (!) праці советських письменників...

Свою доповідь закінчив **А. Фадаєв** «гарячою подякою» **Й. В. Сталіну**, що «визначив путь нашого розвитку на довгий час».

Генеральним секретарем Союзу сов. письменників «затверджено» того ж **А. Фадаєва**. Його заступниками — **К. Сімонова**, **В. Вишенського**, **Н. Тіхонова** та... **О. Корнійчука**.

Деякі українські пресові органи (напр., «Час» в Нюрнберзі) систематично в дослівнім звучанні передруковують з советських джерел відомості про культурне будівництво підсоветської України, не розкриваючи при тому дійсну суть цих советських повідомлень. В наслідок цього в читача може скластись фальшива уява, ніби під Советами — і то з волі урядових советських чинників — таки проходить процес якоїсь культурної української відбудови. А це в дійсності не лише суперечить правді, а є її цілковитим викривленням. Т. зв. офіційне культурне життя України — це лише пропагандивні лаштунки, за якими відбувається плянове нівечення і нищення московським режимом духового (і не лише духового) життя українського народу. І саме цю суть (дійсну роль советських «лаштунків» — офіційних фактів советських повідомлень) має українська преса систематично висвітлювати.

Українець на еміграції повинен бути пляново ознайомлений з фактами життя українських земель, і це одна з перших передумов національного збереження української людини на еміграції взагалі. Але не так, як ті факти подають советські джерела, а як в дійсності вони виглядають.

Орлик

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редагує Колегія

Видає д-р. Т. ЛАПІЧАК

Адреса Редакції і Адміністрації:
DP Center „Orlyk“ Berchtesgaden-Strub
Bl. 1/138

Ціна одного примірника 3 марки

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друквані. — З приводу не прийнятих до друку рукописів з ніким не переписується.

Редакція містить дискусійні статті, зміст яких є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

Право передруку статей без згоди видавництва забороняється.

ORLYK
CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication
Authorization US-E-5, OMGB.
Information Contr. Division

Responsible Editor:
Dr. Thoma LAPUTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall.

Теорії доби і сучасність

III.

Прийде час, і ми не будемо так категорично заперечувати наше 19 століття, ставити його під знак запитання, як це робиться ще сьогодні. Зовсім негувати наше народництво 19 ст., — в цим все ще відчувається вплив Донцова.

Знову ж не будемо, йдучи за модою, і розвінчувати Донцова. В цім нема потреби, бо на Донцова ми можемо вже дивитися з історичного штандпункту. Донцов — наше минуле, хоч і не давне минуле. Він виконав свою історичну місію.

У нас були дві сильні реакції на 19 ст.: одна Липинського з його «Листами до братів хліборобів», в яких висловлено концепцію клясократичної, трудової монархії, друга — Донцова з його «Націоналізмом». 20—30-ті роки нашого століття були добою безперечного панування ідеології Донцова серед широких кіл галицького громадянства (деякі прихилиються і до ідеології Липинського) і серед молоді.

Ця реакція була не безпідставна. Вона явилася результатом розчарування нашим 19 століттям і його кульмінаційним пунктом, українською революцією 1917—1920 рр., в якій виступила виразно невідповідність українців до будови власного державного тіла.

Саме проти цього то соціалістичного, то демократичного, то просвітанського, то просто провансальського і хуторянського 19 століття почав боротьбу Донцов. Це було абсолютне заперечення 19 століття як цілоти, з усім його багажем, починаючи від кирило-методіївських братчиків і кінчаючи соціал-демократами і соціал-революціонерами наших революційних часів.

Безперечно, що в прочищенні атмосфери була потреба. Донцов воював проти української м'якотілості і інертності, прекраснодушшя і прекраснословія. Він воював проти Драгоманова з його абсолютними інтернаціональними правдами (тільки в національній оформленні), але знову і сам впадав у протилежну крайність: на місце абсолютних інтернаціональних правд мали стати абсолютні національні правди; перед вищою істотою — нацією, перед її потребами і вимогами зовсім поступалася особистість або й сходила до нуля.

Але це заперечення 19 століття продовжується й сьогодні. Краще навіть сказати, — не заперечення, а засудження. Тільки воно йде іншими методами і виходить із інших штандпунктів. Я сам не раз підкреслював, що державницький напрям в історіознавстві нашого часу був до деякої міри реакцією на народництво наших істориків в 19 ст.

Але це не значить, що ми маємо засуджувати добу. «Кожна доба стоїть окремо до Бога», — говорив Ранке. 19 століття мало в собі не тільки

негативне але й позитивне. Покищо ми дивилися на нього очима тих, що хотіли в цьому нашому минулому бачити причини наших невдач. А зрештою прийшов уже час подивитися на справу спокійно, очима історика.

Ми доходимо половини нашого 20-го століття, і є тут над чим подумати. Наш час перебрав від минулого століття і національну і соціальну лінію. Національне відродження (особливо малих народів, а сьогодні й колоніальних) та соціальний рух — це те, що в'яже одну добу з другою. Але в той час, як 19 століття плекало ідеал людини, його заступило в наші часи плекання тотальності. Змінився підхід до справи.

Саме це виявило себе в першій половині 20-го ст., яка є для себе певною цілістю. Тут висунулися наперед виразні тенденції тоталітарного характеру. Одні з цих тоталітарних режимів загинули, советський існує й далі, вийшовши переможцем і навіть перейшовши в офензиву супроти Європи й світу.

Саме тепер, коли ми доходимо до середини століття, помічаємо, що стоїмо на грані розвитку. Наші часи є висловом не тільки боротьби, конфліктів, але й виразної кризи.

Шляхи розходяться — і не тому саме, що з одного боку існує капіталістичний світ, а з другого комуністичний. Сьогодні советський соціалізм є по суті державним капіталізмом, а капіталізм старої Європи (а почасти й Америки) перейшов у стадію більш-менш регульованої державою господарки. Удержавлення деяких великих капіталістичних підприємств, яке проводять у життя і в Англії, і у Франції, і в інших країнах, вносить нову ноту в світові соціальні відносини. Тут десь лінії розвитку починають сходитися. І вже маємо цілі статті, що виходять під багатозначними заголовками, як: «Verstaatlichung der europäischen Industrie» автором якої є Барбара Вард, редакторка лондонського часопису «The Economist» (див. Die Amerikanische Rundschau, Januar 1947, N. 11, S. 18—29¹⁾).

В основному, світ відчув, що треба задовольнити потреби працюючої людини. В той час, як Велика Французька Революція звільнила людину від персональних, особистих пут, тепер на наших очах проходить повільне звільнення людини від пут матеріяльних; навіть не звільнення, а скорше забезпечення людини необхідним життєвим мінімумом.

Саме техніка, цивілізаційний поступ робить колишню надривну, безперестанну працю людини (оскільки не в концентраційних таборах) не-

¹⁾ Або стаття Leon Buquet: „Die Politik der Verstaatlichungen in Frankreich“, Wort und Tat 1946, II, 40—63, а також стаття Michael Prutscher: „Zwischen Verstaatlichung und Hochkapitalismus“, Frankfurter Hefte 1946, N. 4, S. 67—73.

потрібною. Нема вже потреби працювати 16 і більше годин у день, як колись. Сьогодні 8-годинний робочий день є нормою. Завтра нормою може бути 6-годинний робочий день.²⁾

Маса має в середньому забезпечення, асекурацію на випадок хвороби і старости. Заробітна платня, якщо не брати під увагу моменти кризи, як сьогодні в Європі і Німеччині, дає можливість значно кращого існування робітникам, як колись у 19 ст. Це звільняє людину до деякої міри від економічних пут, ставить її вище як духову особистість, розширяє її приватну сферу.

* Саме тут шляхи розходяться. В тоталітарних державах людина мусіла зрестися всього персонального, віддати всю себе, включно до своєї душі. Поза суспільним нічого не залишалось; приватна сфера не існувала. Також і Советський Союз хоче матеріального забезпечення людини-пролетаря, але ціною його індивідуальності, а на практиці і особистої гідності. Тут особливо виразно видно, що розвиток іде шляхом механізації, обезособлення; ідеалом є людина в казармі.

Проти цих тенденцій тоталітаризму, який знову переходить у наступ під гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», духова Європа збирає свої сили на ідеологічну боротьбу.

Відомий французький поет і філософ Альберт Камус відповів недавно на питання, хто є пророком сучасної Франції, в такій прецизній формі: «Маркс, Жан Павль Сартр і Христос». (J. L. Brown: „Was Frankreich heute denkt“. Neue Auslese 1947, IV, 46.)

Три основні питання займають сьогоднішню Францію: марксизм, екзистенціалізм³⁾ і християнство (на це вже вказав С. Г. в «Паноптикумі нової французької літератури», МУР, II, 1946 та згадуваний J. L. Brown.)

Марксизму не будемо тут розглядати. Він є чисельно досить сильний і його ідеологи зібрані довкруги журналу «La Pensee» Екзистенціалізм займає посередньо позицію між марксизмом і християнством.³⁾ Дуже цікавою фігурою є Сартр, якого вважають головним репрезентантом французького екзистенціалізму, хоча він в

дійсності стоїть на чолі лівого крила руху. Поет, романіст і філософ, він заступає атеїстичну, але одночасно революційну тезу в екзистенціалізмі поруч арелігійних представників тієї ж течії, як філософа Жана Валя і письменника Альберта Камуса.⁴⁾

Сам Жан Павль Сартр виявляє виразну тенденцію наближення до марксизму-комунізму. Але тут повстали сильні перешкоди. Сартр заступає центральну для екзистенціалізму ідею людини, свободної людини, ідею гуманності. Він згоден якнайближче зійтися з комуністами на політичному полі, але ціною їх зречення від матеріалізму в пляні філософічному.

Марксисти не дуже радо йдуть йому назустріч. I. Alvares del Vayo каже, що Сартрова любов до пролетаріату є «eine unerwiderte Liebe» (див. Die Existenzialphilosophie und die politischen Folgen, Aufbau Berlin, 1947, H 11, S. 1160.) Негативне наставлення видно й з праці молодого комуністичного філософа Г. Мужена (H. Mougin) в його праці «Courte Histoire de l'existentialisme», що почала друкуватися в комуністичнім «La Pensee» (A. Patri: «Vue d'ensemble sur l'existentialisme, Paris, Janvier, 977, Nr. 27, S. 66).⁵⁾

Також і В. Бер підкреслює, що Сартр на перший плян висуває не партію — а людину, не масу, — а особу. Говорячи про шляхи революції, французький філософ розмежовує матеріалізм і революцію. Матеріалізму він закидає ігнорування людини та проклямує свободу в людях, а не в речах («Екзистенціалізм і ми», 38).

Саме В. Бер ставиться дуже скептично до екзистенціалізму, беручи за його основну фігуру Ж. П. Сартра. Він закидає Сартрові, що «йому соціальність нової доби хотілось би підпорядкувати суб'єктивістичному партикуляризмові минулої». Тому й відповідно виглядає у В. Бера характеристика екзистенціалізму як цілості: «Хисткість, несталість, кволість є властиві ознаки екзистенціалізму» («Екзистенціалізм і ми», 40).

У вересні 1946 р. Ернест Ансерме (Ernest Ansermet) запросив духову еліту Європи до Женев на «Reccontres Internationales» де темою дискусій виставлено було «Der europäische Geist» (традиція культурних конгресів повстала ще під час війни).

Видатний французький письменник Гегенно (Guehenno) говорячи про модерні намагання поєднати ідею свободи і справедливості, підкреслює, що Європа опинилася між Америкою, що заступає «свободу без справедливості», і Советською Росією, що заступає «справедливість без свободи».

Ще цікавішим був діалог між одним з основників німецького (і взагалі) екзистенціалізму, Карлом Ясперсом (другий Гайдеггер) і Георгом Лукачем, мадярським соціологом німецької школи, відомим репрезентантом історичного матеріалізму на діалектичній основі. Це був тон «трагічного гуманізму», який і тут, як і на листопадовім конгресі УНЕСКО в Парижі, заступали антиматеріалісти. Саме в цій виявила себе Франція з її внутрішнім діалогом між Монтенієм і Паскалем. В Парижі супроти комуніста і поета Люї Арагона (див. його найновішу книгу «Комуністична людина») з його колективізмом і «культурою мас» виступив Андре Мальро з його індивідуалізмом і складною проблематикою «нової» людини, що свідомо ставить свою волю до боротьби, хоч і знає, що йде в невідоме майбутнє (див. «Das europäische Gespräch, Merkur 1947, H. 1 S. 118—126.»)

²⁾ E. W. Leaver und I. J. Brown у статті «Die Fabrik der Zukunft» припускають, що при переході фабрик на повну автоматизацію робочий тиждень буде складатися з двох-трьох днів (див. Die neue Auslese 1947, V, 41)

³⁾ 1) Про широту впливів екзистенціалізму свідчить християнсько-католицький журнал «Frankfurter Hefte» що симпатизує екзистенціалізові. Тут особливо звертають на себе увагу стаття Вальтера Діркса «Paul Hindemith und diese Stunde» (Frankfurter Hefte 1946, H. 4.) з її спробою дати поняття екзистенціальної музики і стаття Клеменса Мюнстера про екзистенціальне малярство (Frankfurter Hefte 1946, H. 3)

2) Цікаво, що в листопаді минулого 1946 року відбувся в Римі інтернаціональний філософський конгрес, який поставив під дискусію дві теми: марксизм і екзистенціалізм. І тут виявили себе серед екзистенціалістів два крила: ліве, репрезентоване Сартром, яке його противники назвала «філософією руїни, розвалу» («Philosophie du desastre»), і праве з Марселем на чолі, яке дуже велику вагу поклало на те, що воно нічого спільного не має з «сартрівцями» (Ernesto Grassi: „Marxismus und Existentialismus“, Die Gegenwart, Freiburg im Breisgau 1947, Nr. 26/27, S. 30).

Тим часом є ще праве крило екзистенціалістів виразно християнського наставлення, куди прилучають Леона Блюа (L. Blou) католицького напрямку і Карла Берта протестантського напрямку (див. I. Brown 50). Але головним репрезентантом вважають Габріеля Марселя (A. Patri 65).⁶⁾

Дуже сильним з ідеологічного боку є, на наш погляд, християнський католицький напрям у сучасній Франції. З численних представників виберемо дві маркантніші фігури: Марітена, що є сьогодні французьким послом при Ватикані, і Мунье, шефа-редактора відомого журналу «Esprit».

Філософія Марітена є не тільки філософією «загального добра», поборенням макіявелізму в політичній сфері, але й проклямацією нового гуманізму простої людини. В праці «Права людини і природний закон», що недавно з'явилася, він виробляє цілий «каталог» основних прав людини, з'єднуючи стару ліберальну науку природного права з соціальними постулятами людських прав (Jaques Maritain: „Das Ende des Machiavellismus“, Frankfurter Hefte, August 1946, S. 15-22 und Oktober 1946, S. 616-627 та A. Verdross-Drossberg: „Die internationale Anerkennung der Menschenrechte als Voraussetzung des Weltfriedens“, Wort und Tat, 1946, IV, S. 12).

Сам Емануель Мунье підкреслює, що його персоналістичний рух є відповіддю або реакцією на офензиву, штурмом тоталітарних систем. Наша епоха є епохою звороту і кризи історичного процесу. Криза 20-го століття є не тільки кризою господарсько-соціальною, але й кризою західної людини, західної цивілізації, яка вимагає революційної розв'язки. Персоналістичний рух є також філософією революції, як і марксистський і екзистенціальний, з тією різницею, що він заступає, в протилежність до двох останніх, людську особистість як окрему вартість.⁷⁾

Персоналізм бере на себе оборону людини, оборону духового, оборону культури, оборону Заходу. Основною проблемою є: що стане міро-

датним для історичного розвитку — авторитет творчої людини (творчий імпульс), чи пасивна матерія? Бо хід історії зовсім не примусовий; він залежить від того, якою буде людина.

З цього погляду персоналізм революціонує людину. Він підготовляє супроти тенденції об'єктивізації, супроти так званих об'єктивних людей, що не вирішують, а підпорядковуються неминучому, світ людських людей, світ свободних, відповідальних і активних людей. Ми маємо вимагати права самовизначення свободної людини.

Але ця свободна людина зовсім не відірвана від загального життя. Поняття «персоналізму» і «спільноти» нерозривно між собою пов'язані. Тільки людина не сміє бути зняряддям і тільки зняряддям у руках якоїсь організації, установи і т. д. Те, що Мунье заступає, є персоналістичний колективізм, себто колективізм відповідальних і свободних особистостей. В персоналізмі підкреслено пов'язаність людей між собою і з природою (комунікабельність).

Навіть у наші часи технічних здобутків, в наші часи життя серед мас мусить високо стояти персоналістично свідоме життя. Зовсім не потрібно в часи технічної революції закликати до знищення машин і повороту до попереднього, передіндустріального стану. Паралельно з технічною революцією, та й навіть, у її межах має йти друга революція, яка поруч нової економічної і колективної побудови вертає нам нашу внутрішню ціну, наше «я». Знову людина осягає супроти речей свій авторитет, свою незалежність і свою свободу. Але до того доходить вона, не виходячи з соціального оточення, не зрікаючися технічного поступу. Людина не відходить від життя, але, навпаки, йде в його гуцу, вона є активним членом спільноти і не сміє бути індиферентною. (Emmanuel Muniere: „Der Personalismus und die personalistische Bewegung“, Die internationale Revue Umschau, 1946, H. 2, S. 156-164).

Цей новий, активний, революційний гуманізм є виразно християнського (католицького) характеру, як це видно з його статті: „Die Agonie des Christentums“ (Lancelot, 1946, III, S. 13-26) та й у самій програмі його часопису „Esprit“ виявлено намагання пов'язати соціальне думання з християнським.

По суті зазначилися у Франції не три фронти, а два: один марксистський, а другий — просто гуманістичний, чи гуманістично-християнський. Реакція на тоталізм набирає все більших розмірів. Тому такий інтерес до людини, тому захист людини, тому висунення свободної людини, людської людини, з любов'ю до ближнього, людини, що зберігає свою людську гідність.

Духова Франція плекала ідею гуманізму, людської людини: чи то були невіруючі, енциклопедисти або раціоналісти, чи представники християнства, і романтизму (Шатобріан, Гюго), чи оновлене католицьке християнство наших часів, чи скептики такого типу, як Анатоль Франс, Валері, Сартр. Тому саме у Франції і з'являються ідеології, які хочуть індивідуалізм і спільноту привести до якоїсь гармонії, до якогось співжиття, навіть у часи технічної революції, у часи

⁴⁾ Альберт Камус (див. його статтю «Die Krise des Menschen», Die amerikanische Rundschau, 1947, XII, 3—12) ставить на перше місце вартості, що притаманні всім людям: загальне добро всіх людей, що прямує до солідарності, пов'язаність людей у взаємній визнанні людської гідності, створення універсалізму (універсальної ідеї), завдяки якому всі люди доброї волі відчувають, що вони між собою пов'язані.

⁵⁾ Див. також Henri Mongin: «Wie Gott in Frankreich: Heidegger unter uns» (Aufbau, Berlin 1946, H. 6, S. 579-584), де французький учений протестує проти популяризування Гейдеггера, одного з засновників екзистенціалізму у Франції, з огляду на те, що він був членом націонал-соціалістичної партії.

⁶⁾ Г. Марсель виступає (див. його книгу) «Homo viator» (Paris 1945) проти песимістичного наставлення Гейдеггера. Для нього «екзистенція» висловлює себе не стільки через Гейдеггерівську категорію «тривоги» (Sorge, Angst, скільки через «надію, радість, величання» (Anbetung).

⁷⁾ Тут Мунье фалшиво оцінює екзистенціалізм, який саме в основу філософії кладе людину. Саме в цій гуманізмі і є спорідненість між персоналізмом і екзистенціалізмом.

наступу на людяну людину, на свободну особистість.

Не потребуємо тут говорити про англо-саксонський світ. Ясно, що англо-саксонець ішов у світ не тільки з фунтом або доляром в кишені, але й з біблією в руці. Роля пуритан у господарським розвитку Америки відома. Серед англійців не було необмеженого гону до індивідуалізації, зате тут людська особистість і не зазнала прикрих обмежень. Англійці і американці належать до людського типу, що вміє тримати самодисципліну, тому й у них найбільше свободи.

Саме в колах свободолобних народів знайшлися люди, які, стоячи в обличчі тоталітарних режимів з їх терористичною практикою, зрозуміли, що основні права людини не досить забезпечені. Навіть у конституційних країнах права людини були досі забезпечені постільки, поскільки конституційний закон був дійсний; зміною конституційного закону можна було знищити права людини.

Звичайно говорять про дві соціальні революції. Перша, французька 1789 р., розрахувалася остаточно з шляхтою і репрезентованим нею феодалізмом. Вона була провісником і засновником політичного гуманізму в Європі. Проклямація прав людини (в її основі лежала вже проклямація американської незалежності 1776 р.), нею проголошена, говорила, що «метою всякого політичного об'єднання є зберегти природні і вічні людські права. Ці права такі: свобода, власність, особиста недоторканість (Sicherheit) і право спротиву проти пригнічення». Як бачимо, це була загально-людська революція, що звільняла людину, кожну людину, від персональних пут, і одночасно буржуазна революція (святе право на власність), якої інспіратором і носієм був третій стан — буржуазія.

Супроти буржуазії і капіталізму приходить з часом все сильніше до слова пролетаріят і соціалізм. Пролетаріят виявив себе вже в революційнім 1848 році, коли проголошено було «людське право на працю» в році, коли з'явився знаменитий комуністичний маніфест Маркса. Починаючи з другої половини 19 ст., він набирає все більшої ваги і сьогодні, в нашій столітті, вийшов на перше місце.

Але чи це дійсно той пролетаріят, як його собі уявляли в 19 ст.? По суті він складається сьогодні не тільки з звичайних робітників, але й з цілої армії урядовців, службовців, учителів, письменників, мистців, інженерів, техніків, лікарів — людей, що існують з вільної праці, не маючи і не наживаючи при тім капіталів, з державної або приватної платні. Це вже дуже широка, велика категорія людей, по суті зовсім не пролетаріят, а взагалі працюючий люд.

І саме ніби для пролетаріату прийшла друга велика соціальна революція, революція російська. Але російська революція не вийшла з основного потоку європейського життя, вона повстала всупереч з наукою Маркса і Енгельса в країні, де не було передумов для пролетарської революції, в країні переважно сільсько-господарській, зі

слабо розвинутою індустрією і з нечисленною, порівнюючи, робітничою клясою, а до того — в країні, що її історичний розвиток мав свої особливості, які значно віддаляли її від західно-європейської спільноти народів.

Звичайно вважають, що французька революція була першим етапом у поступовім соціалінім процесі, а російська — другим. Що французька революція почала, те російська закінчила.

В дійсності російський розвиток, розвиток російської революції прийняв характер односторонній. Це була безперечно пролетарська революція або точніше — в ім'я пролетаріату, і вона саме пролетарієві принесла звільнення від приватного підприємця, але хіба тільки на те, щоб передати його знову в руки підприємця державного в особі державі. Пролетар як особа був закабалений в ім'я пролетаріату як цілості. Особистість втратила свої персональні права і не забезпечила за собою навіть матеріальних прав, бо господарем став зовсім не пролетаріят, а партія (рівна державі), яка була заступлена невеликим числом енергійних і талановитих людей, в руках яких опинилася вся влада. По суті пролетарська революція принесла закабалення маси (з певними, правда, правними і матеріальними привілеями для робітничої кляси, в порівнянні з іншими клясами) в ім'я ідеалу казармового життя і спільного котла, без права на власну думку, з індустріалізацією і механізацією не тільки господарств, але й самих душ.

Націонал-соціалізм і фашизм теж заступали лінію цілковитого підпорядкування особистості державі або нації. І це підпорядкування проводили в ім'я національного добробуту, щоб поширити націю назверх, підвищити її соціальний стандарт та забезпечити життя її мас коштом інших народів.

Тому й реакція на тоталізм така маркантна. Поділ іде, як уже сказано, не тільки по лінії соціаліній, а й світоглядів. Сьогодні вирішується доля людства як окремішностей: чи вдасться зберегти своє персональне обличчя, свою душу, свою духовність, чи вони стануть жертвою бездушного молоха, держави-левіятана, що готовий пожерти все і вся.

Саме тепер варто застановитись на нашій 19 столітті. Через помішання поняття, через Донцовщину ми втратили відчуття до тих позитивних якостей 10-го століття, які на сьогодні знову стають актуальними. Реакція на лібералізм, демократизм і соціалізм 19 століття, як вони виявили себе під час невдалої будови української державності 1917—1920 рр., була аж надто сильна. Заперечено взагалі ціле 19 століття, і відгуки цього ми помічаємо й сьогодні.

Але вже час змінити точку зору, не все треба шукати негації там, де є чимало й позитивного. Це, передовсім, є гуманізм, людяність, якої носієм довший час була українська інтелігенція.

Починаючи від кирило-методіївців з їх романтично-християнськими і глибоко гуманним світоглядом, в нашій культурі, а особливо в літературі, не щезали з обр'ю гуманні ідеї. Цей

український гуманізм проходить через ціле 19 століття, не минаючи і представників позитивістичної і соціалістичної ідеології. Наше народництво 19-го століття, хоч і має провінціально обличчя, наскрізь гуманне, людяне.

Безперечно, в українців взагалі закладені якісь глибокі сердечні якості. До деякої міри вони стоять у зв'язку з тим, що Чижевський назвав українською «філософією серця». Природна людяність українця така помітна, що знайшла собі відгомін навіть у чужинецьких описах України різних часів.

А в літературі? Та вже відомий роман В. Наріжного «Бурсаки» (1825) — не тільки авантурницький роман з першими ознаками реалізму (опис бурси), він помітний і своєю проповіддю людяності.

А Гоголь? Проблема людяності була в Гоголя одною з центральних проблем його ідеології і творчості. «Живі і мертві або черстві душі» грали в його світогляді надзвичайну роль ціле життя. Відома Гоголівська «Шинель» була, насамперед, спробою показати макрокосм у мікркосмі, показати в малій незначній людині, придушеній російською бюрократичною машиною, людське, що звертає на себе нашу увагу, жаль і співчуття.

Чи Шевченкова творчість, а також Франкова не є одним гаслом: «Будь людиною!»? Д. Чижевський у «Нарисах історії філософії на Україні» (ст. 128) незвичайно цікаво характеризує духову постать Шевченка, звертаючи увагу на те, що її основною рисою, провідним почуттям у цільній його творчості, основним патосом його життя був антропоцентризм — поставлення людини в центрі всього буття, всього світу.

Можна цих зразків подати багато більше, не тільки з літератури, але й з народнього життя, з правової української творчості і т. д. і т. д.

Факт, що ми маємо в нашій 19 столітті (коли ним тільки обмежимося!) багате джерело гуман-

них ідей. Сьогодні, коли проблема гуманності, людяної людини стала такою актуальною, ми маємо з чим іти в Європу. Тут у нас є досить багажу, щоб включитися в загальний європейський потік з його виразним зазначенням ідеалів християнського або світоглядного гуманізму.

Беручи гуманну традицію з 19 століття, ми хочемо сепарувати її від усього хуторянського, квієтистичного цієї доби. Це сепарування по суті вже сталося завдяки таким діячам, як Донцов. Наша доба принесла нові ноти актуальності, динамічності, революційності; виступили нові люди, готові до чину і боротьби.

Саме це сполучення гуманізму 19 ст. і динамізму 20 ст. і є та синтеза, яку свідомо своїх обов'язків еліта впродовж другої половини 20 ст. має проводити в життя. Ми недурно перейшли через криваву, жорстоку першу половину 20 століття. Сьогодні навіть боротьба ідеологій виживає людей твердих і рішучих. Це гуманізм з новим обличчям, гуманізм людей, що кличуть іти в життя і переформувати його, а не говорити тільки про ідеали та виносити резолюції.

Наше покоління реагує вже не тільки на 19 століття, але й на 20 ст. І ми бачимо на очах, як тут разом з категорією заперечення працює категорія ствердження. Ми свідомо звертаємося до кращих ідеалів 19 століття і пробуємо втілити їх у наше 20 століття. Але не так, як це робило попереднє покоління, покоління першої світової війни.

І саме в цьому наша спільність з Західною Європою. Ми пливемо в потоці того ж самого європейського духового життя. Тут нема вибору, тут треба тільки зрозуміти ситуацію.⁸⁾

⁸⁾ Можливо, що тільки незрозумінням (або непорозумінням) треба пояснити те, що в нас ніби повстали два культурні напрямки, яких у нас по суті не було: слов'янофіли, себто почвенники, прихильники органічного розвитку із свого коріння, і західники.

О. ТЕЛІГА.

ПОВОРОТ

Це буде так: В осінній день прозорий
Перейдемо ми на свої дороги.

Тяжке змагання наші душі зоре,

Щоб колосились зерна перемоги.

І те, що мрією було роками,

Все обернеться в дійсність і можливість —

Нам буде сонцем кожний куц і камінь

У ці хвилини гострі і щасливі!

Подумать тільки: наші села й люди,

А завтра прийдемо — до свого міста!

Захоплять владно зголоднілі груди

Своє повітря — тепле та іскристе.

Та звідкись сум зловіщий вітер вишле,

Щоб кинуть серце у крижаний протяг:

Усе нове... і до старої вишні

Не вийде мати радісно напроти...

Душа з розбігу стане на сторожі,

Щоб обережно, але гостро стежить

Всі інші душі — зимні чи ворожі

І всі глибокі поміж ними межі.

Коли сформувався український нарід?*)

Останніми часами знову заактуалізувалося питання про формування українського народу як щодо часу цього формування, так і щодо ступеня спорідненості українського народу з іншими слов'янськими (і не слов'янськими) народами.

На окупованій Україні недавно скликано спеціальний з'їзд «учених-академиків», яким доручено «поставити крапку над «і» в цій справі.

На еміграції про це питання згадується в праці Ісаака Мазепи «Підстави нашого відродження», праці, яка справді яскраво з'ясовує «причини нашої бездержавності», даючи майже певність неможливості досягнути державності так довго, як довго претенденти на місце в українській національній еліті думатимуть так, як це виявляє у своїй книжці її автор.

Знаходимо в названій книжці, напр., такий погляд: «Переселенці з західних (!) і південних земель київської великодержави селилися тут (на Московщині в XI—XIII вв.) серед рідкого і вбогого фінського населення... після того наслідком татарського погрому розірвався зв'язок династичний, економічно-політичний і культурний між Києвом і північною Суздальщиною. З цього часу і історичні шляхи... розходяться».

Навіть коли б це питання було чисто «академічне», то і тоді слід би було спростувати рішуче таке його висвітлення, як висвітлення, що не має нічого спільного з наукою.

Однак, як вказує «зацікавлення» цим питанням керівними кремлівськими колами, це питання має величезне політичне значення.

Тому ще в 1940 р. доктор історичних наук, професор Інституту історії Академії Наук СРСР, А. Савич у часописі «Радянська Україна» в статті «Цінний подарунок українському народові» (мова про складений за московськими вказівками «Підручник історії України») з таким захопленням цитує слова тієї «історії»: «Український, російський і білоруський народи, такі близькі мовою, культурою, характером і територією, мають спільний початковий період історичного розвитку і тісно зв'язані між собою на протязі багатьох століть спільною боротьбою проти зовнішніх ворогів». По цій цитаті ставить пан Савич питання: «Коли ж саме почалася етична диференціація серед східних слов'янських племен і коли вона закінчилася?» Далі не з меншим захопленням переказує п. А. Савич відповідь тої «української» історії (ст. 36): «Київська Русь в основному була східно-слов'янською державою. Її існування було спільним початковим періодом в історії України, Росії і Білорусії, в цей період починається оформлення української, великоруської і білоруської народностей, які остаточно склалися близько XV ст.»

Нарешті, в «Правді» з 10. III. 1947 р. Светлов, заступник міністра освіти в СРСР, також звертає увагу на конечність саме так трактувати справу у вищій школі.

Чому ж це питання має таке велике політичне значення?

Грунтовної відповіді на це у сучасних асиміляторів — москалів та їхніх слуг, відповіді ясної й вичерпної, не знайдемо: вони для того надто обережні і надто мудрі. Зате таку відповідь знайдемо у... М. Драгоманова.

У М. Драгоманова читаємо: «Більшість навіть українських етнографів признає, що генеалогія українців серед слов'ян мусить бути... така:

діди — слов'яни; сини — чехи, поляки, серби, руси; сини русів — українці, білоруси, великоруси. Отже, при тому стані речей одкривається однаковий простір і для теорії відрубності і для теорії панрусської».

З моментом окуповання західних українських земель і зміцнення московфільських течій серед політичної еміграції, яка до того є ізольована від своїх теренів, безперечно поширення і поглиблення серед українців, як казав Драгоманов, «теорії панрусської» набирає небезпечного для нашої національної справи характеру.

Тому треба і нам до цих теорій зайняти становище. З цією метою знайомимо читачів з поглядами й твердженнями, про походження українського народу в надрукованій праці проф. Р. Млиновецького «Нариси з політичної історії українського народу».

В минулому не існувала взагалі жадна «східно-слов'янська група племен» ні в розумінні антропологічному, ні в розумінні культурному, ні в розумінні мовному. Легенду про таку групу утворили і поширили в науковому світі москалі з політичних причин; щоб цю легенду умотивувати, використали вони чотири цілком викривлені факти: 1) присутність русів і руської династії в Києві, 2) плутанину в навмисне створеній назві «руський», 3) літературну мову, вживану в князівському періоді і 4) утворення в пізніших віках групи «східно-слов'янських» мов.

Звичайно, таке використання можливе було в умовах практично майже повної монополізації студіювання цих справ у руках московських (або вихованих москалями) вчених при ігноранції в цих питаннях учених інших націй.

Автор «Нарисів» твердить, що група не «східно-слов'янських, тільки українських племен, споріднених найближче з сербами та словаками, вже в VI столітті мала державну організацію, яку очолювали українські володарі і про яку знаходимо згадки в чужих хроністів».

Під оглядом мовним, антропологічним і культурним ці племена вже тоді творили цілість.

Цю державу знищила пізніше навала обрив.

Традиції, організаційні форми і т. ін. цієї держави використали кілька століть пізніше (аж у кінці IX і на початку X віку) руси, співділяючи при творенні другої з черги української держави.

Наш Початковий літопис писано, безперечно, при кінці X і на початку XI віку. Інакше кажучи, для літописця події, що він їх переказує з самого початку, були дуже недавні подіями, яких, оскільки не він сам, то його батько був живим свідком.

Саме тому про початки Руської Держави найбільше і найкраще знає такий наш літописець. Той самий перший літописець ніколи не змішує слів «руський» та «слов'янський», він навіть звертає кілька разів увагу на всю не правильність такого змішування, підкреслюючи вперто, що «русь» не були слов'янами. (Деякі молодші за нього, або більш неохайні в мові письменники деколи змішували ці слова).

Про слов'ян каже наш літописець виразно: «Слов'яни жили над Дунаєм, де тепер угорська і болгарська земля. Звідти розійшлися і прийняли різні назви: на Моравії називалися моравинами, інші ж — чехами, інші — сербами, інші — хорватами. Коли ж волохи почали їх тіснити, почали слов'яни потрохи переселюватись на схід і ті, що поселилися над Вислою, звалися лехами; ті ж

*) Стаття дискусійна.

слов'яни, що осіли над Дніпром, звалися поляни, а ті, що над Прип'ятею — дреговичі» і т. д.

Отже, цілком у згоді з даними антропологічними вказує літописець на сюріднення українських слов'янських племен з балканськими слов'янами, і, безперечно, це оповідання з'ясовує, чому ці українські слов'яни в VI віці заснували державу, якої центр був на Волині, себто між Дунаєм і Дніпром.

«Не менш цікавим є, — пише Р. Млиновецький, — що в цьому місці, перераховуючи численні слов'янські племена, літописець не забув ні сербів, ні чехів, зате ні словом не згадав про предків московських, про в'ятичів. Натомість згадав він про білоруські племена і ті, що жили здовж шляху «з Варяг у Греки».

Це доводить, наскільки чужі були нашому літописцеві московські предки, а з другого боку, воно змушує нас уважно ставитися до поданої в іншому місці літопису відомості (хоча вона має легендарний характер), а саме, що московський родоначальник прийшов «від ляхів» і то пізніше за інших, коли вже краці місця були зайняті. Він мусів оминати українську землю і далеко, за непрохідними лісами оселитися в країні, що не мала жадного зв'язку з Україною і до якої справді найлегше було дістатися, саме йдучи «від ляхів» повз теперішній Смоленськ, туди, де сходилися джерела кількох рік східної Європи.

Як бачимо, літописець, що не встиг не лише в університеті, але хоч би в школі познайомитися з «курсом рускої історії», ще не знав нічого про існування такої потрібної москалям групи «східних слов'ян» і... нічого про них не згадав.

Далі, описуючи ці найголовніші події, літописець в оповіданні про Андрія Первозваного зве нашу землю лише «слов'янською країною», не «Русью».

Українська група, як пише літописець, передовсім поляни «мають звичай лагідні й сумирні, вони соромливі супроти своїх невісток і сестер, супроти батьків і матерів своїх. Вони мали весільний звичай: наречений не ходив по молоду, але приводили її ввечері до нього, а на другий день рано приносили до нього придане.»

Безперечно, сам літописець належав до цієї групи, і звідси така виразна симпатія до неї. А ось що читаємо про московських предків: «В'ятичі і радимичі мали однакові звичай, жили в лісах, як звірі, їли всяку нечисть, а до того сороміцькі розмови вели при батьках і при невістках: це в них звичайна річ. Та й вінчань у них не було».

Це все вказує на гостру свідомість у нашого літописця окремішності українських предків від московських, навіть до їхнього змішання з фінами.

Принагідно слід ствердити, що антропологія також стверджує, що москалі стоять навіть тепер (по змішанні) ближче до поляків, як українці.

Пізніше літописець оповідає про прихід варязького племені «Русь». Розрізняючи при тім виразно: «слов'янський народ і руський», він пише: «Варяги звалися «Русь», так як інші варяги зуться шведи, інші — англійці, інші — готи». І далі виразно зазначає: «від тих, від варягів, дістала назву «Руська» земля».

Пізніше, очевидно, почала вживатися назва «русський», як означення державної приналежності, і тому ще раз це з'ясовує літописець, що «слов'янський нарід і руський — це те ж саме», очевидно вже по створенні держави, в момент, коли літописець писав ті слова, «бо то від варягів, — пише літопис, — перейшла назва «Русь», а перше звалися слов'яни, бо хоч і полянами звалися, то мали слов'янську мову».

Ці слова літопису такі ясні, такі зрозумілі, що вже ясніше висловитися не можна. Не забуваймо, що літописець міг у різних справах помилятися, але не в цій справі, бо тоді, коли він писав ті слова, те все було для нього не минувшина, а сучасність, добре відома сучасність.

До цього ще слід хіба додати, що чужі хроніки і, безперечно, гідні довір'я джерела візантійські, арабські чи західно-європейські стверджують те саме, що й наш літопис.

Зразки слов'янської і зразки «руської» мови, що збереглися в тих чужих джерелах, підтверджують ідентичність «слов'янської мови» наших предків з українською і неналежність справжньої «руської» мови до мов слов'янських.

Більше того, значно пізніше писаний Галицько-Волинський Літопис також виразно пише з нагоди заснування Холма: «Коли князь Данило побачив, що Богові миле це місце, почав притягати прихоськів: німців і русь — людей чужої мови».

Ці два літописці, а також чужі хроністи не «змовлялися» між собою на шкоду пізнішій московській політиці; коли вони одноголосно свідчать про те впродовж щонайменше кількох десятків літ, то нехтувати цього не можна.

Оповідання літопису про «покликання варягів», слушно вважала більшість учених за легенду. Однак ніхто з учених не заперечує, що «варяги» за часів літописця не були жадною «легендою»: він їх бачив, він з ними розмовляв, і смішно припускати, щоб він, правильно зачислюючи і чехів, і сербів, і інших слов'ян до групи народів слов'янських, безпідставно вважав варягів — «Русь» за неслов'ян та безпідставно стільки разів підкреслював, що від них була взята назва «Русь».

Можливо, що коли б наші літописці перейшли через московську школу і набралися там московської «науки», вони почали б безнадійно плутати не лише русько-варязький нарід з українським, але навіть готів з чехами, а норманів з москвинами, але вони не пізнали цієї «науки», — не маємо жадної підстави обвинувачувати їх в утраті здатності думати й бачити.

Цю плутанину збільшує ще й те, що після охрищення України прийшла до нас разом з християнством чужа книжна, богослужбова літературна мова, а саме: мова староболгарська.

За тих часів майже всі народи Європи писали не тією мовою, яку вживали в розмові, однак той факт, що ту мову на заході називали «латинською», а свої мови інакше, не дозволяв «науковим магікам» (навіть коли б вони там появились) виступати з такими «доказами», з якими нам доводиться тепер мати діло.

Важко було б їм доводити, спираючись на спільність династії Габсбургів і латинську мову, що еспанці й австрійці — один нарід, бо на перешкоді таким твердженням стоять... назви, які відразу остерігають і роблять уважним.

У нас широке поле для протинаукових комбінацій дав, напр., такий факт, що літопис (писаний чужою, староболгарською мовою, що значно різнилася від мови, якою наші предки розмовляли) зве однаково і мову полян, і мову літопису, мовою «слов'янською». Це вже відразу суґерує фалшиву думку, немов це та сама мова; заміна ж потім слова «слов'янський» на «русський», а далі утотоження цієї назви з назвою «русський язик» для мови московської і введення фалшивого штучного терміну «велікорос» утворює потрібний для москвофілів хаос.

Автор «Нарису з політичної історії» пише, що «коли літописець говорить про мову, якою розмовляли поляни, то має на думці мову староруську, хоча він її зве «слов'янською»

(бо, зрештою, так само назвав би він і мову чеську чи хорватську); коли ж він говорить про мову літературну, називаючи її також слов'янською або вже й руською, то мова йде про трохи зукраїнізовану староболгарську мову. Цю мову потім накиннули українці москалям (підбивши їх), які знову її по деякому часі трохи обмосковчили. Єдність (з дрібними відмінами) цієї книжної літературної мови абсолютно не є жадним доказом будь-якої мовно-ї «спільності» наших предків і предків московських.

Так є, коли ми говоримо про мову староболгарську, мову цілком чужу як українцям, так і москвинам, однак усе ж мову слов'янську. Тим більше смішно говорити про «спільну» мову «руську», бо мовою «руською» говорили лише варяги, а не наші слов'янські предки; до нас дійшло лише кілька десятків слів тієї мови, яка ніколи не була мовою місцевого населення.

Спирати ж свої твердження на тому, що пізніше, коли державна назва «Русь» на Україні прийнялася, почали цю назву (саму тільки назву!) вживати і для означення державної та книжної мови, ніяк не можна. Нарешті, щоб уже скінчити зі справою мови, мусимо з'ясувати, чим пояснюється більша близькість української мови до мови московської чи білоруської, ніж, напр., до мови хорватської.

Ця близькість не є наслідком більшої близькості цих живих мов у минулому, не є наслідком ближчої спорідненості, тільки наслідком сталого, кількавікового впливу староболгарської мови в її трохи зукраїнізованій уже в X столітті формі. Вже тоді замінив український нарід носові звуки, властиві староболгарській мові, на інші, власні; вже тоді не читав наш нарід старого глухого «ъ» і те все, разом з іншими дрібнішими змінами, накинув і москвинам і білорусам. Ще в XIII ст. існував досить тісний культурний контакт між Україною і Болгарією, але вже в XIV ст. цей контакт майже цілком перервався, а далі староболгарська мова живе самостійним життям на сході Європи і стало впливає на мову книжну, а потім і живу.

При кінці XVII і на початку XVIII ст. українські вчені опановують культурно Московщину, і тоді знову зростає вплив староболгарської мови і правопису та граматики, принесених з України, на московську мову. Всі згадані чинники та такі письменники як М. Гоголь спричиняються до неорганічного розвитку (себто такого, коли наявність надто дужих впливів скеровує розвиток мови у невластивому цій мові напрямку) московської мови, наближаючи її до мови української.

Тому мусимо погодитися цілком з поглядом проф. С. Смал-Стоцького, що не може бути мови про існування групи «східно-слов'янських мов».

Політично-культурного зв'язку не можемо брати на увагу не тільки тому, що навіть, коли б він був, то й тоді він не є доказом ні споріднення, ні якоїсь «психічної єдності», але й тому, що він мав дуже «специфічний» характер. «Співжиття» впродовж 256 років у межах Київської Князівської Держави зводиться, як вказує автор «Нарису політичної історії» до: 1) до українських походів з метою вдержати під своєю владою підбитих москалів на початку, і походів москалів з метою знищити Київську державу при кінці (загальне число воєн в тому часі перевищило десять), 2) стягання податків, адміністрування московськими землями як своєю колонією впродовж двох третин цього періоду, 3) деякого презирства з боку українців та ненависти з боку москалів на початку, і взаємної зненависти при кінці того періоду, 4) повної майже відсутності не лише родинних, але навіть і торговельних зв'язків, що пояснюється тою «природною границею», майже непрохідною, що відділяла ці землі (мова йде про майже первісний праліс, який вкривав вододіл двох різних річкових систем, пов'язаних річками з різни-

ми морями, що, в свою чергу, в'язали ті річки з різними світами).

Автор реферованої нами праці вказує на те, що навіть Володимир Мономах (який також приборкував москвинів) хвалився своїм дітям, що йому вдалося дістатися на Московщину (це XII століття!) «дорогою прямоїзжою», а не через Смоленськ.

Московські вигадки про «перехід населення» Київської Русі на Московщину потрібні москалям лише для того, щоб підперти «теорію», яка ніяк не може встоятися, про якусь спорідненість українського та московського народів.

Ми тут обмежимося лише зверненням уваги на такий факт: на Князівську Київську Державу, яка починає слабнути щойно при кінці XI ст. іде натиск головно зі сходу та південного сходу. Отже, природним і логічним є «відплив» населення в протилежному напрямі, себто на захід і частково північний захід. Чому ж мало б це населення в догоду московським політикам утікати «здвож фронту» обов'язково в північно-східному напрямку?

Слідів такої втечі не помічаємо ні в культурі, ні в звичаях, ні в расових прикметах московського народу. Той факт, що в'ятичі впродовж IX, X, а почасти і XI ст. не грали жадної історичної ролі, цілком не доводить, що вони не могли розплоджуватися. Про них не згадує наш літопис (за винятком років, коли київським князям доводиться знову підбивати москалів), але вони тим часом колонізують фінські землі, розпливаючись у масі фінського населення, якому, проте, накидають мову й культуру. Московський історик Ключевський уважає, що вже в середині XI ст. процес не лише колонізації, але й асиміляції тих фінських земель, в загальних рисах, був закінчений. Отже, на початку XII ст. українське населення не мало там що робити, тоді ж відплив на захід має тисячі доказів на своє підтвердження. При тім варто підкреслити, що, хоча москаль Ключевський все ж визнавав відплив населення Київської Держави також і на захід, то українець Ісаак Мазепа змусив навіть населення галицької землі «відпливати» до Суздальщини.

На закінчення, підсумовуючи все попереднє сказане, стверджуємо, що немає найменшої підстави вважати, що на початку IX ст. українці не були вже цілком окремим слов'янським народом, значно ближче спорідненим з сербами чи словаками, як з в'ятичами. А що проф. Покровський (москаль), як і багато інших учених, визнає наявність у московській крові 80% крові неслов'янської, і коли українці не є ніякими родичами навіть тої «одної п'ятої» (слов'янської) частини московського народу, то тим більше не може бути жадної мови про криве споріднення з цілістю (при чотирьох п'ятих фінської крові).

Варяги (в тому числі і династія) творили відсотково цілком незначну частину населення і денационалізувалися вже в другому поколінні. Тому князівська Держава Київська, не зважаючи на свою чужу назву, була державою українською. Безперечно, германська назва Франції не робить її державою германською, назва Румунії (Romania) не робить її римською, а польський король Стефан Батори (з походження мадяр) не робить перемог польських перемогами мадярськими.

Коли ми справді почуваємо себе не менш вартісним народом, лише народом державним, то ми не повинні боятися натяку на те, що Рюриковичі були не українського роду. Єгипетські фараони пишались своїм походженням від одного з жреців легендарної Атлантиди!

Тому й ми не боїмося правди, не боїмося визнати, що «Русь» — чужа назва.

Але ми, не потребуючи самі «примазуватися»

до будь-кого в ролі «бідного родича», не дозволимо також нікому, а тим більше сусідові, що підступно заволодів нашим спадковим маєтком, представляти нас «бідним родичем» своїм, за сумнівну потіху спільного з тим загарбником «аристократичного» походження.

До назви «Русь» ми маємо право, бо ми ви-

повнили її свого часу власним змістом, але до нього жадного права не мають москвини.

Це не виключає свідомости, що наш нарід у Х столітті називав себе «слов'янами», а не русами, а вже від XII ст. — українцями, доповнюючи так чужу державну назву назвою національною.

К. ГРИДЕНЬ.

Споми́ни з минулого (1906 — 1942)

(МАТЕРІАЛИ ДО ЖИТТЕПИСУ О. ТЕЛІГИ).

Батько поетки, дуже видатний гідрограф, професор та інженер, Іван Шовгенів (1874—1943), родом з Волині, викладав довгий час у Політехнічному Інституті в Петербурзі. Після революції р. 1927 він повернувся на Україну, перейшовши до Київського Політехнічного Інституту. У роках визвольних змагань перебував при Уряді Української Народної Республіки; разом з урядом блукав з Києва до Вінниці, Рівного, Кам'янця на Поділлі, Станіславова, Тарнова. У р. 1922 професор був запрошений на ректорство в Українській Господарській Академії в Подєбрадах — цьому еміграційному українському політехнічному інституті. Професор Шовгенів був видатним ученим у своїм фаху гідрографії та гідротехніки. Належали йому численні друковані праці, з яких згадаємо лише останню про водне господарство України, що її під фірмою Українського Наукового Інституту у Варшаві видав р. 1940 п. Дмитренко. Мешкаючи до р. 1917 у Петербурзі, а потім до р. 1922 чи навіть 1923 у Києві (разом з матір'ю та братом Сергієм), майбутня поетка (треба з деяких ознак це припускати), перебувала в середовищі якщо не російським, то зросійщеним або, принаймні, перебуваючим під чаром т. зв. російської культури. На прикладі рідного брата поетки Сергія можна було яскраво бачити наслідки такого відірвання від України, спочатку (перед 1917) лише простоворого, а потім духового.

Професор Олександр Лотоцький (1870—1939), що теж коло чверть століття перебував у Петербурзі, перед р. 1917 у своїх спогадах «Сторінки минулого» докладно та яскраво згадує, яких зусиль треба було вживати, щоби його власні діти, живучи в середовищі російської культури й так далеко від України, залишилися українцями та як діти в багатьох українських родинах у Петербурзі російщилися. До речі, слід зазначити, що перед р. 1917 дуже мало українських інтелігентських родин дбало про українське виховання молоді. Родини, де дійсно всупереч усьому — російській державі і школі — провадилося українське виховання, були нечисленні й належали скорше до винятків. Згідно з одною старою київською легендою, у рр. 1880 лише три родини з інтелігентської еліти в цьому місті виховували дітей українською мовою. Як більшість легенд, і ця має ваду неточности. Поет-сатирик Володимир Самійленко (1865—1926) у своїх спогадах («Нова Україна», Прага, 1923, січень—лютий) точно визначає «аж» п'ять відомих йому визначних київських родин, що виховували у 80-тих роках минулого століття дітей українською мовою: родина композитора Миколи Лисенка, поета Михайла Старицького, Христини Вовчихи (її чоловік, відомий етнолог Федір Вовк, був на еміграції), Вовка-Карачевського та Косачів. М. Славінський занотував, що в Лисенків та Старицьких це було тому, що діти самі цього хотіли, а в Косачів — тому, що цього хотіла пані Косач, відома більше під літературним ім'ям Олени Пчілки.

Навіть у родині тодішнього лідера українства проф. Володимира Антоновича виховання дітей

було не українське. Родиною керувала жінка історика — російська радикалка, а подруге, професор, як антрополог, уважав, що українці й москалі так різняться між собою, що навіть, якби почали говорити однією мовою, то їх це ніяк не наблизить...

На далекій Кубані, як розповідав К. Безкровний, десь уже у 900-тих роках в небагатьох свідомих українських інтелігентських родинах було навіть спільно в гуртку ухвалено віддавати дітей до українських шкіл, але коли дійшло до виконання цієї постанови, то лише одинока родина Безкровних справді відіслала доньку й сина до Галичини, що тоді належала до Австрії й де існувало на підставі т. зв. угоди року 1890 між поляками й українцями щось 5 чи 6 гімназій з українською викладовою мовою. Проте, хоч які скромні здобутки принесла ця недотримана поляками угода галицьким українцям: 6 гімназій, 7 катедр в університеті у Львові, одна з яких припала М. Грушевському, привілеї для українського асекураційного товариства «Дністер», запровадження фонетичного правопису, — все ж було це краще, ніж без цього. Навіть у родині сеньора кубанських українців Ерастова загніздилася російщина. З усіх його дітей лише наймолодший син, що на еміграції вчився саме в Подєбрадській Академії, лишився українцем, решта помосковщилася. Від Івана Кипріяна та Петляра, що, як полонені з австрійської армії, в рр. 1916—17 перебували в Новоросійську, довелося чути, як згрідливо молоді Ерастови гукали з передпокою батькові, коли до нього приходили полонені чи просто місцеві українці: «Папа, папа, к тебе опять пришли твої українці». Старий Ерастов десь коло р. 1884 їздив від київського студентського гуртка до Женєви радитись з Драгомановим. Написав про це і про свій арешт по поверті. Надзвичайно добре з літературного погляду написані його спогади про пізніший арешт і перебування в київській Лук'янівській тюрмі на поч. р. 1906. Цей зшиток р. 1919 дістався із збірок С. Єфремова до Кам'янця, де у першій половині р. 1920 кілька початкових розділів цих спогадів видрукувала місцева ес-єрівська газета «Наш Шля». Під час відступу за Збруч в листопаді р. 1920 полковник М. О—ович, що хотів у Відні чи деінде видрукувати ці спогади, загубив цей зшиток. Уривок зі спогадів Ерастова побачив денне світло в ювілейнім Збірнику на пошану Михайла Грушевського (Київ, 1926), де вони займають лише кілька сторінок, але це безперечно найталановитіші сторінки з дотеперішньої української літератури спогадів. Вони яскраво відтворюють несамолюбне підсоння тогочасного руху довкола Драгоманова, щільно оточеного царською провокацією та охранкою. Ця друга редакція спогадів Ерастова своєю напруженою динамікою нагадувала хіба кращі сторінки Бальзака, перша редакція була скорше в стриманостислому стилі Меріме... Року 1917 старий Ерастов головував у Києві на Українському Національному Конгресі, який дав почин до створення Української Центральної Ради. Молодший син його по закінченні Академії в Подєбрадах до р. 1938 дов-

ний час займався приватним навчанням у Мукачеві.

Після приїзду родини Шовгенових до батька на еміграцію до Праги Олена перебувала переважно в Подєбрадах в товаристві близьких до Академії осіб — професорів й студентів. Крім того, в Подєбрадах мешкало чимало студенток та студентів Празького Українського Педагогічного Інституту, які мали можливість щодня залізницею доїздити до Праги й ввечері вертатись звідти. Було б не зайвим ознайомитись з життям цього оригінального середовища, в якому минуло кілька років життя поетки.

Перші місяці після переїзду до Чехії родина Шовгенових перебувала в літній відпочинковій місцевості Черношіце під Прагою. Тут з панною Оленою познайомився молодий українець Василь Куриленко і, помітивши в ній поетичну іскру, старався її повернути до українства. Василь Куриленко (прибл. дата нар. 1904 † 1941) був надзвичайно талановитий актор-аматор, зокрема в гоголівським репертуарі. Був також веселою та жвавою вдачею, дотепний, спостережливий, начитаний та добре зорієнтований у тодішній літературі. Пізніше, в тридцятих роках, під час його перебування й діяльності на Закарпатті (1931—1939) в Мукачеві його вроджений гумористичний хист знайшов собі пристосовання у численних фейлетонах, уміщуваних у місцевій українській пресі.

Василь протягом довгих років інтенсивно листувався з своєю колишньою ученицею, що йому, мабуть, з нагоди смерті від сухот (десь р. 1933) його першої нареченої Марусі Тимканичівни, учительки з Закарпаття, присвятила вірш «Життя» (Ол. Теліга «Дума на сторожі». с. 25), який починається такими рядками:

Зловіщий брязкіт днів, що б'ються,
І жах ночей, що затискають плач,
Ти, зраджений життям, яке любив так палко,
Відчує найглибше, але все пробач.

Тимканичівна завітала одного разу (мабуть, це було на Великодні Свята, р. 1931) до Подєбрад. Висока, не дуже гарна, з обличчям, яке свідчило про незламну волю. Коли вона вмирала, то не пустила до себе своїх близьких кривних, яким заборонила навіть бути на її похороні. Вони бо дуже гнівалися на неї. Не знаю, напевно, з яких саме причин, але не виключене, що з національних, бо молодим національно свідомим закарпатцям дуже часто доводилося зазнавати ворожнечі від національно несвідомих батьків. В деяких випадках, це доводило до надзвичайно гострих конфліктів.

Маруся Тимканичівна лишила по собі кілька дрібних оповідань з місцевого шкільного побуту та досить велику повість. Дрібні оповідання в різні часи були надруковані на архіскромних сторінках «Світла», а велика повість, що не була ще належно підготована до друку, мабуть, загинула ще під час мадярської інвазії 1939 р., коли королівське військо завзято палило, нищило українські книжки та рукописи. Але навіть ті 2—3 малі надруковані її оповідання свідчили про безперечний письменницький хист. Характеризація дієвих осіб була оригінальна, яскрава та стисла; побут гірських околиць був окреслений мальовничо й образно, хоч сама авторка, здається, була з типово рівнинної околиці Севлюша (Вінниці).

Щоби скінчити з Василем Куриленком, який відіграв, безперечно, видатну ролу в поверненні пані Олени до українства, слід навести одну деталь, що яскраво свідчить про його невсищену діяльність. Коли восени р. 1936 одного разу чеська поліція зробила була обшук та арештувала Василя, в його помешканні знайшли поточні справи й листування мало не всіх українських організацій: мукачівської «Просвіти», цілої Закарпатської «Учительської Громади», редакцій «Світла» та «Учительського Голосу» й ще якихось. Він був усюди незмінним секретарем...

Протягом довгого часу, починаючи від Наріжного (автора «Бурсака») та Гоголя, українці втрачали чимало літературних сил, що переходили до москалів. Щоправда, ці перші, названі нами, ще навіть не зовсім забули українську мову й не здолали як слід засвоїти московську й лишилися письменниками напівукраїнськими. Але пізніше стало гірше. Після Гоголя, наприклад, багато гумористів у російській літературі були або українці (Аверченко, Зоценко), або, принаймні, з України (Тэффі-Лохвіцкая, Чехов). Наприкінці XIX й поч. XX ст. в російській поезії визначилося троє жінок з України: Мірра Лохвіцкая — Жібер, Ада Чумаченко, що у віршах оспівувала майже виключно тугу по залишеній Україні, та найбільше тепер з них відома киянка Анна Ахматова-Госенко. Навіть значно міцніші поляки втрачали чимало своїх сил на користь московської літератури, не згадуючи вже про нападків давно осілих на Московщині родин, як: Грїбєєв (Грїбовський), Баратинський, Бунін (давніше Бунікевський). Слід згадати кількох видатних письменників з ополячених українців, як: В. Короленко та Єронім Єсінський, нарешті, таких, як Вересаєв (Смїдович) та Каз. Баранцевич.

Особливо значно підвищилась притяжливність російської літератури, а зокрема поезії, за доби літературних осягів символізму та акмеїзму, себто в рр. 1906—17. Ахматову було саме тоді завербовано до камерної поезії північних сусідів...

Револуція 1917 року сама по собі не могла дати одразу ефекту на літературнім фронті. Лише така подія, як поява р. 1918 «Скорбної матері» та «Соняшних Клярнетів» Павла Тичини, стала першорядною подією для обмосковлюваного українського літературного, зокрема поетичного, молодого покоління. Хоч Тичина був лише майстерним препаратором екстрактів з Олеса, Вороного й Філянського, але «Соняшні Клярнети» вражали, більше того — до приголомшення захоплювали численну вже тоді позахutorянську верству поетів, призвичаєних до добірної лектури творів петербурзьких (Вяч. Іванов, ін. Анненський, Блок, Гумільов) та московських (Белій, Брюсов) метрів цеху поезії. З появою «Клярнетів» українська поезія блискучо — раптово вирівняла фронт.

Проте не для всіх зачарованих петербурзьким акмеїзмом було досить появи самотніх «Клярнетів». Брат пані Олени Сергій аж року 1926 був приголомшений появою малесенької збірки Юрія Липи «Світлість». Він кілька соняшних літніх днів, мов зачарований, блукав гаями й луками меланхолійно-рівнинних околиць Подєбрад з рядками із «Світлості» на устах. Особливо ж такими:

Печаллю днів не заворожу
І не для мене ця печаль,
Коли я фльоту днів ворожу
Вітаю викликом: «Причаль».

Сергій переконано й неначе навіть радісно твердив з рішучим помахом руки: «Ця збірка примірила мене з українською культурою». І написав довгого листа авторові, в якому старанно розкривав красу будови різних місць його творів з цієї збірки. До речі, в українській критиці «Світлість» спочатку зустріло повне незрозуміння. Автор її сам писав знайомим, що має повну теку негативних рецензій, перегляд яких його в прикрі хвилини дуже розважає. Навіть по кількох роках, доставши вперше «Світлість» до рук, Ольжич, недбало переглянувши її, негайно загубив у великій літературній архіві Олеса, де таку книжку — колїбри неможливо було знайти. Лише через рік-два, проглянувши інший примірник «Світлості», Ольжич замріяно сказав із звичайним для нього лаконізмом: «Яка простора книга», і в його золотих недовірах — очах промайнули надзвичайно солодкі іскри...

Особливою рисою цієї першої збірки Липи є гордовита й цілковита суверенність поета, що виявляється мало не в кожній окремій речі. Взяти хоч би й завершуючу кінцеву:

Крізь злотний спів монастиря
 Минає пристраснее літо,
 І неба синього зоря
 В мені закохано укрита.
 В сліпучій мудрості доріг
 Мене стрічають сонні міти
 Про дні, що йдуть, що я не встиг
 Ще сміючися покорити.

В Подебрадах тоді перебував Максим Грива (Загривний, 1893 † 1931), повстанець з Чернігівщини, тоді студент Празького українського педінституту ім. Драгоманова. Грива зрідка писав вірші, дуже дбайливо оброблені. Одна його прозова річ (якщо не одинока), надрукована спочатку в подебрадській «Нашій Громаді», щомісячним літографованим журналі Української Академічної Громади при Академії, була по кількох роках передрукована в перемиській «Українським Голосі», а потім ще раз десь. Була це майстерно написана річ у легендарно-казковому стилі й навіть називалася просто «Казка».

Грива інколи обмінювався віршованими присвятами з панею Оленою. Одна з них була вже кілька років після його передчасної смерті (десь року 1938) надрукована у Львівській «Віснику». Це був справді гарний формою та глибокий думкою вірш, якого, на жаль, зовсім не пригадую, як не можу пригадати і інших його друкованих речей, крім його «Хто ми», писаної коло р. 1923.

Нас питають, якого ми роду
 І для кого торуєм шляхи.
 Та ж то ми на щиті Царгороду
 Залишили й донині цвяхи.
 Та ж це наші шершаві долоні
 Затискали так міцно шаблі,
 Що тікали татарській коні
 І султан мимоволі німів.
 Ми водили в Москву Сігізмунда,
 А в Варшаву боярську рать,
 Ми карали Росію за Суздаль,
 А Москву іще будем карать.
 Іще збудеться паки і паки,
 Немезида помститься ще раз,
 Стане степ українцеві татом,
 За коронне місто — яри.

Ще з якоїсь іншої Гривиної речі пригадую одну кінцеву строфу:

Ви нас мало, погано затуркали,
 Ви не знали, нащадки хозар,
 Що в нас в жилах пожежі, Батурина,
 Що там Умань і Крути й Базар.

Це мало б бути закінчення якоїсь його присвяти москалям. Як бачимо, педагогічний інститут ім. Драгоманова не міг би похвалитися особливим впливом своїм та свого протектора на Максима Гриву.

У ті роки (початок 1920-тих), як загалом на еміграції, принаймні в Чехії, відносини між українцями та північними сусідами були не найкращими — наслідок цілком природний всіх подій, від р. 1917 починаючи. Щоб не надто поширювати цю тему, слід згадати хоч би ряд рейдів московських (червоних та білих) на Україну — Муравйова, Антонова, Денікіна-Бредова та ін., завдяки яким Україна була знову поневолена рядом сусідів...

До самих Подебрад, відомих своїми джерелами води проти хороб серця, тоді вчашали чи перебували визначні російські письменники (здебільшого з українських перекинчиків — Немирович-Данченко, Аркадій Аверченко, до якого одного разу Чирський, «щоб налякати», привів був на Різдво колядників). Тоді ж, р. 1923 чи 1924, берлінський кадетсько-банкірський щоденник «Русь» писав, що у Подебрадах «українські студенти на улицах демонстративно розгаваривають по-українськи». Отож, Грива мав на що реагувати... Це був ніби виключно його фах. Інші поети «не реагували».

Крім цього, пригадую ще дві строфи з жартівливого вірша Гриви, навіяного літніми подебрадськими зустрічами на пляжі, теж з першої половини 20-х років:

Обережно шанси важу;
 Гляне чи пройде?
 По осяяному пляжу
 Мрійна панна йде.
 Подивилась русокоса
 Трохи скоса на мене,
 Вачу, хоче «втерти носа».
 (Може, буря промине?)

В Гриві цікавим було сполучення традиційних українських козацько-селянських особливостей з дуже виробленим та загострено-виточеним літературним смаком. На жаль, писав він рідко й мало. До того сухоти його підточували нещадно.

Одного разу, десь влітку р. 1925 чи 26, в українській студентській ідальні в замку короля Юрія в Подебрадах я побачив Гриву, що з зосередженим виразом обличчя щось-час-до-часу вносив олівцем своїм дрібним чітким письмом до розгорненого зошита. На моє машинальне запитання, «що поробляєте» він з усмішкою відповів: «Та ось пані Олена викликала мене на поетичний турнір»... Пані Олена (О. Шовгенівна дуже хутко по приїзді до Подебрад взяла шлюб з молодим українцем з Кубані Михайлом Телігою, тоді студентом Академії, визначним бандуристом, що загинув з нею майже разом року 1924 у Києві) сиділа оподалік за сумежним столом і з виразом пильної учениці, що пише іспитову писемну працю, зрідка відриваючи очі від свого зошитка, кидала погляд на Гриву. Чи не цей самий тоді написаний в Замку вірш Гриви був уміщений багато років після смерті поета у Львівському «Вісникові» р. 1938?

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

I.

Стаття О. Ждановича «МУР — в теорії і практиці» в ч. 8 журналу «Орлик» за серпень ц. р. вказала з гідною признання мужністю на застрашаючий стан, що в ньому опинилася сьогодні українська література на еміграції. Я послуговуюся при тім ще словом «література», хоч — коли говорити зовсім щиро — все те, що проявляється в нас під цією назвою, за дуже нечисленими винятками, з літературою в європейському значенні цього слова нічого спільного не має. Про це я писав уже, починаючи ще з кінця 1945 р., в цілій низці критичних рецензій на наші чергові видання та в декількох довших статтях такого ж ха-

рактеру¹⁾, а востаннє покищо в моїй відповіді на відкритий лист до мене Уласа Самчука, уміщений в 3 збірнику МУР-у²⁾. Але на всі мої критичні

¹⁾ «В тузі за архітвором» (журн. «Рідне Слово», ч. 1, 1945); «Мала чи велика література?» («МУР», збірник I); «Моя відповідь на відкритий лист до мене Уласа Самчука» («МУР», збірник III); «Творча мета і небезпеки літер. критики» («МУР», збірник IV, ще не виданий); «Василь Стефаник» («МУР», альманах II, ще не виданий); «Чи це література?» («Християнський Шлях», 1946); «Тіням Ів. Франка» (ibid., ч. 23, 1946); «Свято небес» (ibid., ч. 39, 1946); «Іван Франко» («Рідне Слово», ч. 6, 1946).
 О. Г.

завваги, висловлені в тих працях, не відповідав ніколи ніхто; з ними я, як слушно підкреслює О. Жданович у згаданій вище статті, лишився самотній, «бо представники атакованих середовищ мов води в рот набрали».³⁾ Один-одинокий раз узявся мені відповідати В. Чапленко ніби в естетично-критичній статті «Про оцінку творів»⁴⁾; але увесь зміст тут редукується до зайлої, вщерть односторонньої і в суті речі просто шкідливої оборони гостро мною скритикованих збірок Славутича та Балка⁵⁾. Оборони, в якій її автор, відмовляючи мені очевидно всякого критичного чуття, дискредитує мене як критика, а намагається вихвалювати незрілу писанину обох своїх клієнтів такими аргументами, що не знаєш, чому тут більше дивуватися чи незрілості обох безталанних дебютантів, чи необачності їх патрона? Я не зупинявся б сьогодні на цьому інциденті, якщо б не та обставина, що в таких виступах, як виступ П. Чапленка в обороні сумнівних плодів «літераторських» adeptів, я добачую так само одну з причин теперішнього невідрадного стану нашої літератури, як добачую її і в фатальних, уже просто невідповідальних «критичних» виступах Юрія Косача⁶⁾, одного з банкрутів української літератури сьогодні. Бо якщо п. Чапленко там, де він наводить мої слова про те, що поезія — це щось таке, «до чого годиться підходити зі святою побожністю жерця, дає при слові «побожність» знак питання, отож тим самим перекреслює цю мою тезу і саме тільки для того, щоби показати, чому такий нетямущий критик, як я, не зміг зрозуміти «реалізму» Балкової пісні про «Люську-Дралафу», — то хіба не дискредитував тут п. Чапленко водночас принцип суворої поваги, критичного ставлення, — одне слово: принцип відповідальності в літературній творчості? І хіба ж не спроможна така беззастережно одностороння оборона юнацьких дурниць в стилі перших збірок Славутича і Балка вкупі з одушевленою двосторінковою рецензією Юрія Чорного на теж не багато кращу, хоч подекуди серйознішу збірку Славутича «Гомін віків»,⁷⁾ — учити літераторських рурів презирства до всякої серйозної критики та фабрикувати безжурні собі збірки далі, з думкою і в надії, що хоч скритикує їх якийсь напасливий Грицай, та проте похвалить їх напевно якийсь Чапленко, або, нпр., пан Косач? Тимбільше, що власні літературні твори п. Чапленка (я маю тут на увазі його збірки оповідань «Любов» та «Муза») цим разом далеко не такі, щоб могли з мистецького погляду стати зразком для наших дебютантів. Навпаки, вони, як це показала, зрештою ще дуже обережна, критика п. Державина⁸⁾, також доволі сумнівної вартості, отож ще й з цього боку вчать дебютантів легковажити суворі вимоги безкомпромісової критики. Бо якщо ми на 150% вихвалили Славутича і помилували «Люську-Дралафу» Балка, то властиво чого нам тепер обурюватися на всякого роду наївненькі дурнички, такі, напр., як Ірини

²⁾ І. с., ст. 47—50.

³⁾ І. с. ст. 29.

⁴⁾ «Наше Життя», літ. додаток, в ч. з 26. І. 1946, ст. 10—12.

⁵⁾ Яр Славутич — «Співає колос». Поезії. 1945. — Юрій Балко — «Влизьке й далеке». Поезії. 1945. Я подав оцінку цих збірок в рецензії «Віршована неграмотність» («Рідне Слово», ч. 1, 1945, ст. 42—50).

⁶⁾ Про це та про твори цього літератора точніше у продовженні цієї праці. О. Г.

⁷⁾ «Наше Життя», л. с. ст. 14—15. «Немає сумніву, — пише д-р Чорний, — що в загальній динаміці українського національного літературного процесу збірка відіграє свою позитивну роль». Іншими словами: «Гомін віків» Славутича — це епоха в нашій літературі.

⁸⁾ «Рідне Слово», ч. 11, 1946, у статті «Натуралізм на роздоріжжі» (ст. 77—81).

Артим «Як щастя зближається»⁹⁾ або на щось таке, як цієї ж *sit venia verbo!* — авторки збірку «Прощання»¹⁰⁾ Адже й Ірина Артим — це кість од кости, кров од крові тієї макулятурної писанини, тієї літератури занепаду, що, на мою думку, почалася в нас від перших збірок типу Славутича й Балка і від таких нерозважних виступів в їх обороні, як, на жаль, стаття проф. В. Чапленка. «*Nic incipit tragoedia*» сказати б, а властиво не трагедія, а трагікомедія теперішньої літератури в нас. Літератури безвартісних, нікому не цікавих експериментів. Літератури масово плодженних, на коліні писаних фабрикатів, літератури безжурних насильств над лірикою, над епікою, над новелею та (а це найбільш невідповідальне і каригідне) над драматичною творчістю¹¹⁾. Насильств над українським театром, де далеко гіршою небезкою, ніж була нею всяка побутовщина, сьогодні для нашої сцени — *к о с а ч і в щ и н а*. Це безпросвітне елімінування старого національного духа в драмі. Це онікчєннювання української духовости. Ця безсоромна парад незнання чи маловаження примітивних засад вищого драматичного мистецтва. А при тім, як обставина рівно загрозлива, рівно застрашаюча і рівно для літератури небезпечна, є те, що виплоди Косачевої індустрії всякого роду ікси, іпси, льони, аноніми, криптоніми і нагло розгальоповані Розінанти т. зв. літературної критики розрекламують при кожній нагоді у пресі¹²⁾. Не мають проти них ніяких застережень. Добачають у них — подібно як і у виплодах пана Ігоря Костецького — богзна які серйозні почини нового мистецтва. І так банкрутство мистецької творчости в літературі в'яжеться послідовно з банкрутством літературної критики в ній.

Але якщо вже говоримо про банкрутство літературної творчости в нас, то спитаймо насамперед принципіально: коли в читачів є право добачувати такий її занепад?

А на це питання я відповідаю ось що:

1. Тоді, коли література тратить живий зв'язок з життям народу, з суттєвими питаннями його існування, з притаманною йому духовістю і з його віковими традиціями. Візьмімо тут для прикладу німецьку літературу останньої, гітлерівської доби. Це була література повного банкрутства, література, перед викривленим обличчям якої її найкращі представники втікали за море, або, доведені її згвалтованою духовістю до розпуки, шукали останньої розваги — ось як Ернст Толлер або Стефан Цвайг — в добровільній смерті¹³⁾. Чому ж? А тому, що в тій гітлерівській, — подібно як нині в українській радянській, згори наказуваній літературі, — про живий зв'язок з правдивим життям народу не могло бути й мови, бо не те живе життя мали змальовувати гітлерівські письменники, а життя уявлене, життя вигадане, стилізоване за плянами пресової пропаганди Райху. Читайте тут, нпр., історичний роман Карла Ганса Штробля «*Kaiser Rotbart*»¹⁴⁾. Розма-

⁹⁾ Поезії, 1946.

¹⁰⁾ Ірина Артим. Прощання. 1946.

¹¹⁾ Диви тут, між іншим, такі голоси: В. Дубняк — «Сіяння отрути» (журн. «На чужині», ч. 2, 1947) та о. Б. Ганушевський — «Проти ширення отруї» («Хр. Шлях», ч. 20, 1947).

¹²⁾ Про те, як такі крипто-аноніми деморалізують пресу та шарують її престиж і завдання як голосу совісти громадянства, скажу більше у продовженні цієї праці. О. Г.

¹³⁾ Подібно, як в большевицькій Росії Маяковські і Есеніни власною рукою губили себе через непереможну відразу до страшної брехні і дволичності советського життя. А знову в нещасній Україні ті Скрипники і Хвильові, що не хотіли жити з гвалтованою в них в одно душею.

¹⁴⁾ Karl Hans Strobl, «Kaiser Rotbart» Verlag Moldavia, Budweis-Leipzig 1935. 430 ст.

льований тут німецький герой, Фридрих Гогенштавф (1152—90), стилізований зовсім за вподобою фюрера. Він Штроблем прославлюваний як завоювальник, імператор і неблаганний деспот скрізь там, де його химерна воля велить йому шукати тріумфів німецького меча, дарма, що таким чином епоха Гогенштавфів у сяйві Штроблевого апотеозування як з погляду на Німеччину, так і з погляду на завоювану ними Італію змальована і насвітлена автором цілком безкритично, отож невірною. Бо в німецькій історіографії так само, як і в німецькій літературній критиці ще перед першою світовою війною усталася була думка, що так дуже прославлювана німцями Італія — *Kennt du das Land, wo die Zitronen blüh'n?* відіграла в їх минулому далеко не таку світлу роль, як це уявляв Гете, коли з Ваймару рвався за всяку ціну до краю Міньони. Вже клясичну епоху у творчості Гете, започатковану в нього впливом побуту в Італії, оцінюють деякі його критики дуже скептично, добачаючи тут у протиставленні до його молодечої доби («*Werther*», «*Götz von Berlichingen*») відвернення поета від суто національної духовності в сторону менше чи більше мертвої старовини, тобто до холодної стилізації на античний штиб («*Ifigenien*», «*Tasso*») ¹⁵. А щодо Гогенштавфів, то нині вже немає сумніву, що всі їх походи до Італії були язвою і загибеллю як для самої Німеччини, так і для Італії; вони винищували Німеччину так само безглуздо і безцінно, як знищив Німеччину Гітлер своїми походами в чужі країни. І є щось з помсти історичної Немезиди в остаточній катастрофі Гітлера так само, як і в повній загибелі всіх Гогенштавфів в Італії після перемоги Карла Анжу над безталанним Конрадином в бою коло Талякоццо (1268).

Але хіба міг Штробль сказати оту трагічну правду про Гогенштавфів у своїм творі?

Ні. Бо література його доби не сміла мати ніякого зв'язку з живим, правдивим життям народу, з суттєвими питаннями його існування і з притаманною німецькому народові духовістю. Адже німецька духовість — це з жадного погляду не є духовістю народу-державника, як нарід Англії, або народу-революціонера, як нарід Франції, або народу-завойовника, яким був колись нарід Іспанії в епоху Кортесів, Пісаррів та кордованських гонфалонієрів. Ні, притаманна німецькій людині духовість — це духовість народу-господаря, народу-організатора, народу-шкульмайстра, а до того народу-мрійника, народу-казки про «*Blaue Blume*» німецької романтики. Тому всі героїчні пориви цього мрійника кінчалися трагічно. Боротьба його володарів з папським Римом — Каносою; боротьба Гогенштавфів за владу в Італії — Талякоццом; боротьба Лютера проти папства — 30-літньою війною і Вестфальським миром; зі здобутків Фридриха Великого вже за його найближчих наслідників не лишилося багато, а в боротьбі Німеччини проти Наполеона ніякий нарід не упідлюється так, як саме німецький. Ви порівняйте тільки Іспанію у зриві проти французького деспота і німецький *Rheinbund* в його рабським відношенні до Бонапарта ¹⁶. І тому такий перекокливий, такий загально відомий у світі символ, що йому ім'я — *der deutsche Michel*. Подоба напівзаспаного, напіврозмоіяного селянина в необхідних патинках і зі шлафмицею на лобі все одною ногою на землі, а другою богзна в якому казковому світі. Це духовість справжнього німця, бачена власним німецьким оком, оком Вільгельма Буша й оком Людвика

¹⁵ Зрештою, цей італо-античний вплив у Гете — так само як і в Шіллера — зазначився в нього недостатньою зрозуміння християнства як основи культури Заходу та властивої суті прецької історії. О. Г.

¹⁶ Згадаймо преславну оборону Сарагосси — ту попередницю оборони Алказару проти червоних завоювальників 1935 р. — і ганебне здання всіх німецьких твердинь в епоху Єни. О. Г.

Ріхтера. І так прекрасно підходить до неї загальна пересічна німецька література, коли брати до уваги пересічність німецького оповідання, що ним кормився той нарід, починаючи від XVIII ст. ¹⁷) від Лянгбайна, Кляврена і Тіммеля аж ген до Люйзи Мільбах та Євгенії Йон-Марліт і Куртс-Малер.

І от, коли Калігуля-Гітлер загадав дорогою гештапівського наказу за одним махом змінити духовість німецького Міхеля на духовість німецького Конкістадора і відповідно до того створити наказну героїчну літературу, то той наказний героїзм збанкрутував ущерт, бо він був насильством проти душі народу ¹⁸).

І так банкрутує і збанкрутує всяка література, несії якої грішать проти правди, глибини і достоїнності життєвої дійсності в колі свого оточення.

А далі.

2. Всяка література перестає бути справжньою літературою, справжнім висловом духової культури, духового життя народу, коли рона не у спроможності створювати репрезентативні образи його панівних типів. І що це так, хай нам як доказ послужить тут одна з найкращих літератур Європи, а саме: література французька. І то як доказ а *contrastato* тобто як приклад того, що вона створила з наміченого нами погляду в епохах свого творчого розвитку.

Мистецькі образи, що їх читач зустрічає в письменстві Франції як образи репрезентативного рівня майже всі, навіть не зважаючи на їх дуже чітко зазначену приналежність до даного часу і середовища, досягли тієї вершини, значить — підсилені тією глибиною, то стають репрезентативні і з погляду загально-людського. Таким є передовсім тип європейського скептика, ідеологію якого створив Монтень ¹⁹). Таким є Франсуа Рабле ²⁰). Як сатиричний тип епохи католицько-протестантського змагання багато важливіший, ніж німець Йоган Фішарт або англієць Джон Бетлер в поемі «*Nudibras*». А далі пресвітла трійця творців французької сцени XVI ст. Корней, Расін і Мольєр. В Корнейя як репрезентативні типи: Сід, Гораций, Поліевкт. В Расіна: Фойдра, Андромаха, Аталія. В Мольєра: Гарпагон, Тартіф, Жорж Данден як тип поневоленого в подружжі чоловіка, або Журген («*Bourgeois gentilhomme*») як французький тип нашого Мартина Борулі або Мінні Мазайла ²¹). А якщо б тось закинув, що це типи занадто вже сценічні, зв'язані у трагіків з античною тематикою, а в Мольєра з прообразами Плавта і Теренца, то хіба не маєте репрезентативних типів з кіл французького живучого громадянства в Лабрієрових «*Характерах*», в листах мадам Севіньє, у споминах князя Сен-Сімона й у проповідях Бассі та Фенелона? А XVIII століття, століття Вольтера і Великої Революції? Хто зі знавців духового світу Франції того часу не чує тут глумливого голосу Вольтероного Кандіда, того другого, побіч Монтеня, протагоніста Французького скептицизму, якого арена не філософія, а література? І голосу Юлії Русса і Манон Леско, побіч Кармени Меріме, найсимпатичнішої молодій грішниці, яку знає французька література? А порівняйте Манон з Гретхен Гете.. Яка тут різниця двох світів, двох культур, двох на-

¹⁷) Ширше про те — в моїй недрукованій ще розвідці: «Обличчя літератур Європи. I. Німецька». О. Г.

¹⁸) Порівняй твори найновіших поетів Німеччини, таких як Ніно Ерне, Травте Кваде, Густль Міллер, Зігфрід Гельдвайн, Клявс Прагер, Ганс Греф та цілий ряд інших, що їх не наводжу. О. Г.

¹⁹) Порівняй тут: *Discours et Melanges Litteraires par M. Villemain. Vol. I. Eloge de Montaigne. Paris 1846. Ст. 1—29.*

²⁰) *La France Litteraire, Brunswick 1884.* Тут про «*La Vie de Gargantua et de Pantagruel*» ст. 26—27.

²¹) Мольєрову комедію «*Мізантроп*» я не вважаю репрезентативним зразком його творчості. О. Г.

ціональних філософій життя! І це ще тільки XVIII ст. французької літератури. А скільки їх, тих репрезентативних образів в її творах XIX століття? Від французького Вертера, Шатобріанового Рене, від тридцятилітньої жінки Бальзака і його Гарпагона-Гранде до репрезентативних образів у літературі Франції нашого часу. Яка імпазантна галерія геніяльно створених постатей! Ніби письменницькі адекватні-вірновартники різьбарських архітворів Родена!

А в нас?

Що ми маємо протиставити такому багатству? І чи не скажемо, що тільки література епохи кожноточасного банкрутства творчості не тямить свого завдання з цього погляду, завдання такого важливого з огляду на зацікавлене тут *fornum externum* сучасних читачів?

А далі і врешті.

3. Всяка література зрікається вищого престижу, коли не намагається витворити своєрідний, притаманний своїй добі і традиціям свого середовища, ідеал мистецької краси. І так само резигнує вона з усякого вищого рівня, коли:

4. нехтує зовсім релігійну сторінку, проблему етичного рівня життя, змагання до передуховлення мистецького твору по лінії його таємного зв'язку з

світом Божеського і Неземного — зі світом Господа²²⁾.

А нарешті (хоч і — last not least!)

5. Кожна література банкрутує і мусить збанкрутувати, коли працівники її літературної критики не ведуть своєї праці з усією серйозністю, з усією свідомістю якихось вищих оціночних критеріїв, зв'язаних, до певної міри, з духовістю і з літературними традиціями даного середовища. І коли до критики беруться люди без фахової освіти, без ніяких принципів критичного підходу, без знання чужих літератур і чужих мов, кермуючись виключно чисто особистими поглядами і хвилимими інтересами.

Але якщо ми тепер з погляду на ці три дальші принципи мого критичного підходу подивимося уважніше на нашу теперішню літературу на еміграції, то мусимо, на жаль, сказати, що це література без ніякого ідеалу краси, без Бога і без творчої літературної критики.

І це саме я хочу в цій моїй праці вказати.

(Далі буде).

²²⁾ Диви про це мою вже наведену статтю «Свято небес» в журналі «Християнський Шлях», ч. 39, 1946. Але і на неї наші шан. літературні критики не зволили звернути ніякої уваги, мабуть, тому, що релігійна проблема в літературі для них узагалі не існує. О. Г.

Д. ДОНЦОВ.

Лист до голови «МУР-у» п. У. Самчука

В ч. 1. «МУР»-у з'явилася стаття «Вільна українська література». Не особа автора статті (Ю. Косача) цікавить мене. Свого часу «Вістник» не скористав з пропонуваного ним співробітництва, і він чи в «Назустрічі», чи в большевицьких «Нових Шляхах» все був у ворожій таборі. Мене зацікавив інший факт: що цей напад уміщений без жадної редакційної примітки в журналі Т-ва, якого головою є бувший співробітник «Вістника», Ви, пане Самчук. Не маючи на разі власної трибуни, мушу вибрати форму листа, щоб поставити Вам кілька питань, на які, коли потрафите, дайте собі на самоті з своєю совістю відповідь.

1) «МУР» у згаданім нападі закидає «В-кові», що він чи його редактор зосередив у себе всі магістралі літературного життя доби (20-ті й 30-ті роки б. р.), що стало згубним для того життя. «МУР» твердить, що мені вдалося посісти командні висоти і узурпувати провідництво літературного життя. Ви теж є цієї думки? Що значить узурпувати? Узурпувати якусь команду можна лише там, де вона є в інших руках з якогось легального титулу. Отже, хто тоді у нас мав право легально займати ті командні висоти? Одне з двох. Або «Вістник» справді захопив (не узурпував) оті «висоти», то тоді мав право і тримати їх. Бо ж не большевицьким способом захопив їх, а шляхом вільної конкуренції. Сам напасник пише, що були в «Вістнику» «блискучі таланти». Може в них і було його право на «узурпацію», якщо така була? В такому разі проти чого протестує «МУР»? Або ж «Вістник» тих «висот» не займав, але тоді як же можна робити його відповідальним за ту чи іншу долю літератури? Ви ж мусите пригадувати собі, що «Вістник» не був єдиним літературним журналом в Галичині. Крім нього, були «Назустріч», «Поступ», «Дажбог», «Ми», «Дзвони», «Вікна», «Нові Шляхи». Чому ж їх не згадує напад, чому не пробує довести, що може якраз не «Вістник», а вони мали згубний вплив на літературу? Аджеж саме ті журнали займали командні висоти, бо були

органами офіційних літературних чи політичних груп — католиків, гетьманців, демократів, большевиків. Командні висоти займало офіційне «Т-во письменників і журналістів». Це ж ті кола, не «Вістник», творили літературне «жюрі», роздавали літер. нагороди; це ж вони промовляли «екс катедра» і вирішали від імени організованої суспільності, які автори варті щось, а які нічого. Вони ж і повинні бути відповідальні за долю літератури, за її упадок, а не «Вістник», що завжди був ізгом, ненавидженим «порядним товариством» і ним поборюваний. І власне не про «Вістник», а якраз про те «порядне товариство» (з Мих. Рудницьким на чолі) треба говорити, коли згадувати, як це робить напад, про літературні кліки, про кар'єристів і коньюктуруників.

З ледве укритою ноткою особистого жалю автор нападу дорікає «Вістникові», що той ізолював немилу собі письменника від читача. Якого письменника? Чи «Вістник» ізолював, напр., від читача Вас? Чи може, навпаки, був тим, що звів Вас з читачем? Що значить ізолював? Хіба, повторю, мав «Вістник» монополію на літературу? Та ж той «ізолюваний» «Вістником» геній чи талант міг дати себе почути читачам «Дзвонів», чи «Нових Шляхів», чи «Назустрічі»? Зрештою, так робив і автор нападу. Чи він уважає, що ті журнали не мали відповідних читачів, а мав їх тільки «Вістник»? Що не всіх бажаних приймав до себе «Вістник» — це нормальна річ. В кожній суспільності з різними літературно-громадськими смаками і наставленнями завжди є кілька окремих органів. Одні мають одних співробітників, другі — інших. В чім же річ? Чи, представляючи «Вістник» якимсь диктатором думки, від якого залежала опінія про письменника, не осягають якраз протилежного від бажаного результату автори нападу, які, не одержавши від нього літературної «нобілітації», й досі, по 20-х роках, не можуть переболіти отриманого «рефю»?

2) «МУР» уважає, що «Вістник» мав згубний

вплив на літературу доби. Чи Ви дійсно думаєте, що коли «Вістник» упродовж 17 років майже сам протиставлявся отруйним впливам большевицьких «Вікон», чи «Нових Шляхів», чи органі львівських «наплювістів» з Мих. Рудницьким на чолі і з його «Нагодами й Пригодами» замість літератури, — то це було згубливе для нашого письменства? Чи Ви справді думаєте, що протиставляти весь той час тим органам преси таких авторів як Стефаник, Черемшина, О. Теліга, Ольжич, Маланюк, Стефанович, Мосендз, ну і Вас, пане Самчук, або другого члена «МУР»-у Юрія Клена, — це значило згубливо впливати на нашу літературу? Дехто каже, що ці автори випадково опинилися у «Вістнику». Невже? Чом же вони не опинилися випадково деінде? І чом не опинився випадково у «Вістнику» автор нападу в «МУР»-і, а натомість випадково опинився з А. Крушельницьким і М. Рудницьким? Чи це було згубне для нашої літератури, коли «Вістник» — перший в Галичині — знайомив читача з тими творами Хвильового, Косинки чи Фальківського, за які їх потім розстріляли, в яких, не зважаючи на російську цензуру, бриніла протибольшевицька нота? Чи Ви думаєте, що іронізувати над «переможним чвалом квалдриги трагічних оптимістів», з яких двоє заплатили власним життям за вірність своїм ідеалам Правди і Краси, — що іронізувати над ними є доказом сумнінності критика чи бездонним цинізмом типового «наплювіста»? І чи подію «критику» Ви зачисляєте до літературної полеміки чи до вчинку, подію до жесту бездумного пса, що підносить лапу над свіжою могилою людей, яких не дано йому розуміти? Чи Ви справді думаєте, що уперта й послідовна боротьба «Вістника» з вітром зі Сходу допроваджувала до згуби нашої літератури? Що так може думати новошляховець — зрозуміло. Але як можете так думати Ви?

«МУР» твердить, за Брандесом, що доказом життя літератури є те, що вона постачає проблеми для дебатування, а що диктатура «Вістника», яка тих дебатів не допускала, навіть про кризу літератури української згадувати не дозволяла! І в це Ви теж вірите, пане Самчук? Та ж одна з перших моїх статей у «Л-Н Вістнику» була якраз під заголовком «Криза нашої літератури» в 1922 чи 23 році. Щождо «дебатів», то мусите згадати опісля «Вістник» достарчав проблеми до дебатів і в області літ. критики і політики. Накреслювані «Вістником» проблеми дискутувалися у Львові, в Чернівцях, у Празі, у Берліні, де лиш були українські органи преси. Про «Вістник» була мова на судовій розправі «Спілки Визв. України» в Харкові в 1931 р. На накреслені «Вістником» проблеми живо реагувала українська преса в Києві і Харкові. Чи Ви цього не знаєте? Що, особливо у Львові, полемісти знижались до рівня останнього нападу в «МУР»-і, це вже була не моя вина. В Харкові чи в Києві іноді ці дебати кінчалися погрозами й відкликом до Чека. І це, власне, характеристичне: чи «Вістник» діяв згубно на свою суспільність чи ні, найкраще видно з того, як дивилися на акцію «Вістника» чи його редактора споконвічні противники української національно-культурної і політичної окремішності — росіяни. Насамперед большевики, отже ці останні, які мали за ціль деморалізацію нашого суспільства, якраз «Вістник» найзавзятіше поборювали! Чи тому, що він розкладав і деморалізував наш загаль, чи може тому, що якраз скріпляв його моральні і його відпорні сили?

3) Говориться в нападі «МУР»-у, що «Вістник» зірвав з українськими традиціями та відірвав нашу літературу від Європи... З якими традиціями? Від якої Європи? «Вістник» не зірвав з традиціями старої християнської Європи та її авторів весь час пропагував своїм читачам, як: Меріме, Кіплінга, Сервантеса, Шекспіра. Він зірвав лише з традиціями упадочної Європи, якій марку і в літературі, і в політиці надавав соціалізм. «Вістник» відірвався від традицій еротоманів: Цвайга або Марге

рита, або дегенерата Пруста, чи большевика Барбюса. І це було його право, як правом дегенератів було захоплюватися дегенератами.

Зірвав «Вістник» з українськими традиціями? З якими? Мої противники воліли традиції 19-го віку — Куліша й Драгоманова, що гостро відмежувалися від традицій старої козацької й князівської України і від Шевченка, що проклав нам до них міст. Я, навпаки, підносив ці останні, відмежовуючись від традицій Драгоманова й Куліша. Оце і все. На якій підставі має хтось право вважати, що інших традицій, крім 19-го віку, ми не маємо? Що лише від нього починається наша історія? З того духа нашої давнини виростав і дух її письменства, в який і був задивлений «Вістник». І цей останній дух служив і служитиме не «політичній злободневності», не «шовіністичній тенденційності», лише вічним ідеалам свободної, не схамілої людини, як служить їм досі в «Слові», в «Милості Божій», в Патерику, в поезії Шевченка, Лесі Українки і вістниківської квалдриги. І цього духа не мав ніякої охоти замінити «Вістник» на дух драгоманівщини, ні новошляхівщини, ні на дух ображених амбітників та «шукачів правди» на смітниках творчості Сінклера чи Винниченка.

«Вістник» відірвав нас від наших традицій в письменстві? Чи ж не пошані цих традицій були присвячені літературно-критичні статті в «В-ку» про Лесю Українку, Стефаника, Черемшину, О. Пчілку, Шевченка? «МУР»-ові ці статті не подобаються? Це — річ погляду. Річ погляду на те, що таке літературна критика. Для мене це значить — відкривати дух, яким надхнута творчість письменника, відкривати те, що він хотів сказати в пориві творчості нам. Для моїх противників літературним критиком був той, хто знав, скільки разів ужив поет того чи іншого епітета або виразу і які рими в нього найчастіше зустрічаються. А хто знав, як був одягнений Шевченко під час арешту або чи в 1841 чи 42-му році написав якийсь вірш, той був геніальним шевченкознавцем. Критика, яка цим менше цікавилася, лише заглиблювалася в трудніші і складніші проблеми духа поетової творчості, називалася мовою цих примітивних і невибагливих людей «публіцистикою».

4) Невибагливість їх смаку стане ще більш очевидною, коли подивимося на те «позитивне», на ту Європу, на тих письменників та ідеологів, яких вони протиставляли «Вістникові». Це були або росіяни, або большевики, або аматори «єдиної і неделимої». Був це, передусім, Драгоманів, якого нам рекомендує автор нападу, той самий Драгоманів, якого Франко називав «найвимістним мужиком, що поза своєю громадою не бачив світу». Був це Грушевський, той, що за словами Вашого колеги з «МУР»-у Ю. Клена «поплентався на схилі літ сліпим під Кремль, у третій Рим»... Ось хто були ті великі європейці, в яких «МУР» учить нас вчитися західницького духу! Далі, «МУР» рекомендує незабутнього Винниченка, автора лубочного (але «поступово-соціалістичного») романа «Соняшна Машина», драм з життя людських пав'янів, філософа «полового вопроста», малоросійського Баркова «на поважно». Він теж має бути герольдом європеїзму, нашим стовпом вогняним в мандрівці по пустині! А далі іде галерія славних прихильників «третього Риму» — Барбюса, французького большевика, А. Сінклера, американського большевика, ну і два стовпи московського месіанства — Лев Толстой, що своєю анархічною проповіддю торував шлях до комунізму, і Достоевський, пророк «народа-богоносця», ненависник західньої цивілізації, проповідник «нової людини», отих усіх убійників, епілептиків, повій, ідіотів і «бесів», які мали оздоровити «згнилий світ» Окциденту. Ось в обороні яких авторів проти остракізму «В-ка» виступив «МУР». Повторяю, все це логічно для був. колеги А. Крушельницького й М. Рудницького, який тепер в «Радянській Україні» так само, як напасник в «МУР»-і, бореться з вістниківським «шовінізмом» і вихвалює як взірці для нас «світочів» літератури «братнього великого російського

народу». Але чи під цю проповіддю підписується й Ви, пане Самчук, і Ваші інші колеги?

Забув ще згадати останнього представника «нової Європи», якого рекомендує напасник (в «Арці»), це — Сартр і екзистенціалізм. Чим він так приподо-добався напасникові з «МУР»-у? Мабуть, тим, що відповідає його вдачі. Екзистенціалізм — «винятково цікава доктрина». Чим? Тим, що «не ставить собі ніякої мети»... Уважає, що «нічого абсолютного на цій землі нема»... Тим, що людина знаходить мету в самій собі, бо людина — це тільки пристрасть. Тим, що героями Сартра є люди «розщеплені в собі». Тим, що наука сартризму, його «вічне Так і Ні» — просто роззброює напасника з «МУР-у» «своїм цинізмом». І тому його театр — це театр «авангарду нашої доби». Тепер Ви, мабуть, уже ясно бачите, яку Європу, протиставляє автор напад у «МУР»-і вістниківській Європі!

4А) Дальші згубні впливи, в яких обвинувачується «Вістник» (очевидно голословно!), — це нетерпимість, фанатизм, догматизм, ксенофобія, шовінізм, чорне реакціонерство і т. п. Хто читав «Громи» громовержців Громики чи Молотова, той завважить відразу, з чийого арсеналу, з арсеналу чияї доктрини запозичені обвинувачення в тих страшних гріхах. Це просто наліпки, які мають на меті знеохотити хиткі й слабкі уми, зогидити їй гарні і шляхетні в своїй суті ідеї. І так: «шовінізмом» вони вирішили прозвати невігідний їм патріотизм; «ксенофобією» — оправданий гнів до насильника; «нетерпимістю» — моральний опір розкладовим доктринам; «фанатизмом» — глибоку віру в свою правду; «догматизмом» — аксіоматичність підставових Правд, в які людина чи загал вірить і без якої він розпався би; «реакціонерством» — заперечення віри того «грядущого Хама», що вже розсівся в багатьох столицях Європи, чекаючи, коли йому приготує шлях до інших пропаганда колишніх або майбутніх новошляхівців. Ці страшні «кимвали бряцаючі» вже втрачають свій кредит в Європі. Всі вже знають, чого варте обвинувачення Бевіна в «фашизмі», а де Голя в «реакціонерстві». Всі вже починають добачати, що за тими страшними «догматизмами» «В-ка» криється попросту певна, ясна, безкомпромісова ідея, яку ніс в нашу суспільність «Вістник». Що ця ідея нічого не втратила в своїй атракційності, свідчить факт, що на неї, не «Вістник» (якого вже нема ось вісім років), не перестають нападати її комуністичні і півкомуністичні противники і на континенті і в Америці. Чи хто згадує коли про журнали, які напали на «Вістник»? Сам напасник з «МУР»-у, обговорюючи літературне життя останніх двадцяти років, просто забув їх, забув, що вони існували!

5) Виступаючи в похід, напасник з «МУР»-у мусить мати і свої позитивні ідеї? Є це також до несхочу знані прекрасні гасла «гуманності», протесту проти «визиску людини людиною», співпраця націй, раціоналізм, вільнодумство, поступ тощо і, очевидно, Ренесанс і Революція французька. Великих слів велика сила, що її знайдете в кожному червоному чи рожевому часописі. Недавно ще й «Рад. Україна» знов писала про поступ і про боротьбу «проти всяких проявів реакції» і за співпрацю націй, особливо за «споконвічне братерство» нашого народу з московським. Знаємо ціну цим фразам в «Рад. Україні», знаємо її і в прихильника Барбюса або Вольтера й Руссо, на яких напад «МУР»-у не забуває покликатися. Цей гуманізм простісінько привів нас від Жана Вальжана Гюго до Вотрена Бальзака, від Тургенівських мужиків до Горківських босяків, від Сонечки Мармеладової до Гарсонки Маргерита, від Некрасівських бурлаків до «12-ти» збоїв Блока, до ідеалізації того шумовиння, тої голоти, яку Бакунін звав «гранд канай популяр», а Маркс — «люмпенпролетаріатом». Це той гуманізм Вольтера й Руссо, що привів до Робесп'єра і гільйотини 1793, або гуманізм Толстого й Достоевського, що привів до практики Чека. Інтернаціоналізм (співпраця націй) Бона-

парта і Сталіна, себто те гасло, яке довело до їх практики або, з другого боку, до нових «рабів з кокардою на лобі», до Тичин і Любченків, активних й пасивних бігунів того «інтернаціоналізму». І прийшло до того саме тому, що фальшиві пророки поставили в осередку своєї доктрини людину, детронізуючи її Творця, який повинен стояти в центрі всього. Без Нього як осередка наступає та анархія думки, волі і почуття, яку спостерігаємо в сучасній Європі; анархія, що перетворила гуманізм у моральний квіетизм і непротивлення злу; раціоналізм — в боговідступство, а вільнодумство — в заперечення всяких керуючих аксіом в житті особистим і громадським. Проти цієї власної анархії змагався «Вістник», ця ж анархія сплодила захопаний «МУР»-ом ідеал людини, яка «сумнівається й шукає», замість вірити й діяти. І в наші часи знайдуться такі, що, сумніваючись і шукаючи, знайдуть замість Христа — Каяфу. Але коли ці шукачі правди, що нишпорять за нею по большевицьких смітниках Росії й Європи, згадують прицім і Бога, то є це таке саме блюзнірство, як у Блока, що на чолі своїх 12 розбійників поставив Христа.

Зрештою, що криється за тими дзвінками фразами «МУР»-у, читачі могли б довідатися з писань його ж таки співробітників, які пояснюють, що за Ренесансом крилося підпорядкування Божого людському, взлядність правди і — всупереч «темному» Середньовіччю — повний нігілізм, повне заперечення (В. Петров). В тих же авторів «МУР»-у можете дізнатися, що Аристотель і Тома Аквінський ближчі до сучасності, ніж Фюербах, що наші часи багато мають спільного з Середньовіччям та що багато з того, що дискредитував і зневажав новий гуманізм, реабілітує наш час. Чому б напасникові з «МУР»-у не напуститися за ересь на своїх колег по журналу? Чому, накидаючись з гарячістю неосфіта-гімназиста на давнє авто-да-фе, нічого не розкаже про сучасне, більш дошкульне нашому народові?

І чому Ви, пане Самчук, не постараетесь узгодити якомсь погляді співробітників «МУР»-у на основні проблеми життя? Бодай так, щоб вони бігуновою собі не заперечували?

Чи Ви думаєте, що це зовсім не важне, чи годяться чи розходяться між собою Ваші співробітники в засадничих ідеях?

6) Навздогін за іншими противниками «Вістника», і «МУР» теж нападає на нього в ім'я моралі. В одних була це мораль К. Маркса, в других — мораль новітніх Кочубеїв, у третіх — мораль ласкавого телятка (що дві матки ссе). В обороні тієї моралі виступає проти мене і «МУР». Головно не подобається йому, що «Вістник» займався «реабілітацією злочинця як героя», культуром «драпіжника». За ними, виходить, що «Сини» Стефаніка, що повстанці в цілім ряді спорадів Тютюнника, Крезуба та ін. — це були розбійники? На щастя, і ці моралісти, як і все інше під місяцем, — не нове. Ще Куліш так прозивав козаків і радив авторові «Гайдамаків» впорскувати їм більше його хуторянської «людяности», так, як Драгоманів докоряв Шевченкові, що не мав його професорської вчености («Жаль, що не знаком ти з нашим петухом!»). Своє колишнє захоплення козацтвом звав Куліш «мракобесієм», а скінчив, як відомо, звеличанням таких гуманних володарів, як Петро і Катерина... Вульгаризованим новітнім Кулішем був О. Назарук, який теж виступав в обороні моралі й гуманности проти розбійницької пропаганди «Вістника» і, покірний закону природної еволюції гуманістів, скінчив в «Новій Зорі» прославленням тих самих чужинецьких тиранів, детронізацією Шевченка і приплескуванням — пост фактум — зруйнованню Січі... І куди тільки оте моралізаторство не заводять! Ідучи тою самою логічною стежечкою, наші сучасні моралізатори звать розбійниками або дурнями тих земляків, які збройно виступають проти наїзника, а натомість реклямують книжку і (очевидно) політику високоморального Марголіна, що шукав спасіння України

в передпокоях московського посла в Вашингтоні і який є засадничим противником ідеї української самостійності. Всім цим духовим нащадкам Кочубеїв давно вже на їх обвинувачення дав класичну відповідь Шевченко, назвавши їх «брехунами» і «людоморами». Отже, й відповідати нам після його відповіді лишилось мало що. Два слова хіба! Напасник з «МУР»-у інстинктивно чи інтуїтивно зловствує, що ота «аморальна» проповідь ішла «під знаком вістниківського леопарда». Того знака не терпіли і за життя «Вістника» його противники. Бо це був символ! Розумію, що многим був би приємніший інший знак, напр., Серп і Молот або так відповідаючі ніжній українській вдачі Веселка, Тополя чи якась Ластівка. Але я шукав символики не в Санчо-Пансівській Україні, а в іншій, в древній. Літописи прирівнювали князя Святослава до «пардуса», Романа Галицького — до тура, а в «Слові» князівські дружинники прирівнюються до «сірих вовків», що вганяють полем, шукаючи — уявіть собі — не когось, кого б можна було зарізати й пограбувати (як це личить розбійникові), — а чести і слави. Цей символ не подобався освоенним, прирученим і духово кастрованим моральним драгоманивцям. Але для мене він виражав власне духовість не zdeгенерованого 19-го віку і тих інших віків, коли і інші ще нас боялися і ми себе шанували. Це був символ, власне, тої нашої «лучшої людини», тих членів провідної верстви, яких Раф. Зборовський називав людьми «прекрасної моральності», які не були «ні тупоумні», ні «плути», лише шляхетні, мудрі й відважні. Ця раса людей була взірцем і Шевченкові, який ділив людей на «козаків» і «свинопасів», «святих лицарів» і «плебеїв-гречкосіів», які довіку бажали залишитися Яремами «хамовими синами», а не перемінитися в козака Галайду. Ось цей тип людей з символом леопарда і проповідував «Вістник» і в поезії, і в політичних статтях, і взагалі. Що цей тип перемінявся в очах «людоморів» в розбійника, не дивуюся. Та ж і Куліш звав їх героями «п'яної музи Шевченка», а Грушевський — «невгомними забіяками» (про київських князів). Люди з «смілим серцем», «орлім оком», «твердими руками» не подобалися «гуманним і м'яким» вождям ліберально-соціалістичного 19 і 20 вв.

Зрештою, тяжко трактувати поважно напасника з «МУР»-у, який стало сам собі заперечує. І, мабуть, напівсвідомо. Раз обурюється на вістниківське «хизацтво», раз (де-інде) схвалює його у Франка, що нібито сам перейнявся філософією беркута, «героїчного насильства, фанатизму й непримиримости». Донцову закидає, чому не лучить Драгоманова з Лесею Українкою і зараз же в іншому часописі хвалить Франка за те, що від «драгоманивського всесвітництва» перейшов нібито до мужнього світогляду Лесі. То знову заговорить фразеологією «Вістника» («волонтаризм», «літературний імперіалізм», боротьба з «просвітянством» і ін.), але без ладу і складу. «Вістник» обґрунтовував свої погляди й гасла в ряді розвідок, Косач обмежується пустою фразеологією, вульгаризуючи ті гасла, як у віршах колишнього вульгаризувача Маланюка. І зараз же, без дальших пояснень, у скобках додає, що ті гасла мають інше значення, не таке, як у «Вістника», звідки їх взяв, але яке саме, забуває додати. Виходить, як у Хлестакова, який теж написав «Юрія Мірославського», але зовсім іншого... Ці «запозичення» — не моя фантазія, їх добачають і інші. Так, п. Шерех недавно писав, що може не було б такого «Рубікону Хмельницького», якби не було на світі Донцова. Не можу судити про слухність уваги, бо не читав «Рубікона». Але гадаю, що авторів найвищий час «самоозначитися». Зрозуміти, що навіть Да Вінчі не робив синтези Бога з «мелким бесом», що Сартра з Хмельницьким не зсинтезувати. Але це його річ. Вас же, пане Самчук, я хочу запитатися, чи Ви думаєте, що така широка «свобода» для авторів, що самі собі заперечують, спричиниться до повстання «великої літератури»? До того, щоб вона відіграла належну їй роль у вихованні, а не в ха-

отизації загалу? Чи може Ви думаєте, це не її діло?

7) Один критик на одну п'єсу напасника з «МУР»-у знайшов у персонажах автора «подвійні душі» і товмачить це психічною «двоїстістю» самого автора. Небезпечний знак! Ним пояснюється і погляд автора на письменника, яким повинен він бути. З неприкритим цинізмом він декларує, що письменник сміє бути «скептиком», істотою «асоціальною» і мати підозрілу біографію. З повною «свободою» світогляду. Не в тім сенсі, що має право на власний світогляд, а в тім сенсі, що може мати два чи три водночас або міняти щотижня і кожний презентувати як правдивий. Письменник за цією теорією може бути «шкурник», зрадник своїх друзів. До такого «ідеалу» не доросли члени вістниківської квадриги, а тому, віддавши прихвачем двом з них (Телізі й Ольжичу) лицемірний поклін, напасник з «МУР»-у застерігається проти таких «винятків»: це були «ентузіясти», а ними не мають бути письменники, які, очевидно, всі мають нагнути свою біографію до біографії напасника з «МУР»-у. Письменник може раз виступати як будівничий, раз як руїник, як Дажбог і князь Тьми. Я би міг продовжити — раз як большевик, раз як націоналіст і навпаки. Гістерія незрівноваженого особняка. Повна душевна й моральна розперезаність. Він нам наводить приклад Еразма, автора «Похвали Глупості». Сам же пише «Похвалу Підлоті» в «МУР»-і. Чи може це й Ваш ідеал письменника, пане Самчук?

Чи проповідь таких засад є, на Вашу думку, моральна? Не згубна для літератури? Чи може високопоетична й будуюча? Чи Ви поділяєте цю пропаганду принципіальної безпринципності і апотеозу безідейності? Многогранність письменника — це одна річ, виправдання його кльовнад — друга. Шевченко напевно був многогранний, всебічний. Але напасник з «МУР»-у всебічністю перевишив і Шевченка, бо у цього не знайдете апотеози підлоти. Не стаю в позу мораліста, і кожний з нас має напевно багато гріхів до замолювання. Але, як зразок до наслідування, все ж волю, щоб письменники брали не зовсім всебічного Шевченка і таких поетів, як Теліга і Ольжич, ніж авторів «Похвалі глупоті» чи підлоті.

8) На мою думку, письменник повинен бути і «фанатиком», і людиною «непохитних, кріпких переконань», людиною «нетолерантною», себто такою, що «не легко мирилася б з тими, хто думав інакше», а ще до того перейнятою «християнською філософією» — прикмети, якими сучасники, що його знали, наділяли Шевченка. Подібно дивився на завдання письменства і автор «Кобзаря». Література, за ним, завжди мусіла мати щось «нравственно назідателське». Так само дивився на ці речі Гоголь. «Строго взищется с него, — писав він, — еслі от сочиненій его не распространитя какая-нибудь польза душе» і «не останеться от него ничего в поученіе людям». Література повинна «начертать закони действия человеку», повинна мати «нравственное і благотворное вліяніе». Письменник — це вільна людина, не «визволена людина», визволена від обов'язків супроти Бога і загалу. Письменник — «будітель», духовий провідник. Наша доба — доба вибору між Добром і Злом, Христом і Варривою, небесним Кесарем і Пілатом. В нашій добі свідомий свого покликання автор повинен зрєктися ідолатрії «людини» і матерії, а повернути до адорації Того, хто — нераз казав Шевченко — є єдиним джерелом Правди, Добра і Краси. Розуміючи того Бога, як знов же розумів його автор «Гайдая» — як «Бога сили, Бога слави». Анархія ідей в сучасності вимагає аксіом, анархія почувань — віри, анархія волі — нового ентузіазму. «Скептикам» і «шкурникам» нема що тут робити. Ціну їх «свободолюбства» прекрасно знають земні кесарі, які так зручно вміють запрягати їх в початок своїх панегіристів.

8 А) Відповідно до такого ідеалу письменника є мое розуміння завдання літератури. Так, як «вузь-

ке розуміння нації як плебса» у Драгоманова (Франко про нього) викликало як реакцію політичну творчість «Вістника», так вузьке розуміння Драгомановим нашої літератури як «літератури плебейської» (його власний вираз) викликало реакцію на нього в літературній, поетичній і літературно-критичній ділянці у «Вістнику». Звідти два гасла: не плебс, а велика нація і — велика література. Тому то так і напосідався Драгоманів на Шевченка, що той виламувався з його плебейської концепції письменства і тематикою, і патосом, і фанатизмом, і глибиною думки. Література, як розумів її «Вістник», повинна була будити «пошану до високих предметів», «підіймати і плекати високі почуття». Письменники повинні поклонятися «Музі гніву і любови», «любови до бідної душі людини, яку гублять з усіх сторін і яку губить вона сама», і «гніву до того, що губить людину» (Гоголь). Наближатися до цієї Музи, в якій були «вогні, а не слова», і старалася вістниківська поезія і література ідеологічно-політична. Права цієї Музи в такій архіважливій ділянці, як театр, теж обстоював «Вістник» у праці В. Геркен-Руссової про «Героїчний театр». Шевченко цинив мистецькі твори, які були «возвищено прості і прекрасні», «возвищено прекрасні», себто не лише «бо», а «сюблім». Гоголь волів від «м'яких і ніжних струн» у поета — «густі і кріпкі». Гоголь проповідував ліризм, що збуджував би «суровое высшее благородство душевное». В театральнім мистецтві він любив «високий театр», протиставляючи йому «всякі балетні скоки, водевілі і мелодрами», любив «високу трагедію і комедію», протиставляючи їм негативно «пусті й легкі п'єси». Таке мистецтво і така література повинні були виховувати суспільство і «скріпляти його в правилах життя», не робити його «легким і вітрогонним». Така література не могла цвісти на Україні, поки не почав би будитися в ній старий дух нашої давнини. «Вістник» твердив, що без поборення «традицій» 19-го року, без навернення до духа нашої давнини, не можливий на Україні ніякий ренесанс, ні духовий, ні політичний, ні літературний.

А де ж синтеза, питають мене? Не може ж бути література і політична і белетристична такою однобічною! Ні, не може. Вона й буде «многогранною», властиво буде (як було і як є) дві літератури: «плебейська» для плебса і ота висока — для тих, що її потребують. Література провідної верстви. Про них, про цю верству, і про цю літературу якраз і ходило «Вістникові», і цим пояснюються анімосії до нього з боку всякої масти драгоманівців. Синтеза? Її пробували робити многі. М. ін., Онацький, еднаючи націоналізм з Грушевським і Драгомановим. Тепер робить з таким самим успіхом подібну синтезу (в літературі) напасник з «МУР»-у. Закидали рівно ж мені «однобічний боротьбизм» і невміння зсинтезувати його з нашим «ліризмом», бо той виключний «боротьбизм» є «чужий духові хлібороба». Можливо. Але література, друкована і пропагована у «Вістнику», не мала бути літературою хлібороба, лише тих, що чулися своїми смаками і аспіраціями, цілою тонацією душі спорідненими з тим типом нашої історії, що Шевченко окреслював виразом «козак» або «лицар». Очевидно, міг він походити і часто походив (особливо в наші дні) з хліборобів, але ось так, як Галайда з Яреми, коли йому «виростали крила». На світанку французької літератури єдиними темами, гідними опрацювання, були героїські вчинки володарів і життя святих. Література звертала увагу лише на два високі почуття, джерела надхнення, гідні поетичного опрацювання — бравуру і віру. Чи не це бачимо в нашій старій письменстві? До чогось такого має бути подібна література, про яку говорив «Вістник», література, що збуджувала б пошану до «високих предметів».

Література має виховувати. Як наші Літописи і Євангелія чи Патерик виховували і володаря, і

письменника Мономаха або як Корнель чи Расін виховували тих лицарів без страху і догани, які були прототипами «Трьох Мускетерів» Дюма. Руссо, Сартр, Винниченко, очевидно, виховують іншу породу людей, яку Гоголь називає «ученою чернью». Синтези з того не зробіте.

Таких «скептиків» в часи старої Еллади, які засуджували героїв і зневажали богів чи, коли були музиками, плакальницькими мелодіями розманіжували сувору відвагу і ум володарської кляси, Платон радив видаляти поза межі республіки. Я цього не раджу, бо й республіки ще, зрештою, не маємо. Але хай же ніхто не дивується, що таких письменників я лишав за порогом «Вістника».

Без відродження того духа нашої давнини, про який я писав і у «Вістнику» і в «Націоналізмі», і в «Дух нашої давнини», нація не вийде на ширшу, світову арену і політичної, і духово-мистецької творчості, ні відродження церковно-релігійного. Без відродження того духа Україна не відіграє тої рішальної ролі, яку їй готова призначити Доля, в розпочатій уже страшній боротьбі християнської Європи з дияволом. Повторяю, в цій боротьбі нема місця «скептикам», які самі не знають, що ненавидять і що люблять. Нема місця літеплим душам, які виригне Господь з уст своїх. В цім змагу є місце лише і для діячів, і для мистців одної любови. Як казав Шевченків Гайдай:

Любіть одно! Не разделять
Любовь прекрасную надвое.
Ето по-моему! I тот,
Кто говорит, что все он любит,
Холодный камень он. Он лжет!
Он нічево тогда не любит,
Он богохульствует!

Post scriptum. В запалі «полемики» напасник з «МУР»-у називає мене різними милими епітетами — «дуболобий», «шарлятан» і ін. Це, очевидно, звичка в авторів певної «культури». Тих і подібних епітетів уживав недавно проти мене (в 1945) симпатичний редактор «Дійсности» Пасіка (у нього я був «пройдисвіт»). Не вирізняючись дуже великою інтелігентністю, він не вмів розчовпати, про що я говорив у своїй останній книзі, а що відчував, що не дурно в ній були випадки проти тих, яких Шевченко звав «свинопасами», то й звичаєм того типу людей, скінчив нецензурною лайкою. З приводу одного такого полеміста і Маланюка, на якого той нападав, писав недавно В. Державин, що виступи, подібні до виступів Доленги проти Маланюка, в варшавськiм «Ми» в 1934 р., «сприймаються сучасністю як політичний памфлет, не гідний серйозної уваги». Не інакше поставиться майбутнє і до випадів нового Доленги в «МУР»-і. Але звертаюся, пане Самчук, до Вас. Чи Ви думаєте про «Вістник» та його редактора так само, як новий п. Доленга? Коли так, то чи й тоді так думали, коли роками були співробітником «Вістника»? Коли ж ні, то що Вас спонукало видрукувати напад? Чи думаєте, що цей напад є в гармонії з ухваленими на засіданні «МУР»-у 9 травня б. р. засадами про «морально-етичне наставлення» Вашої організації, які вимагають «льояльності, толерантності та пошани до людини та її особистих переконань»? Чи Ви згожуєтеся з висказом Ю. Клена, що «коли ми зустрічаємося з неетичною методою критики, то єдине, що, лишається нам, — не сидати з тими людьми за один стіл»? Чи думаєте, що, навпаки, треба сидати і таку полеміку похваляти? Чи вважаєте, що уміцання Вами без жадної дезавуючої примітки нападу проти мене і «Вістника» на правду свідчить, що члени «МУР»-у, як Ви кажете, разом з Вами і напасником, «служать одному Богові»?

Якому?

Дм. Донцов.

21 липня 1947.

чує теорії пізнання Канта, що вона не заперечує апріорного характеру класичної фізики, а, навпаки, вважає це її передумовою.

Без апріорних передумов не можна було б зискати ніяке фізичне пізнання.

Тоді як класична статистична теорія фізики (термодинаміка) не відкидає можливості обрахунку окремого випадку, коли буде більше знання, то статистична квантова механіка збудована саме на неможливості означення окремої події, отже, твердить, що доповнення висновків квантової механіки не можливе.

Деякі фізики, як Плянк і фон Ляуе припускають, що в майбутньому можна буде знайти детермінуюче доповнення до квантової механіки; інші, як Йордан і Гайзенберг, вважають, що це принципово неможливе ніколи. Останні твердять, що статистика квантової фізики довела, ніби статистичний порядок природної дійсності є остаточний, що в певній атомарній області не діє причинний закон і що в цій області діє випадок і вільність рішення елементарних часточок, принаймні, до певного ступеня.

Признанням остаточного, так би мовити, абсолютного існування світу зі статистичною незначеністю ці фізики роблять таку саму хибу, як фізика 19 століття, яка вважала, що світ цієї фізики має остаточний механістичний порядок Ляпласівськ охопити в майбутньому і в минулому Ляпласівський дух. З неможливості встановити і вирахувати поведження елементарних часточок, деякі фізики і філософи роблять висновок, що окремі елементи мають певну свободу вибору, що від їхнього рішення залежить, чи вони будуть поводитись так чи інакше.

Деякі фізики навіть припускають, що останні елементи речовини мають душевні властивості; вони вважають, що так можна було б знайти вирішення досі не розв'язаних проблем взаємовідносин між душею і тілом, а також проблеми людської свободи волі.

Таке становище займає фізик Йордан, який вбачає приклад такого вільного вирішування елементарних часточок у випадковій розпаду атомів радія. Він каже: „Innerhalb des (durch den statistischen Gesetz gegebenen Neigung) noch verbleibenden Spielraums hat das einzelne Ra-atom weitestgehende Freiheit sich zum Zerfall zu entscheiden“. Йордан сам признає, що при цілому способі вислову дається більше волі фантазії, ніж би це було дозволено при творенні наукових висновків.

Але не зважаючи на це, Йордан з легкою рукою приступає до рішення проблеми життя. Він у своїй теорії акавзальних зміцнювачів життя (Akausale

Verstärkertheorie des Lebens) твердить, що акавзальні (позапричинні) мікропроцеси, обдаровані певною вільністю, мали б у живій клітині в певних «центрах» пускати в хід зісилювальні дії, які цілком кермують дальшими макрофізичними життєвими явищами. Мала б це бути «одна з найзагальніших і основніших властивостей всіх живих організмів». «Життя — це діяння з акавзальності мікрокосмосу на кавзально пов'язаний макрокосм».

Подібні думки припускають деякі фізики і натурфілософи щодо впливу і значення духовних властивостей останніх елементів речовини у випадковій взаємодії між душею і тілом і у випадковій людській свободі волі.

Йордан припускає, що мозкові процеси можуть осягати певних ступенів мікрофізичної свободи з точки погляду фізіологічних і фізичних процесів.

Це припущення дуже нагадує погляди св. Августина з другої половини IV століття, який припускав, що між душею і тілом є тонкий елемент, що одночасно бере участь у матеріальній природі тіла і в духовій природі душі; цей елемент аналогічний до світла і повітря. Його функція — бути посередником між душею і органами тіла і якимось таємничим способом об'єднувати душу і тіло в одну субстанцію.

Йордан думає, що своїми гіпотезами, які він безпідставно виводить з теперішнього стану науки, він заперечує матеріалізм. Але навіть, як що вважати, що новітня фізика не може довести пов'язання атомів матерії з категоріями простору і утотожити матерію і енергію, — то тим не зачепиться інше категоріальне поняття речовини як категорії інерції. Навпаки, емпіристичне, в суті своїй метафізичне перебільшення нового інерційного, може повести до подібних метафізичних висновків і до безпідставного заперечення Бога, як що вже було в енергістичному монізмі Оствальда. В нашій публіцистиці подібну, хоч досить імлісту і невиразну спробу, зробив недавно Ю. Шерех (МУР, Збірник III, ст. 24), для якого «Бог, дух», «гамма-промені і матерія» — це все «те саме, тільки різними словами».

Людська думка новітніх часів здригається перед мертвотністю матеріалістичного світогляду і інстинктивно ханється за теорії, що, виходячи з досягнень точних наук, беруть на себе роллю бути раціоналістичними адвокатами іраціонального, того, що не може бути пізнане розумом. Небезпека полягає в тому, що гностицизм, як тенденція розумово охопити сутність світу (поминаючи його зайву переважаність метафізичними елементами), дуже легко веде до заперечення іраціонального, духового, Божеського.

О. М.

Хатня промисловість України

(Наддніпрянщини).

В розвитку продукційних сил України хатні промисли відіграють роллю, подібну до функції дрібних кровоносних жил в організмі людини. З життя кожної родини, кожного господарства чи країни спостерігаємо, оскільки корисний для них добрий розвиток дрібної промисловості. Ще більше значення матимуть дрібні промисли для еміграції-смигальців, особливо в умовах хліборобського колонізаційного поселення на нових землях, слабо охоплених модерною культурою.

Всупереч пророкуванню деяких видатних економістів дрібна промисловість, потрапивши в добу переможного панування капіталістичної великої промисловості, озброєної високою технікою, потужними силами, не зникла, не загинула, навпаки, за своєю доступністю для неї технічні вдосконалення, виявила життєздатність і здібність успішно витри-

мувати конкуренцію з триюмфуючою великою фабричною промисловістю. Правда, деякі хатні промисли безслідно зникли в капіталістичних країнах, проте поруч з тим, пристосовуючись до нових умов і потреб, повстала безліч нових цінних і необхідних виробництв дрібної промисловості, особливо в таких галузях, для яких непотрібно коштовних фабрично-заводських споруд, а вживається переважно ручна праця з допомогою дрібного приладдя. Приваблює нас також можливість продуктивного використання в дрібній промисловості зайвими робочої сили і вільного часу працюючих у сільському господарстві, а також багатомільйонної маси здібних до промислової праці осіб, які за різних побутових, родинних умов не мають можливості працювати в промислах, якщо це вимагає відходу на значний час від власного житла та господарства.

У зв'язку з хатньою промисловістю що далі, то більшої важливості набуває проблема дрібних аграрно-індустріальних комбінатів: маємо на увазі сполучення в дрібному господарстві, основної хліборобської, фермерської праці з допоміжними промисловими заняттями.

Як на яскравий приклад колосального значення дрібної промисловості в народньому господарстві країни, посилаємось на кустарний промисел шовківництва в Японії, що в 20-тих роках нашого століття експортувала щороку кустарного шовку-сирівцю майже на 1 мільярд ен.

Термін «хатня» промисловість уживаємо тут умовно, як найбільше поширений для визначення всіх форм і видів дрібної промисловості. Поруч з таким найменуванням дрібної промисловості часто натрапляємо також і на інші терміни: ремесло, кустарний промисел, хатня, халупничча, домашня, кустарно-ремісничча, дрібна, домова, нижчецензова промисловість. Таку термінологію слід визнати за надто вільну; в ній допускають перенесення визначення однієї лише з форм або прикмет дрібної промисловості взагалі на цілу дрібну промисловість — тоді, як у соціально-економічному, виробничо-технічному, навіть національному розумінні дрібна промисловість України — це складний конгломерат різних форм, які істотно відрізняються одна від одної, хоч часто спостерігаємо легкий, майже непомітний, тимчасовий або на довший час перехід певної даної форми в іншу.

В складному комплексі різноманітних виявлень дрібної промисловості треба відрізнити хоч би такі основні форми:

I. Хатні промислові заняття самоспоживчих, переважно сільських господарств, промислова продукція яких призначається не для продажу, а для власного вжитку в тих саме господарствах і родинках, які виробляють її, себто продукція не для ринку, а для себе — для продуцента.

II. Ремесло — основне заняття не зв'язаних з хліборобством працюючих у себе вдома продуцентів, переважно міських і містечкових, які збувають продукцію безпосередньо споживачам — замовникам, від яких звичайно одержують сировину і матеріяли; проте, ремісники збувають іноді вироби з власної сировини також і на ринках, ярмарках. Головна ознака ремесла та, що воно — основне заняття, єдине джерело заробітків дрібних міських і містечкових продуцентів, не зв'язаних з сільським господарством. На Великій Україні 70% ремісників — жиди.

III. Кустарні промисли — допоміжні до хліборобства промислові заняття дрібних, працюючих у себе вдома товаропродуцентів, бідніших селян, для яких сільське господарство є основним заняттям, а кустарний промисел — джерелом додаткових заробітків; кустарі збувають продукцію свого промислу переважно на ринок, іноді працюють і безпосередньо для споживачів — замовників.

IV. Приватно-власницькі дрібні промислові підприємства, господарі яких уживають працю найманих робітників, що становлять голову, переважною робочу силу їх промислових закладів; це є переходова форма від кустарного промислу і ремесла до фабричного виробництва: кустар або ремісник з робітника на власному варстаті обертається на господаря-підприємця.

V. Домова форма виробництва великих або середніх торгово-промислових підприємств, для яких працюють у себе вдома «домашники», або «квартирники» чи «детальники», що постійно виконують замовлення певних більших фірм або підприємств.

Із зазначених форм дрібної промисловості в економічній літературі найбільшу увагу приділяють кустарям і ремісникам, як дрібним товаропродуцентам, виробі яких становлять помітну масу ринкового товарообміну.

В Україні уряд, земство, наукові і громадські діячі, у зв'язку з загостренням аграрного питання, пильну увагу звертали на кустарні промисли, як на

значне джерело додаткових заробітків малоземельних і безземельних селян-хліборобів. Цілком доведено поширення кустарних промислів на селах в залежності від павперизації селян-хліборобів. Кожен економіст, громадський діяч повинен рахуватися з безперечним явищем прогресивного збільшення малоземелля в цілій Україні. В 1910 р. на Полтавщині нараховно в селах 23 860 безземельних господарств, а 86 511 господарств мали землі менше і десятини. Ще в гіршому стані перебували селяни на правобережжі, де дворянам, духівництву, купцям і державі належало від 44 до 49% всієї землі. За пересічною для України цільністю людності — 60 осіб на 1 кв. клм. — цей показник підвищувався для Київщини до 84, а для Поділля до 101. Висока цільність і зріст безземелля селян поруч з наявністю лятифундій магнатів, у помітній частині поляків, підкреслювали соціальні контрасти, збуджували соціальну ворожнечу. Наявність сотень тисяч малоземельних хліборобів загрожувала стійкості існуючого соціально-політичного устрою, утворювала загрозу для держави. Революційний аграрний рух 1905 р. в Полтавській і Харківській губ., а ще більше революція 1905 р. остаточно довели, що революційний рух скеровано головним чином проти великих землевласників і що рух той викликано важким економічним станом помітної частини селян-хліборобів. Після 1905 р. з наростаючими темпами розгортаються заходи уряду і земства щодо піднесення економічного стану селян. Посилюються заходи земства щодо організації переселення на Схід, на вільні землі. Цей рух розгортався в Україні в значних розмірах, але ж це не допомагало малоземельним і безземельним селянам, які залишалися в Україні. Природний приріст людності значно перевищував відхід на переселення, так, напр., 1914 року на селах Полтавщини народилося 124 тисяч, вмерло 62,7 тисяч, подалося на переселення 26,2 тисяч, а в підсумку впродовж року кількість сільського населення Полтавщини збільшилась на 35 тисяч осіб. Такі саме явища можна було спостерегти і по всіх інших губерніях України. Одночасно уряд розпочав переводити в життя в широкіх розмірах власну програму, так звану Столипінську реформу, а саме — піднесення діяльності Селянського Земельного Банку, скерованої в напрямку збільшення земельного фонду селян-хліборобів, утворення хуторянських і відрубних селянських господарств, полегшення для селян можливості відділятися з земельних громад, себто звільнятися від так званого общинного володіння землею. Поруч з тим земства почали широко розгортати в наростаючих темпах різноманітні економічні заходи, за головні об'єкти яких правили земля, село, селяни-хлібороби. Головні зусилля земства скеровані були на піднесення сільського господарства: заведено штат високоосвічених участкових повітових і губерніяльних агрономів, розгорнуто мережу опорних пунктів заводських оплодотелів краєвих пород тварин, мережу станцій користування сільсько-господарськими машинами і знаряддям, організовано видання і поширення с.-г. літератури, устатковано досвідні станції і показові поля для різних культур, закладено мережу с.-г. товариств, складів с.-г. машин і знаряддя, установ-промислового кредиту, широко розгорнуто заходи щодо сільського вогнетривкого будівництва; поруч з тим проводились меліоративні заходи — закріплення пісків, ярів, провалля, насадження дерев, лозняків, висушування болот і т. д. Не зважаючи на те, що земство не встигло розгорнути свої економічні заходи в цілком завершеному системі, не можна заперечувати, не слід не помічати великих економічних наслідків діяльності українських земств. Надто вже помітним стало піднесення економічного стану сільської України в результаті заходів земства впродовж 1905—1917 рр., за кращий об'єктивний довід чого правили, між іншим, відомості про операції установ дрібного кредиту; так, напр., в 1914 р. на Полтавщині існувало 760 кооперативних, громадських, земських і державних кас і товариств дрібного кредиту, сума вкладів до

ники: на 1 підприємство припадало 1,3 працюючих; річна продукція 1 кустарного підприємства становила 1030 карб., а ремісничого — 751 карб.; основний капітал кустарного закладу становив 377 карб., а ремісничого 121 карб. Застосування найманої робочої сили на кустарно-ремісничих підприємствах, незначне до революції, за часи большевиків звелось нанівець, так напр., в міському ремеслі числилось найманих робітників:

в 1910 році —	80.000
„ 1926 „ —	32.600
„ 1929 „ —	10.400

Після 1930 р. на села Великої України насунулась «суцільна колективізація на основі ліквідації куркулів як кляси». Податки за заробітки кустарів і ремісників почали надзвичайно зростати. Сировини і матеріалів для кустарно-ремісничого виробництва не вистарчало. Зрозумілим стало, що кустарно-ремісничя промисловість як «приватний сектор» дрібних товаропродуцентів-власників промислових закладів приречена в країні соціалізму на ліквідацію. І справді, в 1939 р. під час демографічного перепису нараховано лише 47,6 тис. кустарів і ремісників. Питома вага продукції їх становила не більше 0,5%. Так кустарна і ремісничя промисловість потрапила в небуття і втратила будь-яке значення в народньому господарстві великої країни.

В резерві залишалася найважливіша і, здавалось би, непохитно міцна форма дрібної промисловості — хатні промислові заїняття самоспоживчих, переважно селянських, господарств, які дали, для скорочення, називатимемо — «хатні промисли». Ця форма відіграла колосальну роль в економічному житті України. Як пережиток доби натурального господарства хатні промисли виявились на Україні як надиво стійкими і живучими. Хатні промисли завжди правили за багате, невичерпне джерело зародження й розвитку інших форм промисловості, особливо ж кустарних сільських промислів. Продукція хатніх промислів задовольняла переважну частину господарських, побутових і споживчих потреб селян, а лишки такої продукції ставали за помітне джерело постачання речей широкого вжитку для міської та сільської людности під час економічних заколотів і криз продукція хатніх промислів підносилась до ролі великої резерви найпотрібніших для людности виробів і продуктів. Найбільш поширені хатні промисли: прядіння, ткацтво, мистецьке вишивання, килимарство, пиття і латання білизни, взуття, одяжі, чинбарство, теслярство, хатньо-будівельні роботи, багато харчосмакових виробництв — хлібопечення, сушіння, соління і квасиво городини та садовини, млинарство і т. і.

В цілому продукція хатніх промислів України в декілька раз перевищувала вартість продукції всіх інших форм дрібної промисловості разом. І це не може дивувати нікого, хто на власні очі спостерігав життя нашого села: впродовж цілого року поза сезоном напруження с.-г. робіт працює селянська людність, і вдень і вдосвіта чути гуркіт ткацьких станків по хатах, стук сокир і шевських молотків, невпинно дзижчать веретена і прядки; в кожній селянській родині шують і вишивають жінки; всюди на дворах і по хатах працюють по господарству чоловіки.

Ретельний і сумлінний дослідник хатнього господарства В. Василенко подає типічні для недавнього минулого (1898 р.) селянської України приклади, як задовольняли наші хлібороби за рахунок хатніх промислів звичайні свої потреби в ткацьких виробках: у В. Сорочинцях незаможний селянин готує для своєї дочки посаг у такому складі: 15 сорочок, 6 станків плахт, 50 рушників, 10 ряден, 4 скатертини, 3 кожушанки на хутрі, 7 юпок, сіряк, 2 запаски, 100 арш. полотна, 2 корсетки, 4 спідниці, 4 пари чобіт, 2 пари черевиків, 5 хусток шовкових і вовняних. Але в с. Березовій Луці Миргородського повіту «селянка одержала в посаг 100 жіночих сорочок, 7 плахт, 15 запасок, 100 рушників звичай-

них і 15 вишиваних, 2 килими, 12 величезних ряден» і т. і.

На підставі численних експедиційних досліджень В. Василенко стверджує, «що визначена для пересічної родини потреба на рік полотна становить 160 аршинів, а сукна — 25 арш., не рахуючи при тому таких необхідних у сільському побуті речей, як скатертини, рядна, плахти, мішки, запаски та інше; отже, вирахована пропорція подається, без жадного сумніву, як мінімальна». Поширюючи цю норму на 4 мільйони селянських господарств Наддніпрянщини, вичислюємо щорічну потребу в тканинах мінімально в 525 міл. метрів. Такий великий попит задовольнявся переважно за рахунок продукції хатніх промислів.

Не зважаючи на величезне економічне значення хатніх промислів, цю форму майже не досліджено; бракує суцільних даних не тільки про обсяг продукції в цілому, а навіть про найважливіші промисли. Здаємо собі справу з великих, сливе непереможних, труднощів суцільного статистичного обстеження якраз тієї галузі, що її по деяких районах не досить досвідчені статистики помилково зачисляли до складу кустарних промислів. Проте, дозволяємо собі орієнтовно, приблизно вирахувати вартість продукції головніших хатніх промислів. За подвірним статистичним переписом 1910 р. в селах Полтавщини нараховано 149,3 тис. ткацьких станків. На той самий час на території Поділля ткацький промисел існував в 350.511 господарствах. Наведені відомості дозволяють орієнтовно визначити кількість ткацьких станків, що діяли в хатніх промислах Наддніпрянщини щонайменше в 1 мільйон штук; з того зрозумілим стає, з якого головного джерела задовольнялася велика потреба селян у тканинах.

Деякі підстави для орієнтовного визначення вартості значної частини продукції хатніх промислів дає порівняння бюджетів селян-хліборобів і робітників промислових підприємств. На підставі відповідних статистичних даних за 1925 рік визначаємо, що пересічна вартість річної продукції хатніх промислів для задоволення потреб у харчах, одяжі і взутті становила на 1 селянське господарство не менше як 350 карб. Отже, за кількістю селянських господарств Наддніпрянщини близько 4 мільйонів, вартість річної продукції хатніх промислів визначається в сумі 1400 мільйонів карб., не рахуючи в тому числі вартості продукції інших галузей хатніх промислів, як стельмашної, теслярської, будівельної та інших виробництв, потрібних для задоволення хатніх, господарських і побутових потреб селян. Якщо ж пригадаємо, що того ж таки 1925 р. вартість сільської кустарної і ремісничої продукції, за винятком продукції млинів, олійниць, крупо- і пшонорушок, становила 203,4 міл. карб., вважаємо за доведене, що хатні промисли, за обсягом і вартістю продукції, майже в 10 раз перевищували кустарну і ремісничу промисловість разом.

Хатні промисли—невичерпне джерело продукційних сил України. З національного і економічного боку як найбільшої уваги заслуговує надзвичайно цінна властивість селянської України — наявність на селах незчисленної кількості добрих майстрів, здібних до тонких мистецьких ручних робіт; це велика культурна сила, що запечечує прийдешній розвиток в Україні цінних та важливих галузей промисловості.

Суцільна колективізація, ліквідація кляси заможних селян, зруйнування хуторів, зменшення площі селянських садіб, обмеження кількості худоби, що припадала на селянське господарство, нарешті, надзвичайно великі вимоги щодо постачання державі продуктів сільського господарства — привели хатні промисли до занепаду. Так у зв'язку з одночасним занепадом кустарних промислів зникли місцеві резерви промислової продукції.

Заступити дрібну промисловість, дрібних товаропродуцентів-власників покликано велику державну промисловість і виробничо-промислову кооперацію. Як виконала вона таке призначення — це вже окрема велика проблема.

яких становила 59 181 тис. карбованців у золотій валюті., Збільшення внутрішніх нагромаджень у формі вкладів є безперечне свідчення про піднесення економічного стану помітної частини населення губерній, що стверджували також і інші показники: підвищення урожайності, поліпшення і сильний розвиток тваринництва, збільшення товарообміну, сильний розвиток мережі народніх шкіл, гімназій та різних культурно-просвітніх закладів. Перелічені заходи впливали переважно на зміцнення господарств і піднесення добробуту більш заможного селянства і значної частини середняків, а в підсумку підносили на вищій щабель економіку цілої країни. Поза тим залишалось чимало незаможних хліборобів, малоземельних і безземельних селян, що становили таку масу, з якою не можна було не рахуватись, про яку треба було піклуватись. Тим часом економічно-статистичними дослідженнями встановлено, що значна частина малоземельних хліборобів здобуває додаткові до сільського господарства заробітки від кустарних промислів, що кількість таких селян становить у Великій Україні декілька сотень тисяч і що крім того, понад 100 тисяч безземельних селян здобувають засоби до існування виключно за рахунок праці в різних видах і формах дрібної промисловости. З того ще з більшою силою повсталала проблема кінечности піднести темпи і широко розгорнути заходи щодо індустріалізації України, передовсім у галузі дрібної промисловости. Природньо виникла думка, що за умовою успішних заходів щодо розвитку по селах кустарних промислів можливо використати їх як головний засіб масового поліпшення добробуту незаможних селян-хліборобів.

З початку 1900-тих років спостерігаємо різні заходи уряду і земства в напрямку сприяння й розвитку кустарних промислів. Відкладаючи надалі оповідання про головніші з тих заходів, обмежувомось тут зауваженням, що найбільшу увагу кустарним промислам приділяло земство, починаючи з 1907 року. В 1913 р. витрати земств України на кустарну промисловість становили 842,7 тис. карбованців, з того числа витрати Полтавського земства — 419,4 тис., Херсонського — 114,6 тис., Чернігівського — 72 тис., Київського — 43 тис. і Волинського — 6,3 тис. Велика різниця в сумах витрат поодиноких земств пояснюється лише тим, що на Правобережжі, з огляду на високу питому вагу землеволодіння польського панства, земські установи запроваджено понад 40 років пізніше, ніж на Лівобережжі; в наслідок такого запізнення спостерігаємо помітне відставання культурно-економічного розвитку Правобережжя. Крім того, знаходимо по інших статтях кошторисів земств витрати великих сум на поширення кустарного вогнетривкого будівництва, на статично-економічні дослідження кустарних промислів, утримання кустарних музеїв і т. п.

Найбільше уваги і коштів приділяли земства насадженню і поширенню професійно-технічної освіти. Напередодні революції 1917 р. було на Наддніпрянщині понад 120 фахових шкіл кустарних промислів, з того числа 90 в Полтавській губернії. Чимало з них були відомі поза межами України. Які саме були ці школи, можна скласти собі певне уявлення з земських звідомлень за 1916 р. про стан хоч би двох шкіл: Полтавська кустарно-реміснична школа, заснована 1878 р., з 4 відділами — слюсарським ковальським, столярським, і ливарним — нараховувала навчальний персонал в кількості 32 осіб, в тому числі 5 дипломованих і 14 недипломованих інженерів; утримання цієї школи становило в 1916 р. — 75 тис. карб. Миргородська мистецько-керамічна школа заснована 1896 р.; кількість учнів її в 1916 р. — 342, з яких 318 діти селян і козаків; річне утримання цієї школи становило 75 тисяч карб.

Помітне явище становила кооперація як визначна складова частина громадських заходів щодо сприяння дрібній промисловості. Досить імпонує одна лише кількість кооперативних і громадських

установ, поширених по всіх губерніях Наддніпрянщини і більш-менш зв'язаних з дрібною промисловістю. Обмежувомось реперзентативним для Наддніпрянщини прикладом Полтавської губ. де на 1 січня 1915 р. було 311 кредитових і ощадно-позикових кооперативних товариств з 241 тис. членів, 19 земських кас дрібного кредиту, 330 сільсько-господарських товариств, 410 споживчих кооператив. У звідомленнях «Управління по справах дрібного кредиту» знаходимо підтвердження, що по всіх губерніях України кредитові й ощадно-позичкові т-ва проводили з кустарями посередницькі операції щодо постачання для них матеріялів знарядь виробництва та продажу їх виробів і видавали їм позики виробничого призначення.

Вважаємо за потрібне підкреслити, що кредитова кооперація України, що уявляла собою надто міцну та багату фінансову організацію, свідомо стала на шлях великих інвестицій у підприємствах дрібної та середньої промисловости, особливо в таких, які зв'язані з сільським господарством. Так повставав новий, досить значний чинник щодо індустріалізації України. В 1919 р. діяльність цю припинено, а кредитову кооперацію зліквідовано.

Ремесло і кустарні промисли, що виникли з потреби ринку і споживачів їх продукції, поширювалися в наслідок малоземелля селян, опанували важливі позиції в народньому господарстві України. До 1917 р. показники питомої ваги кустарно-ремісничої промисловости були досить поважні і стали, коливаючись між 70 і 80%, щодо кількості працюючих і між 25 та 30% щодо вартости товарової продукції. Кількість кустарів і ремісників з 1910 р. по 1930 р. майже стабілізувалася, за деякими відхиленнями в роки громадянської війни, в загальному підсумку близько 700 тис. осіб. На 1929 р. припадає останній, за панування Советів, докладний перепис дрібної промисловости, що дає цінні відомості про стан її, тому далі використовуємо їх. В промисловій структурі кустарно-ремісничої промисловости пануючий стан належав трьом галузям, які задовольняли найбільше пекучі потреби споживачів, а саме:

Галузі промислові:	Вартість продукції в тис. карбованців:	Кількість працюючих
1. Харчосмакова	387.806	135.791
2. Швацько-трикотажна	148.287	184.294
3. Шкіряна, взуттєва і хутрова	111.948	484.791
разом:	647.948	484.791

Дальша, за вжитковим значенням продукції, група промислів складалась також із трьох галузей:

4. Деревообробна	36.416	95.190
5. Металлообробна	32.200	57.888
6. Текстильна	22.525	49.198
разом:	91.141	202.276

За недостатчею коноплі і льону, за советських часів, у господарствах селян і на ринках, кустарне ткацтво, що посідало до революції панівне місце в складі кустарних промислів і нараховувало 143 тис. працівників, в 30-тих роках втратило головне значення і звелось нанівець. Решта промислів (обробка мінералів, хемічні виробництва, обробка матеріялів тваринного походження, паперово-поліграфічні та інші промисли) репрезентована слабо, вартість продукції їх становила 62.729 тис. карбованців, а кількість працюючих — 94.679. В загальному підсумку в кустарно-ремісничій промисловості числилось 781.746 працюючих осіб і 801.818 тис. карб. вартість річної їх продукції.

За типами місцевостей, де знаходились кустарні і ремісничі заклади, продукція їх (у мільйонах карб.) розподілялась так:

Села:		Міста:	
1926 рік	1929 рік	1926 рік	1929 рік
652,0	417,9	498,0	383,9

В інших відношеннях кустарно-ремісничу промисловість характеризують такі пересічні показ-

ники: на 1 підприємство припадало 1,3 працюючих; річна продукція 1 кустарного підприємства становила 1030 карб., а ремісничого — 751 карб.; основний капітал кустарного закладу становив 377 карб., а ремісничого 121 карб. Застосування найманої робочої сили на кустарно-ремісничих підприємствах, незначне до революції, за часи большевиків звелось нанівець, так напр., в міському ремеслі числилось найманих робітників:

в 1910 році —	80.000
„ 1926 „ —	32.600
„ 1929 „ —	10.400

Після 1930 р. на села Великої України насунулась «суцільна колективізація на основі ліквідації куркулів як кляси». Податки за заробітки кустарів і ремісників почали надзвичайно зростати. Сировини і матеріалів для кустарно-ремісничого виробництва не вистарчало. Зрозумілим стало, що кустарно-ремісничя промисловість як «приватний сектор» дрібних товаропродуцентів-власників промислових закладів приречена в країні соціалізму на ліквідацію. І справді, в 1939 р. під час демографічного перепису нараховано лише 47,6 тис. кустарів і ремісників. Питома вага продукції їх становила не більше 0,5%. Так кустарна і ремісничя промисловість потрапила в небуття і втратила будь-яке значення в народньому господарстві великої країни.

В резерві залишалася найважливіша і, здавалось би, непохитно міцна форма дрібної промисловості — хатні промислові заїняття самоспоживчих, переважно селянських, господарств, які дали, для скорочення, називатимемо — «хатні промисли». Ця форма відіграла колосальну роль в економічному житті України. Як пережиток доби натурального господарства хатні промисли виявились на Україні як надиво стійкими і живучими. Хатні промисли завжди правили за багате, невичерпне джерело зародження й розвитку інших форм промисловості, особливо ж кустарних сільських промислів. Продукція хатних промислів задовольняла переважну частину господарських, побутових і споживчих потреб селян, а лишки такої продукції ставали за помітне джерело постачання речей широкого вжитку для міської та сільської людности під час економічних заколотів і криз продукція хатних промислів підносилась до ролі великої резерви найпотрібніших для людности виробів і продуктів. Найбільш поширені хатні промисли: прядіння, ткацтво, мистецьке вишивання, килимарство, пиття і латання білизни, взуття, одяжі, чинбарство, теслярство, хатньо-будівельні роботи, багато харчосмакових виробництв — хлібопечення, сушіння, соління і квасиво городини та садовини, млинарство і т. і.

В цілому продукція хатних промислів України в декілька раз перевищувала вартість продукції всіх інших форм дрібної промисловості разом. І це не може дивувати нікого, хто на власні очі спостерігав життя нашого села: впродовж цілого року поза сезоном напруження с.-г. робіт працює селянська людність, і вдень і вдосвіта чути гуркіт ткацьких станків по хатах, стук сокир і шевських молотків, невпинно дзижчать веретена і прядки; в кожній селянській родині шують і вишивають жінки; всюди на дворах і по хатах працюють по господарству чоловіки.

Ретельний і сумлінний дослідник хатнього господарства В. Василенко подає типічні для недавнього минулого (1898 р.) селянської України приклади, як задовольняли наші хлібороби за рахунок хатніх промислів звичайні свої потреби в ткацьких виробах: у В. Сорочинцях незаможний селянин готує для своєї дочки посаг у такому складі: 15 сорочок, 6 станків плахт, 50 рушників, 10 ряден, 4 скатертини, 3 кожушанки на хутрі, 7 юпок, сіряк, 2 запаски, 100 арш. полотна, 2 корсетки, 4 спідниці, 4 пари чобіт, 2 пари черевиків, 5 хусток шовкових і вовняних. Але в с. Березовій Луці Миргородського повіту «селянка одержала в посаг 100 жіночих сорочок, 7 плахт, 15 запасок, 100 рушників звичай-

них і 15 вишиваних, 2 килими, 12 величезних ряден» і т. і.

На підставі численних експедиційних досліджень В. Василенко стверджує, «що визначена для пересічної родини потреба на рік полотна становить 160 аршинів, а сукна — 25 арш., не рахуючи при тому таких необхідних у сільському побуті речей, як скатертини, рядна, плахти, мішки, запаски та інше; отже, вирахована пропорція подається, без жадного сумніву, як мінімальна». Поширюючи цю норму на 4 мільйони селянських господарств Наддніпрянщини, вичислюємо щорічну потребу в тканинах мінімально в 525 міль. метрів. Такий великий попит задовольнявся переважно за рахунок продукції хатніх промислів.

Не зважаючи на величезне економічне значення хатніх промислів, цю форму майже не досліджено; бракує суцільних даних не тільки про обсяг продукції в цілому, а навіть про найважливіші промисли. Здаємо собі справу з великих, сливе непереможних, труднощів суцільного статистичного обстеження якраз тієї галузі, що її по деяких районах не досить досвідчені статистики помилково зачисляли до складу кустарних промислів. Проте, дозволяємо собі орієнтовно, приблизно вирахувати вартість продукції головніших хатніх промислів. За подвірним статистичним переписом 1910 р. в селах Полтавщини нараховано 149,3 тис. ткацьких станків. На той самий час на території Поділля ткацький промисел існував в 350.511 господарствах. Наведені відомості дозволяють орієнтовно визначити кількість ткацьких станків, що діяли в хатніх промислах Наддніпрянщини щонайменше в 1 мільйон штук; з того зрозумілим стає, з якого головного джерела задовольнялася велика потреба селян у тканинах.

Деякі підстави для орієнтовного визначення вартості значної частини продукції хатніх промислів дає порівняння бюджетів селян-хліборобів і робітників промислових підприємств. На підставі відповідних статистичних даних за 1925 рік визначаємо, що пересічна вартість річної продукції хатніх промислів для задоволення потреб у харчах, одяжі і взутті становила на 1 селянське господарство не менше як 350 карб. Отже, за кількістю селянських господарств Наддніпрянщини близько 4 мільйонів, вартість річної продукції хатніх промислів визначається в сумі 1400 мільйонів карб., не рахуючи в тому числі вартості продукції інших галузей хатніх промислів, як стельмашної, теслярської, будівельної та інших виробництв, потрібних для задоволення хатніх, господарських і побутових потреб селян. Якщо ж пригадаємо, що того ж таки 1925 р. вартість сільської кустарної і ремісничої продукції, за винятком продукції млинів, олійниць, крупо- і пшонорушок, становила 203,4 міль. карб., вважаємо за доведене, що хатні промисли, за обсягом і вартістю продукції, майже в 10 раз перевищували кустарну і ремісничу промисловість разом.

Хатні промисли—невичерпне джерело продукційних сил України. З національного і економічного боку як найбільшої уваги заслуговує надзвичайно цінна властивість селянської України — наявність на селах незчисленної кількості добрих майстрів, здібних до тонких мистецьких ручних робіт; це велика культурна сила, що запечечує прийдешній розвиток в Україні цінних та важливих галузей промисловості.

Суцільна колективізація, ліквідація кляси заможних селян, зруйнування хуторів, зменшення площі селянських садіб, обмеження кількості худоби, що припадала на селянське господарство, нарешті, надзвичайно великі вимоги щодо постачання державі продуктів сільського господарства — привели хатні промисли до занепаду. Так у зв'язку з одночасним занепадом кустарних промислів зникли місцеві резерви промислової продукції.

Заступити дрібну промисловість, дрібних товаропродуцентів-власників покликано велику державну промисловість і виробничо-промислову кооперацію. Як виконала вона таке призначення — це вже окрема велика проблема.

Східня Європа в призмi книжкових появ ЗДА*)

(Продовження).

XVI.

Про книжку «Росія в дорозі» (Russia on the Way) Геріссона Сельсбірі (Harrison Salisbury) вистарчить повторити рецензію Романа Олесницького в Українському Квартальникові в Нью-Йорку за весну 1946 р.

«Ця книжка б'є всі рекорди щодо непотрібності такого трактування предмету. Бо навіть найбільш захоплені сторонники Росії вже виявили охоту визнати існування інших національностей в Сов. Союзі. Тільки п. Сельсбірі — ні. Для нього Сов. Союз, — це Росія, свята «матушка Росія», Росія співів і самоварів, «гайда-тройка» по снігу, палаючих полів в огнищах і т. п. тривіальностей. Отже, немає небезпеки, аби ця книжка зробила будь-яке глибше враження на читача».

А про книжку «Народи в Сов. Союзі» Корлісса Лямонта (The People of the Soviet Union) пише цей же самий рецензент (там же):

«Лямонти завжди мали нахил служити найсильнішим індивідуальностям кожної генерації. Тридцять років тому, коли рознузданий капіталізм був релігією західного світу і Й. П. Морган його високий жрець, Тома Лямонт був шефом його пропаганди і майже мав успіх в американській пресі на користь дому Моргана. Особи, проблеми, ідеології мінялись в цій генерації, але не мінялись Лямонти в пропагованні панування одного чоловіка над світом. Зараз син Томи Лямонта — Корлісс намагається примусити світ прийняти комунізм як політичну релігію, здібну виликувати всі хвороби демократії, а Сталіна — як його високого жреця і найбільш добробажаного «демократичного» автократа, якого світ колинебудь бачив».

Така метода ідеологічного схоплювання советської проблеми уможливорює п. Корліссу Лямонтові відкрити одну «етнічну демократію», варту наслідування і що є в Сов. Союзі».

Є це комплікація урядової советської пропаганди, включно з советськими фотографіями «щасливого народу в благословенному советському вітчизняному раю». Глорифікується там піднесення рівня освіти, себто читання, поміж відсталими народами в Сибірі та в Центральній Азії, але не згадується ні слова про те, що є злочином проти людяності й культури — придушувати й стримувати розвій вищекультурних великих націй, як української, білоруської і т. д. І хоч кожному трохи обізаному з історією східної Європи відомо, що культурний розвій Московщини зумовлений був Україною, то для Лямонта є важніші Узбеки, яким присвячує 7 сторінок, тоді, коли Україні тільки 4 та й то лиш для повторення советських статистичних даних. Але навіть із них (статистичних даних) виходить, що коли в Узбеки році 1913 було лише 56 книжкових публікацій, а р. 1938 — 752, то в Україні було під царським гнітом р. 1913 — 5.283 книжкових публікацій, зате під сталінською «свободою» р. 1938 — тільки 4.147.

Ще красномовнішим є порівняння числа учнів народних шкіл в Україні за царських часів в р. 1914—15, яке становило 1.492.878, а число учнів за советських часів в р. 1938—39 виносило 985.598.

«Що сталося з півмільйоном шкільної дівчорі в Україні, в краю з найвищим відсотком народної освіти?» — запитує рецензент.

«Не очікуйте безпосередньої відповіді від Лямонта, але ми можемо знайти її між рядками даних про зріст азійських республік. Високий зріст

Гл. „ОРЛИК“ Ч. 5, 6, 7 і 8.

грамотности в Узбеки, Казахі, Таджики та в інших азійських республіках не советських зумовлений був фактом, що всі туркмени засіли до книжок через ніч і що мільйони висококультурних й освічених українців, що вивезені були за «національні ухили» до азійських країв, піднесли там рівень культури вже самою своєю прихвильністю та служать там погноєм для розвою азійської імперії, імперії Сталіна».

Найбільш одверто про Схід Європи, а також про її диктатора з Москви, висловлюється згаданий уже напочатку Віліям Булліт, не тільки в цитованій вже книжці, але й в своїх публіцистичних статтях на тему закордонної політики ЗДА супроти Сов. Союзу. Він дуже влучно проводить аналогію, поперше, поміж Гітлером і Сталіном щодо тождности їх тактики й методів діяння по дорозі до однакової мети: підкорити собі весь світ і завести в ньому свій власний лад під власною монодиктатурою, а подруге, поміж положенням, а зглядно помилками Франції у відношенні до III. Райху, Берліна й Гітлера в роках 1936—38 і положенням чи пак помилками теперішнього Заходу із ЗДА на чолі у відношенні до Сов. Союзу, Москви й Сталіна. Він пише, м. ін.: «В той час французьке летунство й армія були найсильніші в світі. Все ж таки Гітлер відважився розпочати свою кар'єру підбобою висилкою військ до Надренії. Ми маємо тепер доказ на те, що Гітлер знав, що Франція могла б розбити Німеччину і що він дав приказ своїм військам негайно відступити, як би Франція проголосила мобілізацію. Але мобілізація — це коштовний вид видатків, а французький уряд бажав зрівноважити свій бюджет. Мобілізація й політично непопулярна, бо відриває людей від родин і занять. Що більше. Було багато чесних, але зле поінформованих французів, що вірили запевненням Гітлера, ніби він не має лихих замірів супроти Франції, так як сьогодні і в нас багато мрійників доводять, що Сталін не має лихих замірів супроти ЗДА. Отже, Франція не зробила тоді нічого. Коли Гітлер підготувався, то він розбив Францію. Неспроможність правильної оцінки положення й фактів у 1936 р. привела Францію до краху».

Основою Гітлерової стратегії було — заколисувати майбутні жертви у фальшивих почуваннях безпеки в той час, як він захоплював стратегічні простори як бази для успішного нападу на них. Це й лежить в основі стратегії Сталіна. Його тактика тотожна з Гітлеровою: п'ята колона, пропаганда, складання й ламання умов, погрози та збройні сили. Тільки Гітлерові ніколи не вдалось створити собі такого підступного та могутнього засобу, як сталінська комуністична партія і зв'язані з нею попутницькі організації в країнах, намічених на підбобі.

Час діє тепер проти нас, як діяв він проти Франції тоді. З кожним днем ми ближче до моменту, коли Росія матиме атомову бомбу. Найважливіші продукційні засоби Сов. Союзу служать воєнній продукції. Опановання Східної й Центральної Європи приносять Сталінові з кожним днем більші успіхи. Він може запрягти всі засоби того простору зі стома мільйонами душ до війни проти нас. Сталін анектував Естонію, Латвію, частинно Фінляндію, Чехословаччину; під свої впливи дістав всю Польщу, Болгарію, Румунію, Югославію, Албанію та значні простори Німеччини й Австрії. Він безжалісно затискає залізне кільце довкола Угорщини, Чехословаччини й Фінляндії. Його натиск на Грецію й Туреччину занадто великий, щоби ці держави власними силами могли ставити йому опір. Його п'ята колона намагається екомунізувати всю Німеччину. Його об'єкти у

Франції й Італії такі могутні, що змушують уряди в цих обох великих державах приймати їх провідників за міністрів».

Але й Булліт, як і Черчил та всі інші західняки, що виховані й вишколені на фальшованих історичних підручниках щодо Сходу Європи, ніколи не зараховують України до підкорених Москвою країв, хоч якраз підкорення України після битви під Полтавою 1709 р. уможливило Росії початок її великодержавності та імперіялістичної загрози Європі; хоч тільки вирвання України з кігтів Москви змогло би положити кінець тій загрозі, що, як меч Дамокля, постійно висить над головами всіх свободолюбних народів Європи й цілого світа.

XVII.

Здавалось би, що голоси таких чоловік людей як проф. Кірконел, проф. Гроучек, публіцист Ліпман і інші та таких знавців советської дійсності як Булліт, Уайт, Чемберлен і Кравченко або виявник советського шпіонажу в Канаді Гузенко та інші, що так явно потверджують усю політику Сов. Союзу внутрі і назовні, повинні вистарчити, щоби насторожити цілий західній світ щодо зростаючої загрози йому з боку Москви; вони повинні дати йому підставу до ясного розуміння, що всяке сподівання досягнути змогу щирої співпраці з нею є марною ілюзією; що всяка провокація насильного зламання й усунення монопартійної диктатури в Сов. Союзі служить сміщенню потути советського тоталітаризму та зміцнює прагнення Москви зісоветизувати весь світ, з англо-саксонським включно. На жаль, треба визнати, що провідники, прихильники й носії такого наставлення щодо Сов. Союзу творять ще дуже велику меншість у західному світі, головню англо-американському, в його т. зв. «реальній політиці», де, говорячи словами Нісбура, «облуда й горюжність є неминучими супровідниками союзу моралі з політикою».

До такого сприймання факту існування та діяння Сов. Союзу з Москвою на чолі доволишнім світом з Парижем, Лондоном і Вашингтоном на чолі та до теперішнього ставлення Заходу до Сходу зложилось багато пояснюючих, хоч не виправдуючих, причин. Деякі зазначені вже згаданими авторами. Але найглибші причини, що закорені в підсвідомості шкільного й публічного виховання та освіти впродовж багатьох генерацій, залишились і залишаються не заторкненими і не виявленими навіть найоб'єктивнішими обсерваторами і знавцями Сходу Європи, ба навіть найщирішими оборонцями природних прав поневоленої української нації або поборників тоталітарної диктатури царської чи советської Москви, що на одно виходить, бо не будь московської диктатури, і український нарід і всі інші народи Евразії зажили б демократичною свободою. Найбільш вирішальною такою причиною треба вважати прищеплену цілому світові московськими та німецькими ученими фальшиву догматику історії східньої Європи, що начебто московський нарід був не тільки найбільшим слов'янським народом, але й прямим та безпосереднім продовжувачем колишньої великоазійської Русі з Києвом на чолі, як держави і нації, через ототожнювання поняття «Русь» по-українськи, «Рутенія» та «Руссія» по-латинськи і «Россія» по-грецьки, яке відносилось тільки до східньо-українських земель з Києвом на чолі та до західньо-українських земель з Галичем та зі Львовом на чолі у великокняжому періоді, з поняттям «Россія» по-московськи, що її наказав цар Петро I щойно року 1713 уживати замість дотеперішньої назви «Московія» по-латинськи, уживаючи відтоді для обох понять ту саму назву «Руссиянд» по-німецьки, «Руссія» по-англійськи, «Руссие» по-французьки, «Руско» по-чеськи і т. п.

Указом про заведення нової назви «Россійская Імперія» для держави, а «Россіянін» для населення без огляду на його народню приналежність, цар Петро I хотів довести до покищо формального, а згодом до фактичного злиття всіх народів в «Россейской Імперіє» в один «россійский» народ з таких же мотивів, як тепер Ленін і Сталін завели не менш абсолютним рішенням замість царської назви «Россійская Імперія» нову назву «Союз Советських Соціалістичних Республік», бажаючи створити нове поняття «советської батьківщини», в межах якої всі поневолені народи мають злитися в один і одностайний «советський народ».

Існувала колись Римська Імперія з Римом на чолі. До неї належала поруч багатьох інших провінцій у всіх трьох континентах довкруги Середземного моря з найрізномірнішими народами як їх населенням також і північна провінція Германія. Припустім тепер, що населення тої Германії разом з християнством перейняло було й мову панівного Риму, з чого б повсталала нова мова, як, напр., мови французька та еспанська.

На румовищах старинної Римської Імперії, що впала під ударами своїх ворогів, до яких належали й самі германці-тевтони, повсталала молода Італія як держава та італійський нарід як її носій з колишнім Римом на чолі, з одного боку, а з другого, поміж іншими державно-національними індивідуальностями також німецька держава на просторах колишньої провінції Германії. На підставі колишньої приналежності до Римської Імперії та з заміром опанувати щонайменше її європейський спадок нова німецька держава прийняла назву «Римська Імперія німецької нації». Титул «імператора Римської Імперії» ввійшов навіть у наслідне посідання габсбурзьких цісарів, як довго вони були при владі як загальнонімецькі або тільки австрійські цісарі.

Припустім далше, що одному з таких німецьких цісарів мало ще було того, що засвоїв собі назву «Римська Імперія» та титул такого ж імператора: одного прегарного дня видав він наказ, що в майбутньому, головню після загарбання Італії з Римом, також назви німецького та італійського народів мають бути інші, а саме: німці мають зватися «великороманами», а італійці «малороманами», бо одні і другі є лиш галузями одного «романського народу», при чому великоромани є «старшим братом» і спадкоємцем старинних римлян, а їх столиця і держава — продовжувачами старинної Римської Імперії та Риму; «малоромани» — це тільки молодший брат під опікою старшого, а їх країна «Малороманія» — це ніби витвір заселювання «окраїв» Великороманії, від того й пішла її назва «у краю», по латині «Італія». Розуміється, що й всю старовинну культуру колишніх римлян треба вважати витвором «велироманських», а не «малороманських» предків, щоб панівні «велиромани» могли не тільки прикрити цілковитий брак своєї німецької культури, але й ще чванитися величчю украденої культурної скарбниці, називаючи її своєю власною.

Немає, мабуть, ні одної людини в світі, яка б признала слушність таким диким претенсіям німецьких цісарів та німецького народу щодо Італії, Римської Імперії та італійського народу з тим самим Римом на чолі. Зате майже весь позаукраїнський світ, а навіть і частина українського світу, повірили й вірять, що аналогічно такі самі і по суті так само дикі претенсії московських царів та московського народу щодо України, Русі — Імперії та українського народу з тим самим Києвом на чолі відповідають справжній історичній істині, хоч навіть біологічні та культурні різниці між німцями і італійцями були менші, ніж між монгольськими москалями з приналежністю до азійського світу і європейськими українцями з приналежністю до європейського світу.

Нова концепція в дослідженні українського фолкльору

(З приводу праці: Віктор Петров — «Український фолкльор». УВУ, 1947. Стр. 1—142. Видання цикло-лостильне).

Праця проф. В. Петрова, що вийшла накладом Українського Вільного Університету, складається з розвідок, написаних ще перед початком другої світової війни, призначених для збірника «Український фолкльор». — Це розвідки про два основні жанри українського фолкльору: замовляння і голосіння. Але вони, за висловом самого автора, зв'язані спільністю методологічних засад і тотожністю підходу до досліджуваного матеріалу. Ці методологічні засади автор розкриває в невеличкому вступі, що його він подає на початку праці.

Ще О. Потебня твердив, що ніяка фолкльористична аналіза неможлива, якщо не взяти до уваги первісну тотожність образу і уявлення. Він доводив, що в фолкльористичних студіях треба вивчати не зв'язки образів, а зв'язки уявлень, бо саме ці останні зумовлюють зв'язки образів. Тобто зв'язки образів він ставив у залежність від зв'язків уявлень.

З цим методологічним застереженням О. Потебні згодом погодився й М. Сумцов, але відмовився прийняти його через те, що, на його думку, воно було надто важким, щоб бути застосованим на практиці.

Таке завдання Потебні перекинути міст від уявлення (ідеологічної категорії) до образу (фолкльорно-поетичної категорії) залишилося тільки в проекті. І тепер проф. В. Петров взявся до здійснення цього проекту на практиці.

Основна його концепція зводиться ось до чого. Образ в фолкльорі ніколи не існує сам по собі, не є продуктом поетичної або мітологічної фантазії. Образ — продукт ідеології насамперед, а тоді вже фантазії поетичної або мітологічної. Кожний фолкльорний образ має гетерогенний (похідний) характер: спочатку дано уявлення (ідеологічна категорія), а тоді вже йому підпорядковується образ (фолкльорна категорія). Уявлення — окрема ланка в системі мислення, а образ — функція останнього.

Звідси впливає заперечення поширеного досі погляду, ніби поетична або мітологічна фантазія творить свої образи з середини себе, тоді як в дійсності фантазія підпорядкована ідеології, бо «кожен поетичний образ в фолкльорі є разом з тим ідеологічним образом» (с. 3).

Така концепція породжує у Віктора Петрова другу концепцію про взаєморозвиток образу й ідеології. «Із зміною ідеологічних основ змінюється й творча фантазія фолкльорного образу». Образ, що відривається від традиційних ідеологічних основ і потрапляє в сферу інших ідеологічних основ, в цьому новому зв'язку з новим світоглядом або відмирає, або набуває іншого змісту.

В такому ж самому аспекті розв'язується й проблема взаємин слова (фолкльорного тексту) і дії. Ця проблема, що в основі своїй є фіктивною проблемою, бо повстала в наслідок методологічної помилки збирачів — фолкльористів, що записували словесні тексти без уваги до супровідних дій, ця проблема спричинилася до багатьох наукових суперечок. А тепер вона скеровується на зовсім інші методологічні її розв'язання.

Припущення, ніби в фолкльорно-етнографічній практиці слово існує окремо від дії, які в процесі історичного розвитку заступали одно одне, на думку Віктора Петрова, — хибне припущення. Отже, безпідставною є схема: «спочатку дія, а далі

дія плюс слово», бо залишається неясним, чому людина утримувалась би від того, щоб, виконуючи якусь фолкльорну дію, нічого при цьому не сказала.

Від цієї проблеми автор відмежовує іншу проблему, проблему генетичного розвитку фолкльору від слова, зв'язаного з обрядовою дією, до слова без обрядової дії. На його думку, більшість модерних позаобрядових жанрів повстала з обрядових. Але звідси не випливає, що, вивчаючи позаобрядові жанри в їх генетичному зв'язку з обрядом, ми мусимо схилитись до ритуалістичної концепції фолкльору, пояснюючи весь зміст фолкльору із змісту саме обряду. Автор воліє йти дещо іншим шляхом, вбачаючи хибність ритуалістичної концепції в тім, що прихильники її йдуть від обряду до образу, тоді як насправді треба йти від уявлення до образу, бо «і словесний образ, і обряд однаково повстають з уявлення».

Говорячи про генетичний зв'язок уявлення і образу, Віктор Петров вказує також і на конкретно-практичну їх мету: первісно фолкльор завжди виконував утилітарну функцію. Це, на його думку, найістотніше в фолкльорі. «Практична цілеспрямованість фолкльору є одна з його властивих ознак» (с. 8). А звідси втрата цієї утилітарності в дальшому розвитку: «Ступневий розвиток фолкльору йшов у тому напрямку, що деякі фолкльорні жанри, починаючи з казки й кінчаючи думою, втрачають не тільки свій зв'язок з образом, як про це вже згадувалось, але й свою практично-утилітарну функцію» (с. 8).

Але утилітарну функцію автор розуміє не як щось зовнішнє, а в органічному зв'язку з уявленням і образом. «Уявлення, образ, мета — це не три відокремлені один від одного моменти, а одне й те саме». «Зміст образу визначається однаковою мірою як уявленням, так і метою практичного застосування даного образу. З цього погляду уявлення, образ і мета в фолкльорі, це три сторони одного й того самого явища». «Поки фолкльорний образ зберігає свій зв'язок з уявленням, з одного боку, і практичну утилітарну свою доцільність, з другого, то тим самим і зміст його — образ — лишається підпорядкованим тій практичній меті, з якою виконується даний фолкльорний акт» (с. 8—9).

Це автор стверджує на матеріалі замовлянь. Коли б хто порізався і з рани текла кров, то замовляч наказує крові перестати текти або від власного ймення, або творить відповідний теріоморфний антропоморфний образ істоти, яка спинає кров. Тобто образ в словесному тексті твориться відповідно до практичної мети даного фолкльорного акту. «Образ має ідеологічний зміст і практично-фолкльорний характер, і це спостереження розкриває перед нами в усій конкретності процес повстання й творення образів в первісному фолкльорі» (с. 9).

Свою концепцію про органічний зв'язок між ідеологією і фолкльорним образом Віктор Петров проводить далі на практиці своїх наукових спостережень над фолкльорним матеріалом у галузі замовлянь і голосіння.

І. Замовляння.

З усіх фолкльорних жанрів зв'язок уявлення і образу найвиразніше виступає з замовлянням, що в найбільшій мірі зберігають свою практичну

функцію, що головну ознаку замовлянь. Коли інші види фолкльору (казки, пісні-балади, ліричні пісні тощо) давно вже відірвались від свого практичного підґрунтя і набули значення жанрів художнього фолкльору (новіша естетична функція цих жанрів відсунула на задній план первісну ідеологічну і практично-утилітарну функцію); то замовлення ще й досі це підґрунтя зберігають; зберігають ознаки свого походження. А звідси в автора впливає велике значення замовлянь для дослідження історичного розвитку фолкльору.

Спинившись спочатку на науковій вивченні замовлянь в українській фолкльористиці, проаналізувавши докладно три основні погляди щодо часу виникнення замовлянь (П. Єфименко, О. Потебня, Ф. Зелінський, Н. Познанський, А. Веселовський, Ф. Колесса), автор подає наприкінці свої погляди на замовляння. Він не вважає проблему взаємин «слова» і «дії» за основну фолкльористичну проблему при дослідженні замовлянь. «Ми, — каже автор, — воліємо утримуватись від того, щоб переносити в фолкльор поняття й погляди, які не властиві досліджуваному матеріялові». За вихідну точку в дослідженні замовлянь автор бере твердження, що «фолкльорні образи не можна досліджувати інакше, як в їх зв'язку з уявленням». «Первісно фолкльор і ідеологія були тотожні, і уявлення й образ становили єдність» (с. 27). Тоді й естетична функція фолкльорного образу ще не була відокремлена від практичної.

На цій підставі автор і переходить далі до аналізу замовлянь, спинившись на двох основних формулах порівнянь — двочлених і одночлених.

О. Потебня та деякі інші дослідники (Ф. Зелінський, А. Веселовський) в основу двочлених замовлянь клали порівняння, з чим не погоджується Віктор Петров на тій підставі, що «призбираний матеріял не стверджує цього положення». Кожна формула двочленного замовляння побудована на порівнянні. Наприклад, дівчина, щоб повернути парубка до себе, має непомітно наскребти шкіри з підонви чобота або витягти нитку з шапки, заліпити це в віск і кинути в вогонь, приказуючи: «Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск». Ця формула, як і безліч інших подібних, побудована на порівнянні, але, на авторову думку, суть не в порівнянні, не в фолкльорнім світогляді. За визначеною в фолкльористичній літературі концепцією, тут ми маємо справу з чарами, з магічним способом повернути до себе людину. Але, за концепцією Віктора Петрова, тут «жадних чар, нічого магічного». Тут звичайна дія, що відповідає первісному світоглядові людини, фолкльорному мисленню. Для нас шкіра і нитка — це лише частина одягу людини (парубка), а не самої людини. Ми не ототожнюємо річ і людину. Для нас існує загальне й абстрактне поняття приналежності. Тим часом для первісної людини, людини з фолкльорним світоглядом, поняття приналежності не існувало як окреме поняття, а в зв'язку з конкретною річчю. «Палити одяг — палити людину в усій нерозчленованості одягу й людини. Топити віск — топити серце. Спалюючи нитку з шапки або шкіру з чобота, палили самого парубка, розпалювали його особисто, його серце. А розпалити серце, чи не значило це розпалити любов?»

Кожне таке ототожнення двочленне. Передбачається два члени: того, що ототожнюється, і того, що з ним ототожнюють. Тому й цілком природно, що кожна формула, яка висловлює зміст даної акції ототожнення, повинна бути двочленною.

Так з'ясовується в концепції Віктора Петрова ґрунт для розуміння двочленного характеру замовлянь, з'ясовується той ідеологічний, світоглядний ґрунт, що на ньому в замовляннях повстало порівняння. Не форма зумовлювала характер замовляння, а те, що лежало в основі замовляння — акт ототожнення. А звідси й двочленний характер замовлянь. Це дає підставу авторові робити

висновки, що сенс замовлянь «можна збагнути тільки на ґрунті і в межах світогляду». «З'ясування світоглядних засад замовляння, замовляння як ідеологічна функція, образ як уявлення — ось те, з чого ми виходимо, досліджуючи фолкльор» (с. 37).

Досі ми говорили про двочленні замовляння. Але існують також і одночленні замовляння. Ю. Соколов (Русский фолкльор, 1938) писав: «Визначення Потебні не може вважатись за вичерпливе, бо не всі види замовлянь складаються з форми бажання або порівняння, а можуть містити в собі формули лікарської поради, молитви, магічних перераховань, обракадабри (сполучення незрозумілих слів), наказу і т. д.»

Потебня і Веселовський твердили, що одночленні замовляння розвинулися з двочлених. Інакшого погляду дотримується Віктор Петров, заперечуючи будь-який генетичний зв'язок залежності одночлених замовлянь від двочлених. «І ті, і ті замовляння відповідають засадам того самого фолкльорного мислення, але без того, щоб перші розвинулися з других» (с. 39). Найпоширеніше з одночлених замовлянь — це замовляння од хвороби, що сполучається здебільшого з формулою прохання або наказу, щоб хвороба вийшла з хворого. Ось, наприклад, формула наказу в замовлянні від «волоса»: «Я тебе виганяю, викликаю, проклинаю. Йди пріч, та йди на ліси, на очерети, та на луки, та на пуші».

Або замовляння, де словесна формула зв'язана з дією: беруть кілька порожніх колосків, зв'язують їх, поливають теплою непочатою водою і, прикладаючи колоски до хворого місця, приказують: «Волос, волос, вийди на колос!»

Або замовляння в самій лише дії без словесної формули. Наприклад, при лікуванні жовтяниці «вішали на шию живого ління і тримали доти, доки він живий».

Такі словесні формули в замовляннях і відповідні дії, на думку Віктора Петрова, зв'язані безпосередньо з відповідними уявленнями про хворобу. «Людина хворіє через те, що в неї ввійшла хвороба. Це значить, що уявлення про хворобу в фолкльорному світогляді мало просторовий льокальний характер: хворіти — це блукати, вмерти — це відійти» (с. 44).

Це ж саме льокальне, просторове розуміння хвороби зумовлює в автора і композиційну будову замовлянь, які він зв'язує безпосередньо з особливостями фолкльорного світогляду, на ґрунті якого повстають замовляння. «Словесна формула в наведених прикладах замовлянь од хвороби з своєю найелементарнішому вигляді є формулою звернення, поєднаною з формулою вигнання». Отже, структурно зміст замовляння цілком підпорядкований основному уявленню про хворобу. Навіть місце вигнання «відповідає сталому уявленню, згідно з яким ліси й болота, верхів'я рік є місцем перебування» (с. 52).

Вище вказувалося вже на те, що не всі види фолкльору в однаковій мірі зберегли первісне ідеологічне підґрунтя. Так, наприклад, казки, балади, думи, пісні та інші відірвались від свого первісного підґрунтя, розірвали з обрядом, втратили свою практичну функцію. Їх зміст не зв'язаний з дією. Тут важить естетична функція, давно відокремлена від практичної; художній образ, відмежований від уявлення, від фолкльорного образу.

Натомість замовляння зберегли всі риси, властиві архаїчному фолкльорові: тотожність естетичної цілі з практичною, ідентичність слова і обрядової дії, безпосередність зв'язку образу і уявлення. Одно слово, замовляння зберігають свій початковий характер і зміст.

Зміст замовлянь залежить від їх практичного призначення — викликати або відвернути кохання, оберігати худобу, змінити погоду, вилікувати хворобу тощо. А звідси практично — побутове

призначення образів в замовляннях. «Образ в замовляннях — тотожний за своїм змістом з практичним, способом для досягнення мети».

Більшість дослідників фолкльору образи в замовляннях розцінюють як стандартні, сталі образи, що їх треба вивчати самі по собі. Віктор Петров ставить питання на інші методологічні позиції: він підкреслює функціональний характер образів, заперечуючи специфіку приналежності образів лише до замовлянь, — в замовляння вони входять відповідно до мети і теми». Наприклад, практична мета замовляння від кровотечі полягає в тому, щоб спинити кров. Відповідно до цього и з'являються образи замовляння, зашивання, затикання тощо. А відповідно до практичної мети замовлянь констатується образ людини, тварини, певної ідеальної, мітологізованої постаті, що виконує функцію замикання, зашивання, затикання.

Накресливши методологічні засади дослідження замовлянь в українському фолкльорі, автор переходить далі до огляду замовлянь у фолкльорі інших народів, вирішуючи в зв'язку з цим питання про архаїчність українських замовлянь. Для цього він використовує тексти замовлянь, опубліковані в книзі В. Богораза «Чукчи» (Л. 1939). Персоніфіковані образи в замовляннях чукч подібні до образів замовлянь в українському фолкльорі. Наприклад, в замовлянні від хвороби персоніфікований образ «летючого павука» виконує тотожну функцію, що й в українському замовлянні образ «Пречистої»: він замовляє рану.

Головне, на що слушно звертає увагу автор, — це персоніфікація, ідеальне степенування образу. В замовляннях фігурує птах, який, одганяючи пристрій, «лапами розгрибає, хвостом одмітає». Але може фігурувати й такий птах, що «залізними лапами скребе, залізними перами коле, хворобу виганяє». Це автор стверджує однаково як для українського, так і для чукського і кожного іншого фолкльору.

Методологічні позиції, що на них стоїть автор, дають йому підставу твердити, що образ залізного птаха — не мітологічний образ (він не прийшов у замовляння з міту), а функціональний образ, що «повстає з практичної функції замовляння». І вже «в процесі інтенсифікації, степенування, звеличування набуває мітологічних рис». Звідси навіть творення епітетів («залізні пера», «залізні лапи») підпорядковане тому ж методу, що й творення образу; тобто епітет виконує практичну функцію, носить функціональний характер.

Друга особливість, що на неї звернув увагу Віктор Петров, — це родова (гентильна) класифікація хвороб. У якутів причиною шкіряних хвороб вважається вогонь-орлиця: Таке тваринне (теріоморфне) уявлення вогню викликало погляд, що лікувати шкіряні хвороби може людина, яка належить до роду «орлиці-вогню». Подібна спеціалізація лікування спостерігається і в українському фолкльорі, коли кожний замовляч лікує лише від певної хвороби. Віктор Петров гіпотетично вважає таку спеціалізацію лікування відгуком родових (гентильні) уявлень властивих архаїчному родовому фолкльорові.

Так накреслюється у нього лінія розвитку замовлянь в історичному аспекті — від архаїчно-родового фолкльору до середньовічного. В середньовічному фолкльорі родові уявлення відмирають, а їх місце заступають християнсько-церковні. Це дало підставу авторові обстоювати тезу про історизм фолкльору. Зберігаючи в своїй основі «стрижневу сталість», фолкльор все ж таки «виявляє гнучку здібність піддаватись впливам».

Християнізація українського фолкльору — це новий історичний період в його розвитку з відповідними впливами. Так званий «шаманський» прощарок, який був спільним явищем і для українського фолкльору і для фолкльору інших народів — чукч, якутів тощо, з запровадженням християнства на Україні майже цілковито зникає, «непоручно зберігшись у фолкльорі тих народів,

які залишилися на етапі родового ладу», не зазнали на собі впливу християнства. Відсутність в українському фолкльорі згадки про первісних богів та молитов і гімнів пояснюється, на думку Віктора Петрова, не тим, що їх не було, а тим, що «вони зникли з народної пам'яті в наслідок заходів, вжитих з боку церковної і світської влади».

Але, знищивши культову мітологію, всю догматичну і літургічну сторону, християнство не зачепило основ, «вихідних категорій ідеологічного фолкльору, понять і поглядів, властивих фолкльорному світоглядові і фолкльорному мисленню». Так, наприклад, досі зберігається ще фолкльорний спосіб передачі плідності від риби бджолам: «Як тая риба в морі і в ріках плідна була, так і ви, пчоли мої, божії робітниці, були плідні, не самі собою, а Божою допомогою і молитвами Пресвятої Богородиці і всіх святих». (Чубинський, 1, 71).

Тут нові впливи позначилися в тім, що передача плідності від риб бджолам здійснюється не безпосередньо, а «Божою допомогою», «молитвами Пресвятої Богородиці і всіх святих». Тут безперечна контамінація старого з новим. Ці нові впливи християнства місцями так глибоко вкоренилися, що наводили деякого з фолкльористів на думку про нефолкльорність образів у замовляннях. Такий погляд висловив В. Мансіка в книзі „Ueber russische Zauberformeln“ (1907). І Віктор Петров з своїх методологічних позицій проливає яскраве світло на ці темні місця в історії українського фолкльору. «Теріоморфний образ істоти, що шие, в замовляннях од кровотечі взятий не з християнської традиції». «Це специфічно фолкльорний образ», а з церковної практики взяте лише номенклатурне його визначення («Пречиста», «Вожа Мати», «Марія і т. д.»).

Цим самим автор наш вносить ґрунтовну поправку в твердження Веселовського-Мансіки, ніби замовляння, відомі з записів XVII—XX століття, зародилися на ґрунті церковно-християнських легенд середньовіччя, переказів і образів. На думку Віктора Петрова, сталося якраз навпаки: замовляння другого типу розвинулося з замовлянь першого типу.

II. Голосіння.

Сказане про замовляння, як окремий жанр українського фолкльору, Віктор Петров прикладає й до голосіння, що так само в основі своїй зберігають риси ідеологічного фолкльору, риси тотожності ідеології і фолкльору. «Подібно до замовлянь голосіння безпосередньо пов'язані з конкретною життєвою практикою; вони мають виразу суспільну, громадську життєву мету и побутову функцію» (с. 74).

В цьому, власне, й полягає подібність голосіння до заговорів і відмінність їх від пісенного жанру. Пісня виконується принагідно, за індивідуальним уподобанням виконавця, тоді як голосіння мають зовнішній, громадський характер. «Голосіння, як певний фолкльорний жанр, становить обрядово необхідну приналежність моменту смерті й акту похорон» (с. 75).

Той факт, що голосіння виконується не тільки в момент смерті й похорон, але й у певні календарно-сезонні дні, в так зв. поминальні або родительські суботи, дає підставу Вікторові Петрову твердити про двоциклевість голосіння: голосіння родинно-побутового циклю і голосіння календарного циклю. Зокрема цей останній цикл голосіння автор зв'язує з фолкльорною свідомістю приналежності до роду не лише живих, але й померлих. Звідціля ота календарно-сезонна повторність, періодичність родительських поминальних обрядів, що зберігається й досі на Україні, але поминальні голосіння тепер уже втратили свій загальногромадський характер (в XVI—XVII ст. вони виконувались цілою громадою з участю скоморохів в супроводі з танцями і піснями), набувши тепер

«вузько-родинного обсягу в межах церковного обряду».

Взагалі голосіння має громадський характер. Голосити по небіжчикові було обов'язково. Похорон не міг відбутися без голосіння. Громадська цензура обрядової обов'язковості голосінь, на думку Віктора Петрова, одна з найважливіших ознак голосінь, як окремого фолклорного жанру. Члени родини голосили незалежно від того, чи були вони охоплені почуттям жалю, чи ні. До цього примушував їх обряд. Отже, голосіння — обряд. А звідси й громадське його значення, обрядова обов'язковість.

З цим зв'язане існування професійних плакальниць. Цей звичай запрошувати плакальниць був колись загально-поширеним на Україні. Цього вимагали громадські етичні норми. Це свідчить також, на думку автора, про примат громади, про збереження в обрядовому житті «пережитків архаїчної фолклорної свідомості».

Голосіння, як необхідність громадського ритуалу, мали сталу форму і зміст. «Текст голосінь залишався завжди і скрізь однаковий, насичений однаковими вигуками, подібними формулами, тотожними епітетами» (с. 85). На думку Віктора Петрова, коріння цієї однаковості треба шукати в тотожності ідеології з фолклором. Голосіння витворені «в безпосередній ув'язці з світоглядом», «зміст голосінь цілком підпорядкований фолклорному поглядові на смерть» (с. 85). Але якому саме?

М. Грушевський (Історія української літератури, 1923), ідучи за Леві-Брюлем, твердить, що смерть в світосприйманні первісної людини — «діло якоїсь злої сили, ворогів або чужородців», що «смерть ніколи не уявляється актом природним і неминучим», бо таке розуміння смерті «приходить з дуже розвиненим реалізмом думки».

Віктор Петров з таким твердженням не погоджується на тій підставі, що в змісті похоронного обряду і голосінь немає «жадних даних», які б свідчили про антитезу «життя» і «смерті» в фолклорному світогляді. Протиставлення життя і смерті, на його думку, розкривається в рамках уявлення про «відхід і подорожування». В фолклорі, мовляв, відбився саме цей погляд на смерть, як на просторовий акт (переміщення в просторі), зумовивши й зміст голосінь і похоронного обряду. Вмирати в фолклорному світогляді означає відходити. Смерть — подорожування. Вираз «в далекий дорозі» в голосіннях набирає значення «одночасно образа і номенклатурного означення смерті». Таке просторове уявлення про смерть, як подорожування, якнайвиразніше відбилося в фолклорі і зокрема в тексті голосінь: «Оленко ж наша, Оленко! Куди ж ти нас покидаєш?» «Ой, ластівочко моя, ой куди ти від мене відлітаєш?» «Чоловіче мій, дружино моя! Куди ж ти убираєшся, куди ти виряджаєшся?»

Звідси розуміння похоронного обряду, як обряду провідів небіжчика в далеку путь. Яка ж причина цього обряду? Зміст голосінь розкриває причину: небіжчик пішов не з гніву на когось, а через те, що «приходив хтось з дідів, який і взяв його з собою». «За уявленням, яке знайшло відображення в голосіннях, людина, що померла, це людина, яку забрали батьки. Батьки приходили в гості і, «відходячи, забрали одного з членів родини». «Мамко моя, мамко, нащо ви мені дитину взяли таку маленьку? Чим же я сі тепер буду тішити?» (Етн. зб. 31—32, стр. 50).

Так виникає родове уявлення про смерть. Уявлення про смерть, як відхід, перехресується з родовим уявленням про неї. «Смерть, згідно з родовим поглядом, розглядається як поворот до батьків, як родовий акт» (с. 105). А в цьому, на думку Віктора Петрова, й полягає архаїзм цього родового уявлення про смерть.

Пізніше, під впливом релігійно-християнського світогляду, родове уявлення смерті деформується, набираючи теологічного забарвлення: людина гі-

дійшла, бо її взяв Бог. «Боже, Боже, чим я тебе прогнівила, що ти в мене дітей забираєш?» (Етн. зб. 31—32, ст. 35).

З другого боку, коли відходила (умирала) дівчина на віддані або парубок, то виникав погляд на смерть як на одруження. Просторово-шлюбне уявлення смерті. Смерть ототожнюється з весіллям, смерть — весілля. «Марієчко моя, княгине моя! Куди ти сі вибираєш? Яке ж я тобі сумне весілля справляю?» (Отн. зб. 31—32, стр. 45). Звідси й розвинулися відповідні звичаї при похоронах дівчини або парубка — одягати померлого як на весілля; відтворюється обстановка весільного обряду. Але ці весільні обряди, як твердить Віктор Петров, запроваджуються до складу похоронних не через ідентифікацію смерті з весіллям, а в наслідок уявлення, що невідомий зять узяв дівчину. «І похорон дівчини обертався в обряд весільного вирядження» (с. 109).

З тих же методологічних позицій вирішує автор питання про виникнення й розвитку голосінь. Не заперечуючи певних психічно-емоціональних переживань у голосіннях, він, проте, ніяк не схильний вважати голосіння витвором суб'єктивних переживань індивіда. «Голосіння, як складовий елемент похоронного і календарно-сезонного обряду, витворилося за тієї епохи, коли громада й громадське панували над індивідом і суб'єктивним» (с. 116). Отже, голосіння — продукт родової свідомості, родових уявлень. Своім корінням голосіння врастають в громадсько-родовий ґрунт, в громадсько-родову свідомість, і тільки на цьому ґрунті архаїчної фолклорної ідеології можна «історично-правдиво зрозуміти як процес виникнення голосінь, так і процес розвитку їх змісту».

Кожне голосіння розчленовується на кілька окремих частин, що вказують на окремі епізоди в похоронному обряді. Ці частини щільно пов'язані з окремими епізодами похоронного обряду. А це дозволяє, на думку автора, «виразно уявити собі, який характер і функцію мали голосіння за архаїчних часів та середньовіччя в складі похоронного обряду» (с. 120). Лише з розкладом громадських взаємовідносин голосіння втрачали свою актуальність. Деякі мотиви й образи просто перейшли до змісту ліричних пісень і дум, близьких тематично до голосінь.

На цьому закінчуємо короткий огляд праці Віктора Петрова. На численному матеріалі двох великих жанрів українського фолклору автор розгорнув широке полотно своїх методологічних застережень і дав нову концепцію в дослідженні українського фолклору, концепцію, оперту на твердженні про тотожність фолклору та ідеології. Цим самим наш дослідник підставив нову базу для вирішення багатьох проблем не тільки в галузі українського фолклору, але й світового фолклору взагалі. Поклавши в основу своїх методологічних позицій принцип «общинності фолклору», принцип «нерозчленованості світогляду і фолклору», принцип «ідеологічної (світоглядової) функції фолклору», автор дає нам ключ до розв'язання багатьох проблематичних питань фолклору.

Концепція Віктора Петрова вносить значне полегшення у вирішенні питання про взаємовідносини фолклорного і християнського світоглядів. А самий факт християнізації фолклору треба розцінювати як факт ширення християнської ідеології в фолклорі. Цінним у твердженні Віктора Петрова є те, що розвиток фолклорної традиції йшов не в напрямі до християнства, не шляхом переродження, а в напрямі сполучення, співіснування, взаємопросякання їх елементів. Примітивний фолклор, його джерельні основи «зіткнулися прямо й безпосередньо з категоріями й поняттями християнської релігії».

Таке розуміння історичного процесу українського фолклору проливає світло на темні міс-

ця в нашій науковій фолклористичній і допомагає вийти з того лабіринту, в якому перебувають ще деякі вчені, не маючи під ногами міцних методологічних позицій, сприймаючи факти не з тих позицій, з яких треба їх сприймати.

З цього погляду праця Віктора Петрова становить цінний вклад у наукову фолклористичну літературу. На превеликий жаль, праця Віктора

Петрова побачила світ тільки в циклоstileному видданні, тоді як насправді вона заслуговує на щось більше. Багато важило б для престижу української науки, коли б ця праця була перекладена на мови світового значення — німецьку, англійську або французьку. Важливо це ще й тому, що її автор — один із кращих дослідників українського фолклору.

О. З.

3 пресового фільму

Проблема Дмитра Донцова, його впливу і ролі у формуванні модерного українства, а зокрема впливу на формування націоналістичного світу, була вже порушувана на сторінках нашого журналу (гл. «ОРЛИК» Ч. 3—4 в статті Дм. Кармазина «До проблеми українського націоналізму»). Там зверталось увагу на це, щоби не утотожнювати українського націоналізму як політично-визвольного руху з доктриною Донцова, що її він назвав теж «націоналізмом», і яка в своїй виховній консеквенції привела велику (безкритичну) частину нашого молодого покоління наслідком злого її зрозуміння до утворення політичної групи, що в практиці з тим моментом, коли вона, стосуючи в житті примітивно зрозумілі і поняті вимоги доктрини Донцова, («волютаризм», принципіалізм, безкомпромісовість, і т. д.), стала заперечням справжнього націоналізму, допускаючись братовбивства, терору і обману.

Але помилковим є погляд, що винуватим за стан сьогодення, головно політичного, українського світу несе Дмитро Донцов. А так думає саме М. Лагодівський в статті «Дмитро Донцов», поміщеній в новому журналі національно-державної думки «Проблеми». Стаття переповнена вишуканими соковитими висловами, якими обильно користується автор статті, щоби доказати вину Донцова. На його думку, все, що є найгіршого зараз в українстві, — це «заслуга» Донцова. І «політичне кохання», і «брак внутрішньої правди», і «аморальність», і «український нігілізм», і «визволення бестії в українській людині», — все це був в стані викликати один Донцов.

Щоби бути об'єктивним (бо щоби побороти зло, треба пізнати правду), належить собі відповісти на питання: як це було можливе, що один-одинокий Донцов, що мав до розпорядимості один-одинокий журнал, міг здобути такий непереможний, безспірний та безконкурентний вплив на молоде покоління в той час, як всі теперішні моралізатори, що так з легким сумлінням виписують сьогодні акт оскарження на других, в тому самому часі мали до розпорядимості не одну, а десятки газет і журналів, фонди різних товариств моральності і добродійства і залишилися поза дужками уваги молодого покоління? Чи була тут виною більша здібність Донцова від них, чи була тут виною нездарність їх потягнути за собою маси молоді, чи була тут причиною фальшивість ідей і кличів, які вони голосили, чи, врешті, виною тут була атмосфера, доба, якою було насичення в той час повітря, якої атмосфери не могли розвіяти криком і порухом десятків своїх газет теперішні моралісти з-під стягу «кращої частини» модерного українства?

Нам здається, що скидати вину на «офірного козла» є справою найлегшою, але й найменше мужньою. Є легше знайти скалку в оці ближнього, ніж ціле поліно у своєму власному. Можна Донцову приписувати ні більше ні менше вини, як і собі самому. Бо в той час, як Донцов «затроював» душі молоді, всі панове М. Лагодівські мали змогу і нагоду берегти ці душі. Кожний індивідуально і колективно мав нагоду і рівні шанси здобути такий самий добрий вплив на молодь, як і Донцов здобув «злий». Треба собі здавати вже раз справу з того, що теорії про абсолютну доброту

і невинність маси життя не виправдало. Коли б так було, то бушменам вистарчило б дати Лютера, а гогентотам Св. Августина — і вони стали б носіями християнської культури чи, як це сьогодні модно, «героїчного гуманізму». І коли б так було, то вистарчило б нашій масі, що живе по таборах, дати кількох моралізаторів з «національно-державною» думкою, і вони перетворили б табори з кубла інтриги, боротьби, надужити, терору, і деморалізації в прекрасні оселі творчої праці, солідарності і дружності, веселого і вдоволеного нашого келективного життя.

Шкода, що є ще люди, які не спроможні того собі правильно усвідомити!

* * *

«Ірин — майже легенда. Оповитий таємничістю підпілля, всюдисущий, недосяжний, непереможний, незламний, організатор і виконавець, воля і розум, розум і руки». «Ірина везли вже в табір смерті... І Ірин, сливе за плечима вартового, ножиком прорізав діру, просовгнувся на буфери й зіскочив у ніч, у рівнини Вестфалії й звідти в в'язничому одязі, без шматка хліба подався за зорями, на схід. І ще вдруге і втретє тікав Ірин від смерті й сам гнав смерть перед собою, і темніла блакить в його очах, і з десятком не своїх імен ішов він елегантно по Курфюрстендамі, й студентом по Йозефштадті, й робітником у Підзамчі, й мішочником по Подолі, й шахтарем по Мокіївці, й техніком з організації Тодт по Запоріжжі, й кольпартером газет по Дерибасівській в Одесі, й вантажником в Чіта-Альба». — Так характеризує Юрій Шерех головно героя повісті Юрія Косача «Енеїди і життя інших» в статті «Чи криза людини визвольного руху?», уміщеній в фюртський газеті «ЧАС», ч. 29 і 30/47. Характеристика Ірина на тому не кінчається. Далі ми довідуємось, що він (Ірин) «надійний молодий учений археолог», що він «нещадний і напружено-бойовий», що «в інтересах справи він може зректися всього найдорожчого, особистого», що він «говорить про остаточний тріумф добра і гадає, що підготовляє разом зі своїми співборцями відродження розуму». Він «одержимий мітом вольовості». Ірин — це «самозаперечення, доведеного до шалу спанованої екстази». «Сп'яніння тверезістю». «Сталева дисципліна». Ми бачимо «прозору ясність його короткозорих сірих з голубим вольовим відтінком очей».

І начебто для абсурду, Юрій Шерех проголошує Ірина людиною вчорашнього, минулим днем, першим сигналом смерті. Значить, людина типу Ірина має чомусь переходити кризу, має чомусь переміняти свої старі позиції, щоби не бути «живим трупом». Ірини повинні б перевірити свої прикмети недосяжності (для ворожої руки), непереможності (для ворожої волі), незламності волі і розуму, організаційних здібностей. Ірини мають позбутись, зректись себе самого, вийти з-під орденського склепіння, скинути луску свого корсарства. Ю. Шерех хоче, щоби ці прикмети замінити іншими. Якими? Що можуть вони поставити на місце волі до влади, на місце розуму, на місце сталевий дисципліни ордену, самозречення і саможертви, віри і екстази мучеників християнства, тверезості і т. д.?

Конкретно Ю. Шерех того не говорить. Він застерігається (разом із Ю. Косачем) від тої спокуси. Але нам стає ясно, що ходять не так про те, якими Ірин (і Ірини) мають бути, як більше про те, якими вони бути не повинні.

Поставмо тепер питання з іншого боку. В чийому інтересі є, щоби Ірини не були недосяжними, всюдисущими, одержимими, непереможними, незламними, таємничими, і т. д.? Чи в інтересі українського визвольного руху, чи в інтересі наших ворогів (хиба не треба писати — яких?)

Відповідь, здається, проста.

І ще мале питання: відколи то Ірини (люди підпілля) є синонімом людей визвольного руху? Відколи визвольну боротьбу нації веде тільки підпілля? Відколи Ю. Шерех забув, що визвольну боротьбу ведуть і в визвольному русі беруть участь люди не тільки підпілля, але люди української науки, економіки, мистецтва, культури, політики?

На якій підставі з урочної (і недоказаної) кризи людини підпілля може Ю. Шерех говорити про «кризу людини визвольного руху»? Нам здається, що багато дечого можна сьогодні невідповідально говорити, але найменше можна говорити саме сьогодні про кризу визвольного руху. Є криза інтелектуальних функцій деякої частини українських професіоналів пера, є криза літератури, є криза моралі і т. д., але навіть большевицька пропаганда не відважується говорити про кризу українського

визвольного руху. Навпаки, заєдно і з таким самим притиском вона говорить про небезпеку «буржуазних націоналістів», «самостійників», «агентів» (читай: української державности — отже, українського визвольного руху), «ворогів народу» (читай: ворогів большевицької окупації) і т. д. Цей тон большевицької преси хиба є найкращим доказом не кризи визвольного руху, але зростаючої для большевиків небезпеки визвольного руху.

Що цього всього не бачить, чи не хоче бачити і не розуміє Ю. Шерех, можна не дивуватись. Але треба дивуватись такому органі як «ЧАС», який ще в примітці заявляє, що в «загальному погоджується із тезами» Ю. Шереха. Не належить забувати, що «ЧАС» визнає позиції т. зв. УГВР, себто інституції, що часто і багато деклямує про «визвольну боротьбу», яку вона веде. Коли мислити логічно, то й вона (УГВР) повинна переживати кризу.

Але згідно з нашими засадами логіки ми розуміємо так: коли УГВР переживає кризу, то це не значить, що й визвольний рух її переживає. Коли однак визвольний рух потопає в кризі, то це напевно знак, що УГВР її теж переживає. Так учить логіка.

Але що значить логіка, коли в звичці є мислення парадоксами.

Як було би добре, коли б такі статті, як оця Ю. Шереха, були вислідом тільки парадоксального мислення.

Рецензії:

Р. Задеснянський: *Лісова Українка* — Видавництво «Українська Критична Думка». 1945, ст. 110, in 8.

Хоч і на циклостилї, але охайно видана книжечка Р. Задеснянського належить до дуже рідких у нас тепер появ. Складається вона з двох критичних нарисів: «Еволюція світогляду у Л. Українки на підставі її творів» (від сентиментального народництва до апотеози «волі панування») і «Лісова пісня» та «Затоплений дзвін» Гавштмана.

Автор, розглянувши основні праці і погляди української критики про світогляд Л. Українки, характеризує середовище та її лектуру й погляди. Автор погоджується з загально прийнятим поглядом, що Олена Пчілка і М. Драгоманов мали вплив на світогляд Л. Українки. Цей вплив відбився на її ранніх поезіях, але досить швидко вона починає з-під нього визволятися і, як кожен великий дух, виробляє собі свій власний. Цей власний відрізняється діаметрально не лише від світогляду М. Драгоманова, але й від тогочасного українського і позаукраїнського світу.

Кажуть, що поезія випереджає життя. Розуміється, лише справжня поезія, лише творчість велетня духа з пророчим поглядом у майбутнє. Коли уважно слідкуємо, як Р. Задеснянський, рік за роком і крок за кроком аналізуючи творчість нашої найбільшої поетки, вибирає з неї найістотніше і, порівнюючи пізніші твори з попередніми, зазначає ступені еволюції в її творчості, — перед нашими очима постає вся незрівняна велич Л. Українки. Справді, треба належати до революціонерів людства, щоби всупереч прийнятим тоді поглядам проголошувати слово нової доби, слово, яке

й досі багатьом колам українським чуже й не зрозуміле, слово, яке і сьогодні залишається дороговказом для української нації в її визвольних державницьких змаганнях.

Незвичайно рельєфно виводить автор, як Л. Українка від пануючого тоді народницько-соціалістичного поняття нації («Роберт Брюс») переходить до сучасного поняття нації як понадкласової спільноти («В домі роботи»); як від сентименталізму приходить до свідомого розуміння залізних законів боротьби, від драгоманівства — до націоналізму.

Ціла праця про еволюцію світогляду Л. Українки — це винятково цінна поява на нашому винятково засміченому книжковому ринку.

Дуже цікава, хоч також коротка, стаття про подібності й різниці між «Лісовою піснею» Л. Українки і «Затопленим дзвоном» Г. Гавштмана. З цієї статті також виразно видно, як творча суверенність авторки дала їй змогу перемогти вплив читання твору Гавштмана і дати своєму творові цілком оригінальну і цілком українську раму.

Цікаве підкреслення протилежності уявлень і понять, які виступають у народніх віруваннях німців і українців.

Взагалі книжка дуже цікава й цінна (зокрема великою кількістю цитат) для тих, хто хоче знати основні твори Л. Українки, а для учнів і учителів середніх шкіл — потрібний підручник.

Правописний хаос у книжці вартости її не зменшує, хоча краще було б, якби того не було.
О. Ж.

Виправлення помилок:

В попередньому числі „Орлика“ (Ч. 8) в статті О. Ждановича: „МУР — в теорії і в практиці“ (стор. 28 рядок 5) замість „Соната b-moll“ має бути „Ноктюрн b-moll“.

НОВІ КНИЖКИ.

Микола Лебедь — УПА. — (Українська Повстанська Армія). — Видання Пресового Бюро УГВР. 1946.

Георг Оруел — Колгосп Тварин. Казка. — Видання «Прометей». 1947. З англійської мови переклав Іван Чернятинський.

Будьте! (З дороговказу Олега Кандиби) — В-во «Культура». 1946.

С. Николишин — Націоналізм у літературі на Східніх Українських Землях. — Видання друге. На чужині 1947.

П. Задеснянський — Леся Українка. — В-во «Українська Критична Думка». 1945. (Цикл. вид.)

Федір Дутко — Чорторий (фільми української боротьби 1919—1920 рр.). — Видання друге. Авґсбург 1946.

Федір Дутко — Отаман Крук. Оповідання. — Видання третє. Авґсбург 1946.

Одуд — Як треба поводитися в товаристві. Правила доброго тону. — Авґсбург 1947.

Проф. Олександр Панейко — Українська стенографія.

А. Кащенко — Зруйноване гніздо. — В-во «Універсальна бібліотека» 1947.

Мартин Задека — Міжпланетарні люди. — 1947.

Тарас Шевченко — Кобзар. — В-во «Барвінок». Солінген 1947.

Дган Гопаль Мукерджі — Пригоди хоброго голуба. — «Українське Слово». Регенсбург 1947.

П. К. Боярський — Українська внутрішня політика. — Женева, червень 1947.

Др. М. Шлемкевич — Прогулька до великої столиці. — Видавництво «Пласт». 1946/47.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ:

Українське мистецтво. Альманах 2. — Українські Спільні Образотворчих Мистців. 1947.

Голос Державника, ч. 3. — В-во «Золоверхий Київ». 1947 р.

За Самостійність, ч. VII—VIII. — 1947 р.

Проблеми — Журнал Національно-державної думки. Мюнхен 1947.

Шлях Молоді, ч. 4 — Орган Української Молоді. Липень, 1947 р.

Літературно-Науковий Збірник — Культурно-наукове Ви-во. Ганновер. Ч. 2. 1947. (циклостилеве видання).

Нашим дітям, ч. 2—3. — Видає Об'єднання Працівників Дитячої Літератури. Мюнхен 1947 р.

Запроторений комар (Іжак) — Мюнхен—Ельванген. Ч. 6 і 7, 1947 р.

Малі Друзі — Часопис для української дівчорі. Додаток до «Нашого Життя». Ч. 2. 1947. Авґсбург.

КОНКУРС ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

Головна Управа Т. У. П. В. розписує масовий КОНКУРС на спомини, оповідання, розвідки, монографії, наукові праці і т. д., що в'яжуться з життям українських політичних в'язнів.

Кращі твори будуть нагороджені такими преміями:

перша нагорода	3.000 Н. Марок
дві нагороди по	2.000 Н. М.
пять нагород по	1.000 Н. М.
12 нагород по	500 Н. М.
20 нагород по	300 Н. М.
60 нагород по	100 Н. М.
100 нагород по	50 Н. М.

Нагороди призначить оціночне журі, в склад якого ввійдуть представники ЛУВП, СУЖ, МУР, ЦПУЕ і Учительської Спільки.

Термін надсилення праць триває до 1 грудня 1947.

Праці слати на адресу: Verein Ukrainischer Politischer Häftlinge
Regensburg 2, Schließfach 111
Головна Управа Т-ва У. П. В.